

n. iorga

ISBN : 973-21-0330-2

ISBN : 973-21-0331-0

1390

$V_1 + V_2 = 676$
4 TL
TOTAL = 680 lei

editura minerva

„Să ştim face veşnică fapta Unirii şi în ce priveşte sufletele. Ea se sprijină pe umerii fiecăruia dintre noi, pînă şi ai celui mic, care încă îşi are puterea lui în greaua datorie obştească.”

„Pe temelia dreptăţii şi moralităţii s-a sprijinit mărirea neamurilor... Pe această cale se poate ajunge oriunde, căci dacă formele politice sînt schimbătoare, un popor care dispune de bogăţie şi cultură este în stare, oriunde, să hotărască soarta sa aşa cum voieşte, potrivit legilor fireşti ale fiinţării neamurilor.”

N. Iorga

1390

fondată în 1895
bpt
serie nouă

n. iorga

istoria românilor pentru poporul românesc

★

n. iorga

cultură generală

bpt
serie nouă

Ilustrația copertei de : *Anton Slăvnicu*

nicolae iorga

istoria românilor
pentru poporul românesc

EDIȚIE DE
GEORGETA PENELEA FILITTI

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1993
EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

Pentru această ediție toate drepturile rezervate
Editurii Minerva (B.P.T.).

Lector : CONSTANTIN MOHANU
Tehnoredactor : VASILE CIUCA

Coli tipar 8 Bun de tipar 10.02.1993

Tiparul executat sub c-da nr. 197 la
Societatea Comercială — Editură și Imprimerie
„Porto - Franco” S.A. Galați
B-dul George Coșbuc nr. 223 A
România

I.S.B.N. 973-21-0330-2
I.S.B.N. 973-21-0331-0

PREFAȚA

Ca să scrii istorie, îți trebuie un bagaj de cunoștințe ; ca să faci sinteze, îți trebuie capacitatea de selectare a elementelor esențiale ; ca să scrii pentru marele public și să fii crezut, îți trebuie har. Această însușire din urmă a făcut ca uriașa creație a lui Nicolae Iorga să pătrundă în sufletul poporului nostru, ca el să fie considerat un adevărat apostol al neamului. Până la sfârșitul celui de al doilea război mondial, pentru orice cămin din România era un adevărat titlu de mândrie să aibă în bibliotecă ori pe poliță o carte semnată de marele istoric.

N-a fost domeniu al istoriei în care Nicolae Iorga să nu-și fi spus cuvântul autorizat. După epoca totalitară, opera sa recapătă strălucirea lucrului bine făcut. Cititorul descoperă cu încântare o descriere senină, echilibrată, cu judecăți cumpănite asupra vieții de odinioară a românilor.

Așezați la o răscruce de drumuri, strămoșii noștri au văzut tălăzuirea a nenumărate neamuri ; s-au amestecat cu ele, s-au învrăjbit ori s-au aliat vremelnic. Unii s-au topit în masa alor noștri. Dar au fost și dintre acești strămoși care s-au integrat altor seminții. Astfel Nicolae Iorga stabilește un spațiu geografic de viațuire majoritară a noastră — cel carpato-danubiano-pontic — și altul unde, minoritari fiind, am fost anihilați de alte popoare

măi puternice, mai persistente în acel loc (în Balcani, în mare parte dincolo de Nistru, în Moravia, în Galiția). Peste lumea iliro-traco-getă s-a abătut copleșitoare dominația romană. Ea a însemnat o organizare statală superioară. Viitorul teritoriu românesc a fost brăzdat cu construcții durabile: drumuri, orașe, valuri de apărare, forturi. Apoi s-a introdus limba latină populară, ca mijloc de înțelegere între proaspeții locuitori ai provinciei romane Dacia. În aceste vremuri de început ale poporului român se plasează și creștinarea sa, înfăptuită de colonii veniți de pe tot cuprinsul Imperiului Roman, între care destul de mulți îmbrățișaseră noua credință a Mântuitorului. Nicolae Iorga respinge ideea, aprig susținută de unii specialiști, a creștinării românilor prin bulgari. La vremea aceea, spune el înțelept, românii nu puteau primi „adăugiri sufletești” de o atare însemnătate de la un popor „nou și sălbatec”.

O dată cu așezarea slavilor pe teritoriul nostru, se poate vorbi de închegarea poporului român; dar elementele sale constitutive trebuie evaluate corect: pe fondul vechi tracic, s-au suprapus romanii, care ne-au biruit cu o armă decisivă, anume cu limba lor. S-au adăugat slavii, împrumutându-ne parte din vocabular — dar nu cel esențial — căci, așa cum se constată și azi, românii se pot exprima complet folosind cuvinte din vechiul fond latin.

Timp de aproape 1000 de ani înaintașii noștri au viețuit în forma civilizației sătești, fără orașe, și suferind în grade diferite influența unor neamuri migratorii, cum au fost avarii, pecenegii sau cumanii. Dintre aceștia din urmă, spune Iorga, s-a format și dinastia noastră medievală, cea a Basarabilor. De la tătari ne-au rămas robii țiriți de ei din îndepărtata Indie. Sînt țiganii, a căror organizare actuală amintește de formele de viață și temeii românesc pe care le-au găsit cînd au pătruns pe pămîntul dintre Carpați și Dunăre, adică în secolul al XIV-lea.

În sfârșit, ultimul popor care a năvălit peste rostul nostru, stăpînind o parte a pămîntului românesc și cu care am fost într-o neîntreruptă legătură, sînt ungurii. Creștinați catolic, ei au încercat, fără succes durabil, o activitate misionară în spațiul românesc. Tot ei, în epoca modernă, ne-au contestat șederea între Carpați și Dunăre, ca urmași ai daco-romanilor. Din faptul că izvoarele europene sînt tăcute sute de ani în privința românilor, ungurii au susținut că aceștia au venit de la sudul Dunării abia după ce stăpînirea maghiară se instalase în Transilvania.

Și aici Nicolae Iorga pune lucrurile la punct.

Absența din documente nu e un argument. Despre sași, de pildă, sînt prea puține documente (din care unele mediate), dar aceasta nu înseamnă că ei n-au venit în Transilvania acum 800 de ani! Cînd dovada documentară nu e prezentă, explică Nicolae Iorga, trebuie folosită legătura logică între fapte. Astfel elementele lingvistice, împrumuturile reciproce, descoperirile arheologice, analogia cu situația altor popoare — toate converg spre concluzia că la anul 270 Dacia a fost părăsită de administrația romană, de o parte din noii veniți, dar marea masă a locuitorilor, cei care cultivau pămîntul, a rămas. De altminteri, dacă acest exod s-ar fi produs la scara întregului spațiu nord dunărean, el ar fi trebuit să fie consemnat în documentele contemporane, așa cum s-a întîmplat cu părăsirea aureliană. În plus, dacă românii ar fi venit cu sutele de mii abia în secolul al XII-lea din Balcani, această mișcare n-ar fi putut trece neobservată pentru curioșii și atît de bine informații cronicari bizantini.

Cînd acești români „răzlețiți“ de la sudul Dunării întemeiază Imperiul Asăneștilor, de care vor profita însă bulgarii, la nordul Dunării se consolidează deja voievodatele ce țin piept ungurilor. Înfîngerea acestora la Posada (1330), legăturile matrimoniale contractate în Bal-

cani, dobândirea de la regalitatea maghiară a unor posesiuni în Transilvania, ctitoriile mănăstirești ale lui Nicolae în mai multe locuri de pe pământul românesc, apariția orașelor — toate dovedesc o împuternicire a românilor. Ea n-a fost însă de lungă durată și curînd s-a ajuns la închinarea Țării Românești. Actul de vasalitate trebuie privit ca o alianță în care se recunoaște forța celui mai puternic — explică Nicolae Iorga. Asemenea raporturi erau firești în evul mediu și a le ascunde natura adevărată înseamnă falsificarea istoriei. Astfel, din urmărirea atentă a relațiilor cu vecinii, atît la sud (cu turcii), cît și la apus și nord-est (cu ungurii, polonii, apoi cu rușii) se vede și caracterul lor schimbător: alianțe trădate, atacuri prin surprindere, năvăliri abuzive peste pământul vecinului fac parte din morala medievală. Românii nu le-au practicat nici mai mult nici mai puțin decît alții, ci s-au încadrat — ca orice popor european — în mentalitatea epocii. Rigoarea cu care Nicolae Iorga povestește faptele, fără a căuta să facă din români niște obișduiți ai tuturor, iar din vecini niște agresori permanenți, contribuie la restituirea adevărului istoric.

Un subiect care în ultimii 45 de ani a fost cu abilitate ocolit ori înfățișat strîmb a privit relațiile dintre cele trei țări române. Ideal ar fi fost, de vreme ce toate erau locuite de români, ca legăturile să fie armonioase, pașnice, de întrajutorare la caz de primejdie din afară. Dar lucrurile n-au stat deloc așa. Unitatea națională este un concept ce se va consolida abia în secolul al XIX-lea; pînă atunci perioadele de vrăjmășie urmează celor de prietenie, la fel de trecătoare. Așa, de pildă, cînd Ștefan cel Mare vine cu oști în Țara Românească n-o face ca să creeze un mare stat românesc, ci ca să-și pună pe tronul de la București un aliat. Și la exemplele de neprietenie se vor adăuga războaiele dintre Matei Basarab și Vasile Lupu ori vrajba urîtă dintre Constantin Brâncoveanu și Dimitrie Cantemir.

Un alt adevăr pe care-l aflăm de la Nicolae Iorga este cel legat de întemeierea oraşelor. Ungurii, saşii, che-maţi de regii maghiari, germanii galiţieni, armenii — ca negustori ori meşteşugari — sînt în mod precumpă-nitor cei care au creat aşezările urbane. De aici, fireşte, nu se poate trage concluzia simplistă că românii au ră-mas străini de viaţa orăşenească. Dimpotrivă. Dacă ini-țiativa au avut-o străinii, dacă organizarea au sugerat-o aceştia, făptuitorii, continuatorii şi promotorii vieţii oră-seneşti rămîn românii. Lucrul e valabil în primul rînd în Ţara Românească şi în Moldova. În Transilvania, co-munităţile compacte de pe teritoriul cuprins între Sibiu şi Braşov au menţinut caracterul majoritar german pen-tru multe aşezări urbane.

Aşa cum românii au ieşit îmbogăţiţi sufleteşte din amestecul cu alte neamuri, tot astfel convieţuirea în oraşe a însemnat împrumuturi reciproce, imitarea unor modele şi totdeauna a învins forma cea mai civilizată căci, precizează Nicolae Iorga, civilizaţia şi cultura se impun pînă la urmă. Astfel coborînd la amănuntele vie-ţii cotidiene, se constată deznaţionalizarea ungarilor în Haţeg ori a românilor în Secuime, ca urmare a forţei de expresie a elementului deznaţionalizator. Fenomenul nu este unic şi se regăseşte în toate spaţiile cu pluralism etnic, cu alte cuvinte în mai toată Europa. Căci noţiunea de rasă pură, rasă curată, neamestecată, dacă privim continentul nostru şi mişcările continue de populaţie pro-vocate în primul rînd de războaie, ajunge greu de con-ceput.

Dar aici nu se pune numai problema compoziţiei sîn-gelui, ci şi formaţia spirituală a indivizilor. A fost o şansă, consideră Nicolae Iorga, faptul că numeroşi bul-gari de elită s-au refugiat din calea turcilor pe pămîn-tul nostru; ei au fost intermediarii culturii bizantine, de care am putut beneficia cu folos. Bisericiile şi mî-năstirile româneşti — principalele monumente ale evu-

lui mediu — poartă și pecetea harului unor meșteri străini, foarte adesea armeni, georgieni, greci ori venețieni. Apoi, cum muntenegreanul Macarie ne-a adus tiparul, tot astfel noi l-am îmbogățit pe al rușilor prin strădaniile lui Petru Movilă. În fine, cînd moldovenii sau muntenii au avut prilejul să locuiască în feudele dobîndite în Transilvania (Făgăraș, Amlaș, Ciceu, Bistrița, Cetatea de Baltă), ei și-au impus acolo felul de viață — de la organizarea obștească pînă la îmbrăcăminte și denumirea utilajului casnic.

Circulația valorilor, împrumuturile, imitațiile sînt în firea oamenilor; izolarea îndelungată n-a existat în istoria noastră pînă la al doilea război mondial. Atunci cînd, independent de dorința simplă și sănătoasă de comunicare, am fost tăiați de restul Europei, am plătit cu stagnarea socială din care doar marile valori ale trecutului ne pot ajuta să renaștem.

Un alt aspect al istoriei noastre pe care trebuie să-l reconsiderăm cu ajutorul lui Nicolae Iorga este cel privitor la personalități. Cu obsesia ignorării unor oameni de seamă ori a exagerării neîntemeiate a rolului altora, ajunseseam în ultimii ani să ne judecăm istoria într-un mod fantezist. Dacă Nicolae Iorga se pleacă cu căldură și înțelegere asupra omului simplu, anonim, a truditorului care clădește încet și pe neștiute țara, el nu uită să omagieze marile personalități ale istoriei noastre. Geniul ori negliobia lor, înțelepciunea sau nesăbuința lor au schimbat nu de puține ori destinul strămoșilor noștri. Talentul de portretist al lui Iorga, capacitatea sa negalată de a prezenta trăsăturile definitorii ale unei personalități ne ajută să înțelegem că istoria noastră, ca și a altor neamuri de altfel, a fost jalonată de faptele unor oameni ieșiți din comun. Dacă Ștefan cel Mare rămîne peste veacuri viteazul oștean al Moldovei și ctitor de frumos, egalul lui ca ziditor și sprijinitor al tiparului în Țara Românească e Radu cel Mare. Pentru Nicolae

Iorga a scoate de sub teasc, la 1508—1512, o carte înseamnă o bătălie câștigată împotriva dușmanului, căci „întunericul“ e dușmanul îngrozitor, „puterea drăcească“. Faima acestui om pașnic, neprieten al armelor, era atât de mare încît Baiazid, în fața ienicerilor răsculați împotriva-i, fiindcă bătrînețea îl împiedica să-i mai poarte spre noi cuceriri și prăzi, le oferea pilda vieții voievodului român.

Dar nu toți domnii noștri sînt plini de virtuți. Vlad Țepeș, pe lingă vitejie, a arătat și multă cruzime. Petru Rareș prea și-a înșelat toți vecinii, prietenii, aliații și dușmanii ca să-l mai creadă cineva. Fiul său Iliăș turcindu-se, s-a dezonorat într-un mod de neiertat în ochii românilor încît numele i-a fost șters din cronica țării și din pomelnicul mînăstirii unde-i odihnesc oasele.

Pericolul turcesc, comun celor trei țări române, a făcut ca adeseori acestea să se unească. Această motivație tactică este evidențiată de Nicolae Iorga în primul rînd cu referire la Mihai Viteazul. În locul interpretării idilice a dorinței unanime de unire sub sceptrul Viteazului, lucrurile sînt prezentate sub lumina lor adevărată: Mihai Viteazul e un cuceritor și un diplomat care, și într-un caz și într-altul, dispune de puține mijloace. Și atunci le folosește pe cele ce-i sînt la îndemînă. Cucerirea Ardealului se face pentru anihilarea aceluia *minus* care era Sigismund Bathory, realizarea unei alianțe cu imperialii și consolidarea domniei proprii. Împrejurarea că cei cucerțiți erau în majoritate de același neam putea ușura mult operația, dar nu însemna o prefigurare a unității naționale. Acest concept nu era încă maturizat și istoria trebuie restituită așa cum s-a desfășurat, nu cum am fi dorit noi să se petreacă faptele. Atitudinea lui Mihai în raporturile atât cu turcii cît și cu imperialii, ca și unirea vremelnică a țărilor române realizată în condiții atât de neprielnice, l-au impus însă în conștiința europeană. De aceea Nicolae Iorga consideră că

domnia lui a făcut posibilă intrarea românilor în „marea viață istorică a lumii“.

Pentru observatorul de astăzi, acele timpuri eroice sînt cu atît mai prețioase cu cît, o vreme, după moartea lui, turcii au impus pe tronurile țărilor române preten-denți, urmași de domn îndoielnici, ori aventurieri, în majoritate „cu planuri mari, mijloace puține și sfîrșit nenorocit“, cum îi caracterizează lapidar Nicolae Iorga. Tot în acest timp se produce un fenomen semnificativ în Imperiul Turcesc, cu reverberații în țările noastre. În secolul al XVII-lea otomanii încep să dea semne de isotovire. Diplomația, administrația, finanțele imperiului lor încep pe mina grecilor. Ei se strecoară tot mai numeroși și la nordul Dunării, în calitate de creditori, sfetnici domnești, egumeni la minăstiri. Chiar domnii țării ajung să fie numiți dintre acești greci.

Răstimpul de la mijlocul secolului al XVII-lea, cînd în Țara Românească a domnit Matei Basarab și în Moldova Vasile Lupu, ar fi putut, poate, fi exploatat în folosul românilor, printr-o distanțare de turci. Aceasta și pentru că Transilvania era condusă în același timp de o personalitate remarcabilă; e vorba de Gheorghe Rakoczy, înclinat spre o colaborare cu cei doi, chiar dacă în formă tutelară. Din păcate, domniile române au ră-mas spornice doar în sine, prin administrație înțeleaptă, întocmiri de pravile și ctitoriri de biserici. Încolo cei doi domni s-au vrăjmășit spre paguba supușilor lor. La fel s-a întîmplat cu ultimii domni pămînteni, Dimitrie Cantemir și Constantin Brâncoveanu. Dacă valoarea lor personală e incontestabilă, erudiția unuia și finețea diplomatică a celuilalt fiind unanim recunoscute, nu-i mai puțin adevărat că dușmănia dintre ei a contribuit în mare măsură la deschiderea unuia dintre cele mai discutate și mai contestate capitole din istoria noastră și anume cel al domniilor fanariote. Căci după pribegirea nenorocită a lui Dimitrie Cantemir în Rusia și uciderea

sălbatică a lui Constantin Brâncoveanu la Constantinopol, turcii au adoptat în ceea ce privește țările române formula politică de numire pe tronul lor a unor „aren-dași“, a unor funcționari recrutați din cartierul constantinopolitan al Fanarului.

Domniile fanariote au fost judecate cu patimă de majoritatea istoricilor noștri, iar cei care au scris în ultimii 45 de ani s-au grăbit să proiecteze asupra „secolului fanariot“ toate neîmplinirile, toate excesele ca și o exploatare fără precedent a resurselor umane și materiale ale țării. Realitatea istorică este în mare măsură alta. Alături de înăsprirea fiscalității, de sporirea obligațiilor către Poarta Otomană, de mărirea clientele parazitare a domnului, de introducerea unor moravuri orientale ce au pervertit în parte societatea românească, trebuie relevate și alte aspecte. Cultura de expresie iluministă, constituirea unor biblioteci de valoare europeană, crearea de tipografii care ajunseseră să lucreze pentru întregul Orient ortodox, începuturile de înzestrare edilitară, eliberarea țăranilor din servitutea seniorială (acțiune înfăptuită cu mai bine de 40 de ani înainte de Revoluția Franceză, care operează această schimbare în Franța), legiferarea în spiritul enciclopedismului francez — sînt numai cîteva din elementele ce pot fi folosite în apărare la un virtual proces al fanarioților, elemente asupra cărora Nicolae Iorga se oprește îndelung în lucrările sale.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea au loc transformări însemnate în societatea românească determinate de conflictul cronic dintre ruși și turci, parte din așa numita „chestiune orientală“. Expansiunea rusească, încercarea de „eliberare“ a creștinilor din Balcani de sub jugul otoman, intervenția diplomației rusești în favoarea lor — toate acestea au putut fi prezentate la un moment dat de istoriografia inspirată de comuniști drept acțiuni binefăcătoare românilor. Dezvăluirea tendințelor de co-

tropire ale Rusiei, ororile războaielor ruso-turce, purtate mai toate pe teritoriul nostru, ocupațiile rusești (14 în total) cu secătuirea bogățiilor țării și putînd fi rezumate în politica de încorporare a țărilor române la imperiul rus, ca și răpirea Basarabiei în 1812, au fost ani de zile trecute sub tăcere. Prezentarea lor explicită, cu dovezi de netăgăduit, întîlnită în cărțile lui Nicolae Iorga, a dus la punerea acestora la index, la interzicerea consultării lor chiar de către specialiști. Serii întregi de studenți din anii '50 ai Facultăților de istorie au absolvit cursurile fără a fi ținut în mîină o carte a lui Nicolae Iorga.

Și trebuie să observăm că o dată cu prezența sensibilă a rușilor pe teritoriul nostru ori în preajma lui, ca o amenințare, și istoria care a reflectat acele vremuri, scrisă în ultimii ani, era plină de adevăruri trunchiate. Iată de ce felul cum a înțeles Nicolae Iorga să înfățișeze aceste realități geopolitice este deosebit de folositor cititorului de astăzi. Trebuie așadar observat că Rusia a dus totdeauna o politică agresivă față de Principate, că desprinderea de sub suzeranitatea turcească a acestora, pe care a urmărit-o cu tenacitate, a avut în vedere cuprinderea lor în marea masă slavă. Și dacă această anihilare a eșuat, faptul se datorează rezistenței românilor, încăpăținării cu care au știut să-și păstreze ființa națională. Pentru Iorga acest fapt a fost cu puțință grație culturii. Școlarizarea, contactul cu lumea ideilor din Occident, interesul pentru tradiția istoriei naționale, toate aceste elemente sînt proprii unui popor aflat în căutarea identității sale naționale.

Și efectul acestei efervescente n-a întîrziat să dea roade: după Revoluția din 1848, înăbușită cu brutalitate de armata țaristă, Principatele Române fac obiectul interesului european. Reglementările internaționale sub incidența cărora au intrat românii în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au ridicat problema veșnic actuală și turburătoare pentru popoarele mici: amestecul Euro-

pei este salutar, este prielnic, ori încorsetează energiile naționale, subsumându-le intereselor marilor puteri? Cu răbdarea savantului care numai după o cercetare amănunțită, atentă, a tuturor datelor de care dispune riscă un verdict, Nicolae Iorga înfățișează dezvoltarea statului român modern și raporturile lui cu lumea apuseană și cu Imperiul Rus. Și din nou, ca atunci când s-a ocupat de marile și plinele de glorie domnii ale lui Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, el dă personalităților acestei epoci meritul cuvenit: Cuza rămîne cu „o stăpînire plină de fapte“, ajutat fiind de „genialul“ Kogălniceanu. Regele Carol I, ca și primul său ministru Ion C. Brătianu, sînt creatori prin excelență, care „au lucrat pentru țară“ fără preget. În sfîrșit, regele Ferdinand I s-a simțit mai întîi român și apoi membru al familiei germane de Hohenzollern; de aceea, cînd România a trebuit să intre, în 1916, în vîltoarea ostilităților, capul țării a considerat că interesele acesteia o îndreptau către coaliția anglo-franco-rusă și nu către Puterile Centrale (Germania și Austro-Ungaria). În toate aceste împrejurări însă Nicolae Iorga atrage luarea-aminte asupra conjuncturii internaționale, asupra faptului că niciodată marile puteri n-au intervenit în treburile noastre de dragul nostru. Așa Napoleon al III-lea, după ce voise să schimbe Principatele Române cu Austria pentru regiunea lombardo-venetă, a susținut statul făurit de principele Cuza, în care vedea un pion al propriei sale politici orientale. Participarea României la războiul ruso-româno-turc din 1877—1878 a fost răsplătită de Europa întrunită la Congresul de la Berlin cu smulgerea Basarabiei, ca să facă plăcere Rusiei imperiale. Chiar intrarea României în război, în 1916, la încheierea căruia se realizează marele stat național român, a însemnat sacrificii uriașe, pierderi și distrugerii cumplite, deoarece unul din „aliați“, Rusia atotprezentă în preajma noastră, a asistat pasivă la tot zbuciumul armatei ro-

mâne, la luptele ei deznădăjduite. Mai mult, oștile ei anarhizate de comuniști au devenit o adevărată primejdie pentru pământul Moldovei istorice, încît „aliatul” s-a transformat în dușman fățiș.

Totalitatea faptelor și spuselor omenești care într-o complicată înlănțuire formează istoria unui popor este un bun ce trebuie mînuit cu infinită grijă. A silui istoria, a măsui adevărul de dragul unui succes de moment este pentru Nicolae Iorga un păcat care te scoate din rîndul lumii. De aceea mesajul cel mai însemnat transmis de marele om este respectarea adevărului în scrierea istoriei. Cartea de față este o pildă în acest sens. În plus, ea stîrnește dorința cititorului de a-și spori cunoștințele, a-și aprofunda informația; aceasta o poate face din plin cufundîndu-se în nenumăratele cărți pe care Nicolae Iorga le-a consacrat istoriei românilor.

GEORGETA PENELEA FILITTI

TABEL CRONOLOGIC

- 1871 5/17 iunie. Se naște la Botoșani Nicolae Iorga, fiul avocatului Nicu Iorga și al Zulniei, născută Arghiropol.
- 1878—1881 Urmează școala primară din Botoșani, obținând premiul I la sfârșitul fiecărui an.
- 1881—1886 Urmează liceul la Botoșani. E tot premiant întâi. Dă meditații și în 1884 publică primele articole în foaia „Romanul”, scoasă de unchiul său Emanuel Arghiropol în orașul Roman.
- 1886—1888 Continuă liceul la Iași, cu aceleași excelente rezultate. Învăță stăruitor greaca și latina. Franceza și italiana le cunoștea din primii ani de liceu.
- 1888 Se înscrie la Facultatea de Litere a Universității din Iași.
- 1889 Cu dispensă de la Ministerul Învățămîntului își trece toate examenele într-un singur an. Absolvă Facultatea de Litere, specialitatea literatură franceză, cu „Magna cum laude”.
- 1890 E numit profesor de latină la Ploiești, unde nu se prezintă. Se căsătorește cu Maria Tassu; călătorește în Italia și Elveția; benefi-

ciază de o bursă de studii în Franța și se înscrie la *École Pratique des Hautes Études*, secția istorie-filologie.

În acest an publică 65 de articole, studii și cronici.

- 1891 Își pregătește la Paris lucrarea de diplomă ; se perfecționează în cunoașterea limbilor engleză, daneză, olandeză, suedeză și norvegiană ; colaborează la *Enciclopedia Franceză*.

În acest an a publicat nouă studii.

- 1892 Își depune lucrarea de diplomă (*Une collection de lettres de Philippe de Mézières*) ; face cercetări în Anglia la *British Museum* și în Italia în arhivele Vaticanului.

- 1893 Pleacă la Berlin, apoi la Leipzig, unde își pregătește teza de doctorat (*Thomas III, marquis de Saluces, étude historique*), publicată în limba franceză.

- 1894 Lucrează în arhivele din Germania și Italia. Revine în țară cu o bibliotecă de 10 000 de volume și mii de documente copiate în arhivele din Europa.

1 noiembrie. Ține prima lecție la Universitatea din București, la catedra de istorie medie. modernă și contemporană, în calitate de profesor suplinitor. Tema : *Despre concepția actuală a istoriei și geneza ei*.

- 1895 Călătorește în Italia, Austria și Olanda. E numit profesor universitar provizoriu, la 1 noiembrie, deschizându-și cursul cu lecția *Despre utilitatea studiilor istorice*.

- 1896 Cercetează în arhivele din Italia ; face prima comunicare la Academie ; călătorește în Austria.

- 1897 La 9 aprilie este ales membru corespondent al Academiei ; publică *Rapoarte consulare prusiene din Iași și București. 1703—1844* (volumul X al seriei Hurmuzaki). Călătorii de studii în Austria și Italia, în urma cărora aduce numeroase copii de documente cu privire la români.
- 1898 Începe să conferențieze la „Ateneul Român“ ; călătorește în Austria și Italia în scopuri științifice.
- 1899 Cercetări în arhivele din Transilvania. Activitate bogată în cadrul Academiei (comunicări, pregătește volumele de documente *Socotelile Brașovului, Socotelile Sibiului*) ; obține premiul „Al. Boldescu“ pentru lucrarea *Chilia și Cetatea Albă* ; începe în revista „L'Indépendance roumaine“ o serie de articole polemice vizînd pe Bogdan Petriceicu Hasdeu, V. Alexandrescu-Urechia, Grigore Tocilescu ; călătorii de studii în Polonia, Austria, Italia, Olanda. Are numeroase colaborări la publicații străine de specialitate.
- 1900 Publică volumul XI din seria Hurmuzaki (*Acte din secolul al XVI-lea, 1517—1612, relative la domnia și viața lui Petru Șchiopul*) ; se bucură de aprecieri elogioase în revistele străine de specialitate ; în urma unui conflict cu membrii Secției de istorie a Academiei încetează a mai ține comunicări în acest for pînă în 1904.
- Divorțează de Maria Tassu.
- 1901 Se căsătorește cu Ecaterina Bogdan, sora istoricului Ioan Bogdan.
- Publică *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*. Cercetări în arhivele din Budapesta și Viena.

29 septembrie. Vorbește în fața studenților români din capitala Ungariei despre Mihai Viteazul.

Publică *Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc* și trei volume (din seria de 31) din *Studii și documente cu privire la istoria românilor*.

1902 Publică *Sate și preoți din Ardeal*; călătorii de studii în Polonia, Germania, Suedia și Olanda.

1903 Apare revista „Semănătorul“, al cărei director devine mai târziu Nicolae Iorga; publică *Acte relative la războaiele și cuceririle lui Mihai Viteazul*.

1904 Publică *Drumuri și orașe din România, Istoria lui Ștefan cel Mare povestită neamului românesc, Corespondența lui Știrbei Vodă, Pe drumuri depărtate*.

1905 Publică *Sate și mănăstiri din România, Inscriptii din bisericile României*.
Călătorește în Rusia.

Publică *Gînduri și sfaturi ale unui om ca oricare altul, Istoria românilor în chipuri și icoane, Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* (2 volume).

august. Participă la serbările „Astrei“ de la Sibiu.

1906 La 17 februarie rostește primul său discurs politic (la congresul Partidului Conservator); întemeiază la Iași societatea „Frăția bunicilor români“. Scoate primul număr din „Neamul românesc“. Vizitează Constantinopolul și lucrează în arhive. Începe la Universitatea

- din București un curs de istoria literaturii române. În acel an a publicat 17 cărți.
- 1907 Scoate revista „Floarea darurilor”; intră în „Liga culturală”. Publică în „Neamul românesc” articolul *Dumnezeu să-i ierte!* despre răscoalele țărănești.
- 28 mai. Este ales deputat de Iași.
- 12 iunie. Rostește prima cuvîntare în Adunarea deputaților. Publică la Londra *The Byzantine Empire*; în țară publică *Istoria literaturii române în secolul al XIX-lea*.
- 4 noiembrie. Inaugurează prima bibliotecă populară din Iași, donînd 3 000 de volume. Scoate primul calendar al „Ligii culturale”.
- 1908 Publică *Geschichte des Osmanischen Reiches* la Gotha (cinci volume pînă în 1913); începe să funcționeze tipografia sa de la Vălenii de Munte.
- 1—2 iunie. Are loc congresul „Ligii culturale”; donează 10 000 de cărți acesteia. Apare prima ediție din *Istoria românilor*, manual școlar care va cunoaște numeroase ediții.
- 2 iulie. Inaugurează Universitatea Populară de la Vălenii de Munte.
- 25 decembrie. Apare „Neamul românesc literar”.
- 1909 Inițiază ample manifestări consacrate semi-centenarului Unirii Principatelor și pentru comemorarea lui Al. I. Cuza. Societatea „Junimea” din Viena imprimă timbre cu chipul lui Nicolae Iorga.
- 1910 Publică *Din istoria armatei române*, vol. I.
- 23—25 aprilie. Are loc primul congres al Partidului Național Democrat întemeiat de Nicolae Iorga.

26 mai. E ales membru plin al Academiei Române. Trimite în Transilvania 10 000 de exemplare din *Istoria românilor* sub o copertă falsă (*Cultura cartofilor după cele mai noi metode*, traducere din limba maghiară). În acest an a publicat 33 de cărți.

- 1911 Publică prima sa dramă istorică, *Mihai Viteazul* (sub pseudonimul M. Vlad); publică *Breve storia dei Rumeni* (la București).

17 mai. Rostește discursul de recepție la Academie (*Două concepții istorice*), cu răspunsul lui A. D. Xenopol. Participă la serbările „Astrei” ținute la Blaj. E numit profesor de istorie politică generală la Școala de război. Publică *Oameni cari au fost* (vol. I) și *Generalități cu privire la studiile istorice*.

În acest an a publicat 23 de cărți.

- 1912 Începe să înființeze biblioteci în închisori, cea dintâi e la Văcărești; conduce publicația „Bulletin de la section historique” a Academiei Române. Se constituie clubul „Nicolae Iorga” în Statele Unite ale Americii (Indiana). Publică *Scrisori de boieri și Rolul tradiției în creșterea femeilor la români*.

- 1913 Scoate foaia „Drum drept”.
martie. Participă la Congresul mondial de istorie de la Londra, unde ține două comunicări. Ia parte la războiul balcanic publicându-și apoi Jurnalul (*Acțiunea militară a României*). Publică *Chestiunea Dunării* (cursuri ținute la Școala de război) și *Istoria statelor balcanice în epoca modernă* (curs universitar).

Vizită la Belgrad. Este decorat de regele

Serbiei cu ordinul „Sfintul Sava“.

În acest an a publicat 43 de cărți.

1914 Se inaugurează Institutul de studii sud-est europene, întemeiat din inițiativa lui Nicolae Iorga. Revista acestuia era „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud orientale“. Publică *Cinci conferințe despre Veneția*. Intensă activitate de conferențiar pe tema războiului.

1915 Devine director al revistei „Ramuri“, Craiova. Întemeiază la Văleni „Revista istorică“. Publică *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*.

În acest an a publicat 37 de cărți.

1916 Din luna ianuarie începe să țină un curs la Universitatea din Iași.

14 august România intră în război.

noiembrie. Se refugiază la Iași. Publică *Politica externă a regelui Carol I*.

1917 Cercetări în arhivele din Iași; ține cursuri la Universitatea din capitala Moldovei. Publică *Histoire des relations entre la France et les roumains, Histoire des relations entre la Russie et les roumains, Războiul nostru în note zilnice*.

17 mai. Începe să-și scrie *Memoriile*.

22 iulie. Familia i se refugiază la Odessa.

Publică *Histoire des roumains de Bucovine*.

1918. Ciclu de lecții la Universitate: *Cugetare și faptă germană*.

Armata română pătrunde în Transilvania.

La Iași se comemorează evenimentul printr-un omagiu adresat de Nicolae Iorga Mișunii militare franceze conduse de generalul Berthelot. Revine în București.

1919 Casa din Văleni fusese prădată de ocupantul german încît nu poate fi folosită. Publică *Scurtă istorie a slavilor răsăriteni, Rusia și Polonia, Istoria românilor din Peninsula Balcanică, Brève histoire de l'Albanie et du peuple albanais.*

31 mai. E ales președinte al „Ligii culturale”. Va participa la toate congresele anuale ale acesteia, care se țineau de fiecare dată în alt oraș.

E numit președinte al Comisiei Monumentelor Istorice.

1 iulie. Primește „Legiunea de onoare” în gradul de comandor.

octombrie. E numit profesor la Sorbona.

Mai mulți admiratori îi dăruiesc casa din str. Bonaparte nr. 8 (dărîmată în 1987).

9 decembrie. E ales președinte al primei Adunări Naționale a României întregite.

decembrie. E ales membru corespondent al Institutului Franței și doctor *honoris causa* al Universității din Strasbourg.

În acest an a publicat 25 de lucrări.

1920 Publică la Paris *Histoire des roumains et de leur civilisation*. La inițiativa sa se înființează școlile române de la Paris și Roma. Publică *Istoria literaturii romanice și Istoria românilor prin călători.*

1921 În luna ianuarie depune la Paris, la Domul invalizilor, un drapel românesc. Ține prima conferință la *Collège de France* și primul curs la Sorbona (pe care-l va continua pînă în 1939). Ține lecții la *École Pratique des Hautes Études*. Cumpără, în numele statului român, localul pentru viitoarea școală românească

de la Fontenay-aux-Roses. Conferențiază la Strasbourg, Torino, Milano și Roma.

Organizează la București fundația „Principele Carol”. I se oferă un volum omagial cu ocazia împlinirii vârstei de 50 de ani. Publică vol. I din *Războiul nostru în note zilnice*. Redeschide cursurile Universității Populare de la Vălenii de Munte, care se vor ține an de an pînă în 1940. Înfiițează Școala de misiunare de la Vălenii de Munte.

septembrie. Pleacă la Paris. Participă la Congresul internațional de istoria artei. Face numeroase excursii și ține conferințe. Publică în continuare *Drumuri ale unui istoric în Franța*.

1922 Numeroase conferințe în țară. Este ales deputat de Dorohoi, Galați, Craiova și București. Reia conducerea revistei craiovene „Ramuri” (în luna mai se inaugurează palatul publicației). Publică *Români și greci de-a lungul veacurilor*.

mai. Inaugurează Școala Română de la Fontenay-aux-Roses. Publică la Paris *L'art roumain*.

În acest an a publicat 28 de lucrări.

1923 La 2 ianuarie i se joacă piesa *Tudor Vladimirescu*. Vizitează Torino și Veneția. I se cere colaborarea la *Enciclopedia britanică*. Întemeiază „Fundația culturală pentru studenți Nicolae Iorga”, cu sediul în Șoseaua Bonaparte nr. 8.

aprilie. La Paris, apoi la Bruxelles, la Congresul internațional de istorie.

mai. Este proclamat doctor *honoris causa* al Universității din Lyon.

Călătorește la Londra, Viena, Praga. Este ales membru corespondent al Universității din Stockholm.

În acest an a publicat 26 de cărți.

- 1924 În luna martie conferențiază în Elveția. Inaugurează „Revue Historique du Sud Est Européen“.

aprilie. Inițiază la București organizarea primului congres de bizantinologie.

iunie. Vizitează Polonia. Este decorat cu marea cruce a ordinului ceh „Leul alb“. La Chișinău i se joacă piesa *Sărmală, amicul poporului*.

În acest an a publicat 21 de lucrări.

- 1925 În februarie-martie conferențiază la Societatea Națiunilor, apoi la Bruxelles, Malines, Strasbourg, Genova, Milano, Paris.

iunie. E ales membru al Academiei politice din Cracovia.

17 noiembrie. I se reprezintă piesa *Isus*.

- 1926 Efectuează vizite în Franța, Danemarca, Suedia, Elveția, Italia, unde ține numeroase conferințe.

mai. Este ales deputat de Sibiu și Covurlui.

noiembrie. Se inaugurează palatul „Ligii Culturale“. Publică *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*.

- 1927 Călătorește în Franța, Spania, Italia ținând conferințe cu un succes răsunător.

8 aprilie. Participă la Belgrad la Congresul internațional de bizantinologie.

Întreprinde numeroase călătorii în țară. Publică, între altele, *Guide historique de la Roumanie*.

- 1928 Călătorește în Franța, Spania, Portugalia, Italia unde conferențiază cu același succes. Este ales deputat de Izmail.
mai. I se reprezintă la Teatrul Național piesa *Cleopatra*.
august. Participă la Congresul internațional de istorie de la Oslo.
octombrie. Devine decan al Facultății de Litere.
decembrie. E ales deputat de Brăila și Dolj.
 În acest an a publicat 44 de cărți.
- 1929 Călătorește în Franța, unde ține cursuri și conferențiază.
martie. E numit rector al Universității din București.
mai. Participă la o adunare a Comitetului istoricilor la Veneția.
noiembrie. Călătorește în Spania și Italia.
 În acest an a publicat 41 de cărți.
- 1930 Ține cursurile obișnuite la Paris. În ianuarie-martie vizitează Statele Unite, unde ține numeroase conferințe. Revine în Europa prin Italia.
aprilie. Inaugurează Casa Română de la Veneția. Participă la Congresul internațional de istorie de la Londra. I se conferă titlul de doctor *honoris causa* al Universității din Oxford.
mai. Conferențiază la Universitățile din Berna și Zürich.
iunie. I se conferă „Legiunea de onoare” în grad de mare ofițer.
august. I se reprezintă piesa *Casandra*.
octombrie. Vizitează Belgrad și Atena (unde participă la Congresul istoricilor greci).
 În acest an a publicat 38 de lucrări.

- 1931 În ianuarie desfășoară activitate didactică la Paris.
martie. Este omagiat cu ocazia împlinirii vârstei de 60 de ani printr-un ciclu de 12 conferințe despre viața și opera sa. Conferința-ză la Teatrul Național. Devine doctor *honoris causa* al Universității din Vilnius.
17 aprilie. Devine președinte al Consiliului de miniștri.
 I se reprezintă piesa *Ovidiu*.
18 iunie. Este omagiat pentru cei 60 de ani de viață cu două volume, unul publicat la Cluj, altul la Paris.
octombrie. E ales membru al Academiei dei Lincei (Italia).
7 noiembrie. Pleacă la Paris unde e numit doctor *honoris causa* al universității din capitala Franței.
15 noiembrie. Devine membru *honoris causa* al Universității din Roma.
 Deschide cursul de istorie la Academia Comercială din București.
 În acest an a publicat 53 de cărți.
- 1932 În luna martie devine doctor *honoris causa* al Universității din Bratislava.
mai. I se dedică volumul VII al revistei „Byzantion”.
31 mai. Demisionează din guvern.
14 iulie. La Milano se înființează Societatea studențească „Nicolae Iorga”.
 În acest an a publicat 41 de lucrări.
- 1933 Călătorește în Italia și Franța (unde e premiat pentru o carte despre armeni).
martie. Începe să lucreze la *Istoria românilor*, sinteză ce va apare în zece volume.

26 aprilie. I se reprezintă piesa *Moartea lui Azur*.

august. Vizită în Polonia, participă la Congresul internațional de istorie.

În acest an a publicat 37 de cărți.

1934 Ține numeroase conferințe.

martie. Pleacă la Paris ; participă la lucrările Comitetului internațional al istoricilor.

Publică *Histoire de la vie byzantine* (3 volume).

1935 ianuarie-februarie. Se află la Paris unde, pe lângă cursul anual la Sorbona, ține numeroase conferințe.

februarie. Conferențiază în Italia.

martie. Conferențiază în țară.

12 aprilie. I se reprezintă piesa *Singele lui Minos*.

noiembrie. Deschide cursul la Școala de Război.

În acest an a publicat 47 de cărți.

1936 Vizitează Franța, Belgia, Olanda, Danemarca, Italia.

23 martie. I se reprezintă piesa *Un biet moșneag și un doge*.

13—22 aprilie. Participă la București la adunarea Comitetului internațional al istoricilor.

septembrie. Călătorește în Italia (Veneția, Roma și apoi ia parte la congresul de bizantinologie de la Napoli).

1937 În februarie demisionează din învățământul universitar în semn de protest față de excesele legionarilor.

1 aprilie. Se inaugurează Institutul de istorie universală care din 1971 îi va purta numele.

5 septembrie. Devine membru corespondent al Academiei de istorie din Chile.

noiembrie. Își ține cursul la Sorbona.

În acest an a publicat 39 de cărți (43 de volume).

- 1938 Devine consilier regal în noua organizare politică a statului dată de regele Carol al II-lea. Primește numeroase amenințări cu moartea din partea legionarilor.

august. Vizitează Elveția și Italia. Participă la Congresul internațional de istorie de la Zürich. În acest an se încheie al 431-lea volum de corespondență manuscrisă primită de Nicolae Iorga.

- 1939 În mai își ține cursul la Sorbona, apoi vizitează o serie de locuri istorice din Franța. E ultima sa călătorie în această țară.

iunie. Revine în țară, făcând o excursie în Banat.

- 1940 În foaia „Neamul românesc” publică numeroase articole despre situația politică din țară. Ține conferințe despre momentele dramatice prin care trece Europa.

1 iunie. Ține ultimul curs la Universitatea din București.

octombrie. Se retrage la Sinaia unde scrie versurile prevestitoare :

„Au fost tăind un brad bătrîn,

Fiindcă făcea prea multă umbră...”

27 noiembrie, ora 17,30. Un grup de legionari pătrund în vila sa de la Sinaia și îl răpesc.

28 octombrie, ora 7,15. Cadavrul lui Nicolae Iorga este găsit în pădurea de la Strejnicu (Prahova), ciuruit de gloanțe.

29 noiembrie, ora 14,00. Nicolae Iorga este înhumat în cimitirul Bellu din București.

NOTA ASUPRA EDIȚIEI

Istoria românilor pentru poporul românesc a fost concepută de Nicolae Iorga ca o sinteză de largă accesibilitate; el a destinat-o, deopotrivă, unor scopuri didactice. De aceea, de la început, lucrarea a cunoscut tiraje paralele, cu coperti diferite: unul purta titlul ca atare, celălalt era un manual (*Istoria românilor pentru clasa a IV-a și a VIII-a secundară* — primele șase ediții — apoi *Istoria românilor pentru clasa a III-a și a VII-a secundară* — ediția a șaptea și, în sfârșit, *Istoria românilor pentru clasa a III-a de gimnaziu și a IV-a de liceu* — ediția a opta și a noua). Prima ediție a apărut în 1908, la Vălenii de Munte, în tipografia „Neamul Românesc”, 352 pagini. Ediția a II-a a apărut în 1910, în același loc și la aceeași tipografie, 413 pagini. Unele exemplare au avut următoarea copertă: *De-ale noastre*, București, Biblioteca educativă și literară; altele, trimise în Transilvania, ca să evite confiscarea la granița austro-ungară, au purtat titlul *Noul mod de cultivare al cartofului, traducere din limba maghiară*. Ediția a III-a a apărut în 1919, la București, în tipografia „Cultura Neamului Românesc”, 464 pagini. Ediția a IV-a, revăzută și adăugită, a apărut în 1920, la București, în editura Pavel Suru și tipografia „Cultura Neamului Românesc”, 479 pagini. Ediția a V-a a apărut în 1924, la București, în aceeași tipografie, 472

pagini. Ediția a VI-a a apărut în 1926, la Vălenii de Munte, în tipografia „Datina Românească”, 504 pagini. Ediția a VII-a a apărut în 1929, în același loc și aceeași tipografie, 528 pagini. Ediția a VIII-a a apărut în 1931, în același loc și aceeași tipografie, 527 pagini. Ediția a IX-a a apărut în 1935, în același loc și aceeași tipografie, 527 p.

Textul de față reproduce ultima ediție, cea din 1935, și a fost adaptat ortografiei actuale. S-au păstrat însă unele forme de exprimare proprii autorului, ca de exemplu: *răpede, adecă, margene, peire, imbielșugat, vristă, tatar, poporație, răspins, rezolvire, samă, intra, almintre-lea* etc. Apoi *Sarmisagetuza, Boirebista, Baiezid, Siretiu*.

Au fost păstrate notele autorului (cu mențiunea: n.a). Editoarea a adăugat un număr minim de note, marcate ca atare (n. ed.).

Listele domnitorilor din Țara Românească și Moldova, care figurau în anexa cărții, au fost înlocuite cu altele, întocmite ulterior și considerabil îmbunătățite. Li s-au adăugat voievozii, principii și guvernatorii Transilvaniei, ca și primii miniștri ai Principatelor, apoi ai României. Ele se reproduc după *Istoria României în date*, volum apărut sub conducerea lui C. C. Giurescu la Editura Enciclopedică Română în 1971 și elaborat de Horia Matei, Florin Constantiniu, Marcel Popa, Nicolae Nicolescu și Gheorghe Rădulescu.

Volumul se oprește la urcarea pe tron a regelui Carol al II-lea; pentru informarea cititorului, am adăugat, în încheierea volumului, o serie de repere istorice, începînd cu moartea regelui Ferdinand, ce jalonează istoria României pînă la 23 august 1944.

Cronologia vieții și a operei lui Nicolae Iorga, de la începutul volumului, este menită să illustreze dimensiunea operei acestui titan al spiritualității românești.

G. P. F.

ISTORIA ROMÂNILOR PENTRU POPORUL ROMÂNESC

*

I

PĂMÎNTUL ROMÂNESC

1. Viața fiecărui popor este în legătură strinsă cu pământul pe care-l locuiește. Pământul acesta, prin felul său de a se înfățișa, prin mijloacele de trai pe care le dă omului, înrîurește puternic asupra dezvoltării lui ; îl face să înainteze răpede sau cu mai multă greutate, ori îl ține în întunecimea minții ; el hotărăște felul de îndeletnicire în ramurile de căpetenie ale muncii și prin urmare și chipul deosebit pe care-l are civilizația poporului așezat pe dinsul. Așa fiind lucrurile, este cu neputință să se înțeleagă mersul unui neam de-a lungul vremurilor — și acesta este scopul cel mai adevărat al istoriei — dacă nu se cunoaște, nu în amănunte, firește, ci în linii generale, care este înfățișarea pământului său și care sunt mijloacele pe care le pune la îndemina locuitorilor. Astfel, înainte de a se vorbi de alcătuirea unui popor românesc din neamuri mai vechi și din alte neamuri mai nouă, trebuie să se știe care sunt condițiile pe care le impune oricărui locuitor al său *pământul românesc*.

Acest pământ românesc așa de fericit adunat astăzi, prin jertfa uriașă a neamului întreg, în domnia regelui Ferdinand I, nu cuprindea numai Ro-

mânia de ieri, așa cum ea se întindea de la Carpați pînă la Dunăre, pînă la Mare și pînă la linia Prutului, pînă la hotarele meșteșugite (adecă neînsemnate prin linii naturale) ale Dobrogii și ale despărțirii de către Bucovina. Pămînt românesc este orice parte locuită într-un număr covîrșitor încă pînă astăzi de neamul nostru românesc, care-și are pretutindeni aceleași datine și așezăminte, aceleași forme de cultură elementară și, de un timp, aceeași viață superioară a sufletului. Prin urmare el închide toată cetățuia de munte a *Ardealului*, cu văile, așezate între șiruri de munte ori mai înalte, ale *Maramurășului*, la maizănoapte. Tot din el face parte *Banatul Timișoarei*, care nu e decît o prelungire, cu aceeași înfățișare, a Banatului oltenesc, adecă a pămîntului dintre Olt, Cerna, Carpați și Dunăre. Pămîntul românesc se poate numi și *partea de șes* care se desfășoară la poalele *munților Bihorului*, către *Tisa*, care-și are numai în apropierea nemijlocită a cursului ei locuitori de altă obîrșie, vorbind altă limbă. *Bucovina*, care era odinioară numai partea cea mai de sus a Moldovei, deși e astăzi locuită de multe neamuri străine prin orașe, iar la țară și de ruși sau rușneci (ruteni), cari ajunseseră cam pe atîția la număr ca și românii, nu putea fi socotită decît tot o parte a pămîntului românesc. Între Prut și între Nistru se întinde țara pe care rușii au numit-o *Basarabia*, cînd au cucerit-o la 1812. Cei mai mulți dintre locuitorii de la țară din acest mare și bogat ținut își ziceau și-și zic și pînă astăzi *moldoveni*, și ei vorbesc limba noastră, pe care o numesc moldovenească; străinii s-au așezat numai prin părțile Hotinului (iarăși rușneci, ca și în Bucovina) sau la miazăzi de tot, unde au luat locul

tătarilor de pe vremuri. (Aici, în *Bugeac*, întâlnești bulgari, nemți și alte feluri de nații).

2. Dincolo de Dunăre, sate românești se întâlnesc grămădite în număr foarte mare, mai ales în anumite puncte, atât în *Serbia*, cât și în *Bulgaria* de astăzi. Sunt acolo sute de mii, — oricum, peste două sute de mii —, de români, cari trăiesc dincolo de apă, tocmai așa cum trăiesc oltenii și țăranii munteni pe malul nostru cel stîng.

Și *înăuntrul Serbiei* și în *Bosnia* se găsesc români, dar aceștia se țin și de altă ramură a neamului nostru, care se numește și ramura *aromânească* și întrebuințează o limbă cu aceeași țesătură, dar pe care noi n-o putem înțelege, dacă n-o învățăm anume.

3. Români de aceștia erau în timpul evului mediu ca păstori de oi prin toate văile și pe platourile înalte ale munților Peninsulei Balcanice, mai ales în toată lungimea *Pindului*: așezările lor de căpetenie se întîmpină, pe de o parte, în orașele ținutului care se numește *Macedonia*, pe de altă parte în cătunele de ciobani din părțile de către Marea Adriatică, unde ei locuiesc laolaltă cu albanezii, împrumutînd fiecare neam celuilalt o parte din însușirile și apucăturile sale; elemente risipite se mai întîlnesc și în alte părți din regiunea muntoasă apuseană a Turciei. Dar și astăzi o parte mai strîns locuită și mai curată din punctul de vedere al populației a ținutului românesc se găsește în *Tesalia*, care, după războiul din 1877—8, a fost căpătată, fără vărsare de sînge, de greci. Românii sunt de almintrelea răspîndiți prin multe locuri care n-au a face cu pămîntul românesc în genere, din care face parte și pămîntul românesc balcanic în special.

4. Alte părți dintre români se pot privi ca me-nite peirii; astfel *istrienii*, cari vorbesc o limbă deosebită de limba noastră și de limba românilor de sud. Ei se mai află astăzi numai prin cîteva sate, unde sunt amestecați cu croații slavi și au deprins de la dînșii o mulțime de obiceiuri, au împrumutat limba croată, pe care o vorbesc în același timp și, de cele mai multe ori, mai bucu-ros decît limba lor însăși.

5. *Basarabenii* trec și granița *Nistrului*, se așează pe celalt mal al acestei ape mari și pot să păstreze acolo, în vecinătatea ținutului lor de obîrșie, însușirile lor deo-sebitoare. Însă aceia dintre dînșii cari merg mai departe și pătrund pînă în *Cherson* sau în părți mai înaintate încă ale Rusiei, pierd uneori calitatea de români și cu vremea ei se amestecă în mulțimea rușilor cari locuiesc acele gubernii. Cu atît mai mult se întîmplă acest lucru cu basarabenii fără pămînt, pe cari administrația îi stră-muta pînă prin *Caucaz* și în unele părți *siberiene*. Toți aceștia s-au dezlipit de pămîntul românesc, prin urma-re locuiesc alt pămînt, străin, ajungînd și ei străini ca și locuitorii din acele sălașe nouă.

6. Au mai fost români *prin unele părți ale Pindului*, care nu mai sunt acuma locuite de dînșii. Astfel româ-nii aceia cărauși cari duceau marfa la marele port dal-matin Raguza, sau de la portul acesta către deosebitele părți ale teritoriului interior. Aceeași soartă au avut-o românii cari s-au luat la drum împreună cu albanezii, au ajuns în *Peloponez* sau *Moreia*, pînă prin părțile cele mai de miazăzi ale acestei peninsule și, ca și albanezii aceia, și-au pierdut datinile și limba.

Românii din *Balcani*, cari-și aveau, se zice, cătunele risipite prin regiunile acestea de munte, au dispărut fără urmă, după ce, cu frații lor din Pînd, au dat sprijin bul-garilor supt o dinastie, un neam de împărați de sîngele nostru, Asăneștii.

Românii pe cari bizantinii i-au strămutat, ca să scape de dînșii sau ca să-i ajute în războaiele lor, prin părțile *Asiei Mici*, nu se mai pomenesc decît prin cronici.

7. Cît ne privește pe noi, românii de dincoace de Dunăre, păstori de-ai noștri au înaintat pe vremuri, că-utînd hrană mai grasă și îmbelșugată pentru oile lor,

pînă în *Moravia* slavă, unde și astăzi unele localități amintesc ființa lor pe acele locuri. Și, sus, în *munții Galitziei*, puncte înalte poartă nume curat românești care arată că pe acolo au petrecut păstorii noștri, au *băciuit*, cum am zice, *baci români*, ca și în partea sirbească de peste Tisa. Dar toate aceste elemente au avut soarta acelor locuitori ai unui pămînt cari se desfac din rădăcinile lor firești și se înstrăinează, perind astfel cu sufletul.

8. Departate, peste largul Ocean Atlantic, s-au mutat din secolul al XIX-lea zeci de mii de români. Ei dau o populație prețioasă *Statelor Unite* cu centre ca acel din *Cleveland-Ohio* sau din *Detroit*, și *Canadei*, unde locuiesc fermieri români bogați. Acolo sunt biserici, prăvălii, case românești. Se tipăresc și frumoase gazete, calendare. Greu o duc însă românii smomiți în *Brazilia*, unde se prăpădesc la lucrul greu al pămîntului supt arșițele grozave.

II

IMPĂRȚIRILE FIREȘTI ALE PĂMÎNTULUI ROMÂNESC

1. Pămîntul românesc se împarte de la sine în două : pe de o parte este *pămîntul românilor din sud*, pe de altă parte *pămîntul locuitorilor de pe malul stîng al Dunării*.

Pămîntul celor dintîi n-are granițele sigure ce le are pămîntul nostru, al celor cari ne aflăm în părțile de la stînga Dunării. Ciobanii au uneori și ei *ogoarele lor*, și astfel s-a întîmplat și cu aceia. Bărbații în putere și tinerii mergeau în fiecare an la munte pentru păscutul oilor, și atunci rămîneau în sălașele obișnuite bătrînii, femeile și copiii, cari căutau de gospodărie prin sate statornice, unde fără îndoială că se făcea și oarecare plugărie. În satele acestea se întorceau pe urmă, pentru

toamnă și iarnă și păstorii, dar cu această viață împărțită în două și cu neconținută căutare a pășunilor mai prielnice, nu putea să se înjghebe o viață mărgenită la un anume pământ, care să alcătuiască, pentru acei cari-l locuiesc, patria lor iubită, *moșia*, adică moștenirea din neam în neam a țărinilor și a locuințelor. De aceea este și mai puțin interesantă, mai puțin bogată în fapte și iarăși mai puțin dezvoltată în civilizația superioară, pînă în timpul din urmă, viața românilor sudici, totuși gospodari, cu frumoase case de piatră, în sate strînse ca o cetate, căci înaintarea omenirii, ceea ce se zice *progres*, este în legătură mai ales cu așezarea statornică pe o bucată de pământ și cu îndeletnicirea care se impune omului stabilit într-o activitate ale cărei roade se *strîng* în parte și se întrebuintează pentru întregirea și dezvoltarea civilizației.

2. Pămîntul românesc de dincoace de Dunăre, unde stăm noi acuma și unde, cum vom vedea, au stat din cele mai îndepărtate vremuri strămoșii noștri, se împarte în chip firesc în *cinci ținuturi mari*, și anume :

Ținutul de șes, care nu e altceva decît o prelungire a stepei celei mari din răsăritul Europei, unde locuiesc astăzi rușii și unde pe vremuri petreceau cetele rătăcitoare ale neamurilor de obîrșie uralo-altaică. Stepa aceasta era odată acoperită cu păduri și buruieni înalte, de care locuitorii sălbateci nu se atingeau, căci le foloseau pentru hrana cailor, pentru ascunsul în vremuri de primejdie. Pe urmă, cînd s-au tăiat pădurile și s-au lăzuit locurile, cînd s-au cosit ori ars buruienile, ținuturile acestea de stepă au ajuns cele mai rodnice, pentru că atîta viață vegetală perise acolo și pătrunsese acest pămînt, îmbogățindu-l cu pătura

ateea neagră din care ies astăzi sămănăturile cele mai dese și mai frumoase.

Din acest ținut de stepă face parte și Basarabia de jos sau Bugeacul, o parte din județele moldovenești Fălciu și Covurlui, chiar din Tutova, răsăritul județului muntenesc al Rîmnicului Sărat, tot județul Brăilei și al Ialomiții, în mijlocul căruia se întinde uriașul pustiu de odinioară al Bărăganului. Tot ca o prelungire a stepei se pot privi și județele de șes ale Munteniei pînă în Olt, unde arareori numai dealuri vin să întrerupă monotonia liniștită a cîmpiei bune de grîne.

3. *Ținutul de dealuri lutoase*, care este cuprins între linia Carpaților moldovenești și între apa Nistrului. El e străbătut de două riuri mari care merg de la nord la sud, în curs larg și pașnic, între pămînturi înalte și roditoare : Prutul și Siretiul, care prind alte ape mai mici, întocmai după cum ramurile unui copac se prind din toate părțile de trunchiul lui. În vremurile mai vechi, și aici era pădure, și încă o pădure mai deasă decît în părțile de stepă, pădure de stejari falnici și de fagi și numai către munte păduri de brazi sau de molidi. După tăierea pădurilor, mai ales în partea de la răsăritul Siretiului, s-a făcut pe coasta aceasta pămînt moale hrănit de riurile încete ce rămîn multă vreme în văi, și el a dat lanuri de toată frumuseța. Din ținutul acesta, vasăzică, face parte și Moldova de ieri și Basarabia, pînă în marginea stepei, și Bucovina, care și-a păstrat mai bine decît celelalte regiuni pădurile care o făceau vestită odată.

4. *Muntele și văile în legătură cu dînsul*. Aici înălțimile sunt stîlcoase, ba de la o bucată de vreme stîlca singură stăpînește ; ape limpezi, care nu tirăsc nămol într-însele, șiroiesc din locurile cele

mai înalte și se desfășoară apoi pe largi cîmpuri de prund. Aici plugăria nu poate fi îndeletnicirea de căpetenie a oamenilor, cari trăiesc fie din păstorie, fie din creșterea pomilor. Este ținutul celor mai viteji și mai războinici, siliți să-și caute hrană în cea mai mare parte pe pămîntul vecin, care culegea roadele mai bogate și mai plăcute ale agriculturii.

Din aceste ținuturi făcea parte jumătatea de nord a Țerii Românești și a Olteniei, partea corespunzătoare din Ardeal, părțile de răsărit ale aceluiași Ardeal, în care sunt așezate astăzi numai cîteva sate românești prin mijlocul secuimii crotopitoare, în care s-au topit mii de români, care-și zic încă așa, merg la biserica românească, și se cer a fi rechemati la viața națională. Apoi, mai la miazănoapte, părțile de sus, cu cinci văi înguste, în care se înșiră sate puține românești numai în partea de sud, ale Maramurășului. Între acești munți și munții Bihorului, cari închid Ardealul la apus, se întinde ținutul de văi mai largi sau de dealuri lutoase care samănă cu ale Moldovei. Aici se poate întinde plugul tot așa de bine ca și în părțile moldovenești și în cele învecinate cu dînsese.

5. *Banatul oltean*, afară de partea stîncioasă, și *Banatul Timișoarei*, în întregime pînă la cursul de jos al Murășului, sunt alcătuite din dealuri ușoare, care nu samănă cu cele moldovenești pentru că sunt mai bine rînduite și îngăduie mai lesne decît acelea cultura cerealelor. Aici se poate dezvolta răpede o viață de civilizație puternică, răzimată pe o populație foarte deasă, care să se îndeletnicească în mare parte cu meșteșugul.

6. S-ar putea pune în legătură cu Banatul și pămîntul udat de întreitul curs al *Crișurilor*, care

se întinde între munții Bihorului, între Murășul de jos și Tisa, mergînd pînă în marginea văilor maramurășene. Acest pămînt are aceleași însușiri și determină aceleași condiții de viață ca și pămîntul oltean și cel bănățean, de care se deosebește doar printr-o suprafață mai netedă.

III

STRĂMOȘII NOȘTRI CEI MAI VECHI : I. ILIRII

1. În fiecare din aceste ținuturi a trebuit să se dezvolte prin urmare o viață istorică deosebită ; totuși deosebiriile acestea nu erau așa de mari încît fiecare din regiuni să fie sortită a trăi pentru totdeauna o viață osebită, ci a venit o clipă cînd ele au trebuit să se unească în aceeași civilizație și spre aceeași dezvoltare. Numai între muntele de păstorit al românilor de sud și între părțile noastre de munte, de deal și de șes întins era prea mare deosebirea pentru ca vreodată să fi putut avea românii din sus și cei din jos aceeași viață. Abia în timpul nostru s-a stabilit o legătură între aceste două frînturi ale elementului romanic, din Carpați și din Balcani.

Să începem întîi cu viața cea mai depărtată a ținutului locuit astăzi sau numai pe vremuri de românii de sud.

2. Pe malurile Mării Adriatice, în văile Pindului și în unele părți vecine cu acest șir de munți trăia încă din veacurile vechimii cele mai depăr-

tate un neam de oameni numit al *ilirilor*. Ei nu alcătuiau un singur popor, trăind cu aceleași datini, vorbind cu desăvîrșire aceeași limbă și atîrînd de un singur stăpînitor. Ca și muntenii din părțile înalte ale Scoției, ca și aceia din regiunea munților italieni, Alpilor și Apeninilor, ca și locuitorii platourilor spaniole, ei erau împărțiți la început în *triburi*, care corespund clanurilor celtice, pe care noi le-am putea numi seminții. Numai din cînd în cînd cîte un rege puternic al vreunei seminții mai bine așezate a încercat și izbutit chiar să-i adune laolaltă. Stăpînitorii aceștia, cărora însă nu li se dădea de ai lor, desigur, titlul de „rege“, cu care-i numeau romanii, se întilnesc prin părțile Albaniei de astăzi pe la Durazzo sau Avlona. Ei nu se mulțameau cu veniturile lor care ni închipuim că nu puteau să consiste din bani, căci bani de țară aici nu erau, ci numai din prinosul de brînză, vînaturi și așa mai departe. Ei se îndreptară deci, pentru a cîștiga mai mult, pentru a trăi o viață mai asămănătoare cu a romanilor din preajma lor, către Mare. Nu erau pregătiți însă ilirii pentru o activitate de negoț neconținut, cinstită și producătoare de civilizație. Se făcură astfel *piraiți*, hoți de Mare, și avură de la o bucată de vreme dese lupte cu romanii cari, stăpînind celalt mal al Mării Adriatice, doreau ca aceste ape să fie slobode și sigure pentru comerțul lor.

Încă din vremea Republicei Romane s-au dat lupte între marele popor civilizat din apus și între piraiții aceștia îndrăzneți ai Albaniei celei vechi. La urmă ilirii au fost biruiți, și anume luîndu-se tributurile unul după altul și supunîndu-se domniei romane. În războaie, a căror amintire în cea mai mare parte s-a pierdut, romanii au ajuns a stăpîni tot malul Mării (precum l-au stăpînit mai tîrziu

urmașii lor în civilizația adriatică, venețienii). De acolo au înaintat pe încetul în părțile muntoase, tăind în același timp drumuri pentru caravanele care duceau și aduceau mărfuri. Astfel se deschidea marele drum zis *Via Egnatia*, care pune în legătură *Durazzo*, poarta către Italia, și *Bizanțul*, *Constantinopolul de mai târziu*, poarta către Asia.

3. Cu vremea, prin colonizarea de elemente italice venite de bună voie pe malul celalt al Mării Adriatice, prin înfriurirea ostașilor romani așezați pe deosebitele puncte ale pământului iliric, precum și prin alte mijloace, pe care le găsește totdeauna un popor stăpînitor și mai ales unul cu o organizație așa de desăvîrșită cum era a poporului roman, s-a ajuns la o romanizare parțială a ilirilor. S-au romanizat, firește, mult mai lesne și mai deplin aceia cari locuiau în orașe, așa încît de la o bucată de vreme toate porturile de pe coasta dalmatină și albaneză au ajuns să aibă ca limbă de întrebuințare zilnică limba latină, așa cum o vorbea poporul de jos în Roma și în deosebite părți ale Italiei. Prin urmare s-a petrecut atunci cu ilirii ceea ce s-a petrecut mai târziu cu urmașii lor în aceste locuri, slavii și unii dintre albanezi, supt înfriurirea Veneției, care și ea a cucerit porturile și întreaga regiune a țărmlui și a făcut ca pînă astăzi în orașele răspîndite pe acest mal răsăritean al Mării Adriatice să se vorbească dialectul italian al venețienilor adesea cît și limba veche a locuitorilor.

4. Cît privește pe ilirii, cari urmară mai departe viața de păstori a strămoșilor, trăind în singurătate prin cătunele răzlețe de ciobani, ei n-avură prilej să se prindă așa răpede de puternica civilizație. Ei rămaseră la o parte de viața cea

nouă pe care au adus-o romanii. Firește erau supuși anumitor îndatoriri, ascultau de anumite porunci, dar vorbiră și mai departe limba lor ilirică, apoi limba fraților traci. Din aceștia se coboară *albanezii de astăzi*, al căror grai pornește din graiul vechilor locuitori ai acestui țărm balcanic.

IV

STRĂMOȘII NOȘTRI CEI MAI VECHI : II. TRACII

1. Provincia romană care cuprindea țara ilirică de odinioară se numi *Iliricul*, rămânând ca el să fie împărțit, după nevoile deosebitelor timpuri, în ținuturi mai înguste. La răsărit de iliri, în munți, pe tot șesul balcanic pînă la Marea Neagră de o parte, pînă la Arhipelag de alta, trăiau, avînd la miazăzi ca vecini pe grecii din orașele strîns grupate ale Eladei, *tracii*. Între traci și iliri sunt, fără îndoială, legături de sînge, pe care însă, după puținele urme ce au rămas de la unii și de la alții, știința nu le poate hotărî deplin. Deși, avînd aceste legături, grele de lămurit, cu ilirii, tracii n-aveau aceleași aplecări și același rost de viață ca aceștia. Ei nu locuiau în cătune, ci în sate cu locuitori foarte mulți, adesea așa de mulți încît ajungeau să semene cu adevărate orașe, în care însă casele, așezate în mijlocul curților întinse, nu erau legate așa cum erau legate casele în cetățile și orașele Italiei. Erau și printre dinșii, prin părți de dealuri, păstori și pe lângă Mare erau traci cari se

hrăneau din pescărie sau poate și din îndeletnicirea necinstită a hoților de Mare. S-au văzut unii dintre dinșii suindu-se în luntrile ușoare și mergînd pînă în Asia să-și caute sălașe nouă, dar cei mai mulți dintre ei erau plugari.

2. Legea ilirilor nu ni este cunoscută ; cit privește pe a tracilor, ea avea un caracter foarte avîntat, idealist și fanatic. Un prooroc numit de greci *Zamolxe* li-a adus o credință și învățămintă nouă : că sufletul omului trăiește dincolo de marginile morții, și ei erau bucuroși mai presus de orice pentru această nouă viață fericită care se începe după peirea trupului. Plîngeau la nașterea copiilor ; se învoioșau la ceasul sfîrșitului. Aceasta făcea din ei și niște strașnici războinici, cari, în hainele lor de cînepă de culoare închisă, cu sulitele lor cele mari, se făceau temuți de toți vecinii.

3. Tracii ar fi putut să întemeieze o mare împărăție, care să țină împotriva oricărui dușman. Aveau pricepere, vitejie și erau aplecați să trăiască laolaltă ajutîndu-se unii pe alții. Aveau și ei datina de a trăi în seminții ; se cunosc foarte multe dintre acestea, și rareori, numai pentru scurt timp, se uniră mai multe seminții de acestea pentru a întemeia un stat. De aceea și la dinșii ca și la iliri se pomenește numai din cînd în cînd cite un rege vestit (ca *Sitalke*), fără să aibă însă după dînsul un lung șir de urmași vrednici.

4. Tracii aveau încă de la început legături cu grecii ; se înțelegeau destul de bine cu aceștia, cari erau negustori în mijlocul unui popor de țărani ; orașele de pe malul Mării Negre și al Arhipelagului erau întemeiate mai mult pentru traci, dar în ele locuiau greci. Mai rău s-au înțeles tra-

cii cu *regii Macedoniei*, și ei de sînge iliric și dominînd peste iliro-traci, cari au căutat să unească toate țările balcanice supt stăpînirea lor. Au avut astfel lupte cu vestitul rege *Filip* și pe urmă cu fiul său încă și mai vestit, *Alexandru*, cari, deci, sunt de același sînge cu strămoșii noștri neromani. Alexandru a înaintat pînă la Dunăre, unde, pe vremea aceea se afla, pe malul drept, semînția *misilor* (de unde Bulgaria de astăzi și o parte a Serbiei s-a numit Misia sau Moesia), iar pe malul nostru *geții* (poate „țărani”). Alexandru cel Mare a intrat în regiunile acestea prin părțile de mlaștine ale Ialomiții; s-a mulțămît să vadă pe barbari fugind înspăimîntați în fața lui și n-a îndrăznit să cerce mai departe primejdiile unei țări necunoscute.

După moartea lui Alexandru, regatul cel mare întemeiat de dînsul s-a fărîmîțat, împărțindu-se între generalii lui. Unul dintre aceștia, stăpînind pe malul drept al Dunării, a luat titlul de rege al *Traciei*, fiindcă supușii lui erau în cea mai mare parte traci. Și el a avut să lupte cu un *rege getic* ¹, a fost însă învins de acesta. Așa încît stăpînirea lui nu s-a putut întinde asupra noastră.

Regatul macedonean a fost sfărîmat de romani și regatul Traciei n-a avut nici el viitor. Romanii au pătruns cu încetul în regiunile centrale și de răsărit ale Peninsulei Balcanice, au trecut linia munților Hemus (Balcanii de astăzi), au intrat în ținuturile deluroase dintre Hemus și Dunăre, și astfel, în anul 46 după Hr., Tracia era încă una din provinciile marelui Imperiu.

¹ Dromichetes (n. ed.).

5. Tracii din Balcani găsiseră în fața lor, ca dușmani veniți printr-o năvălire nouă, pe *celți*, al căror neam ținea cheile apusene ale munților. Această năvălire celtică a grăbit înfrîngerca tracilor de către regii de obîrșie macedoneană. Cei de la Dunăre, mai ales pe malul stîng al acestei ape, prin urmare geții, avură de la o bucată de vreme împotriva lor o seminție care se crede în-să germanică, venită din sălașurile răsăritene ale acestui mare neam, pe *bastarni*, cari locuiau prin părțile Basarabiei, în Bugeac, și în ostroavele de la gurile Dunării. Astfel neamul tracic, strîns pe de o parte de cucerirea macedonică și poate răs-pins de la răsărit de cele dintîi valuri ale potopului german, trebui să părăsească malul apei și să se adăpostească în regiunile mai ferite ale Carpaților. Un trib nou sau unul vechi care-și schimbase numele, *dacii* (oameni din *davae*, din sate), își făcuseră astfel sălașul de căpetenie în munții Hațegului. Acolo, un rîu îngust, Streiul, care se varsă în Murăș, curge supt mari înălțimi rotunzite, care și astăzi sunt acoperite cu păduri. În mijlocul acestor culmi se deschide o vale largă și aici zidiră dacii, cu bolovani smulși din munte, cetatea regilor lor. O numiră *Sarmisagetusa* și în ea se grămădiră în cursul anilor comorile smulse de acești războinici neobosiți de la barbarii mai noi din vecinătate sau de la romanii de dincolo de Dunăre.

Desigur că în stăpînirea lor erau acum și mi-nele de aur pe care le țînuseră odinioară *agatirșii*, asemenea poate cu trausii tracici, despre cari se pomeneste în vremuri foarte depărtate că trăiau prin părțile acestea de apus ale Ardealului și erau un popor bogat și cu moravuri blînde.

ROMANIZAREA TRACILOR. LUPTELE DACILOR CU ROMANII

1. Cu vremea tracii s-au făcut romani în ce privește limba și chiar părerea pe care o aveau despre neamul lor. Cum s-a făcut o schimbare ca aceasta nu spun oamenii din acele vremuri, dar putem găsi pe altă cale.

Un popor nu se deprinde a vorbi alt grai decât atunci când asupra lui *vin oameni mai mulți vorbind acel grai și avînd aceleași îndeletniciri cu el*. Trebuie și una și alta pentru ca prefacerea aceasta, așa de însemnată, să se îndeplinească și să rămîie.

Deci, pentru ca din atîta lume ilirică și mai ales tracică să se aleagă sute de mii de romani, asemenea cu aceia cari erau așa încă de la obîrșie, au trebuit să vie, *într-un anume loc de unde a pornit mișcarea, un număr mare de romani, plugari și păstori*.

Înțelegem cum de au putut veni acești oameni. De la o vreme, țărani din Italia n-au mai avut loc în țara lor, unde cei bogați cumpărau pămînturile pentru a le lucra cu sclavii ori pentru a face din ele grădini și păduri de vînătoare. Nici nu era nevoie de munca țărănească pentru scoaterea roadelor din ogor, căci hrana orașelor italiene venea mai mult cu corăbiile, de afară, din Sicilia, din Egipt, din insulele Arhipelagului, de pe coasta africană și din alte părți. Unii din vechii plugari sărăciți și dezlocuiți au romanizat, plecînd spre apus, partea de miazăzi a Galiei, căreia i s-a

zis *Provincia*, fiindcă era supusă Romei, iar alții s-au strecurat în Peninsula Balcanică, romanizînd și aici.

Căci, din locul unde întii biruise limba latină, ea s-a întins apoi firește și în celelalte. Și anume chiar pe malul stîng al Dunării, unde nu era încă stăpînire romană.

2. Din nodul de munte al Hațegului pornește, cu mai multă răpeziune decît Streiul, curgînd mai puternic decît dînsul, alt rîu, *Jiul*, care pe urmă, prin pasul Vulcanului, străbate în Oltenia de astăzi. Pe această cale mergeau cetele prădalnice ale dacilor, căutîndu-și hrana pe alt tărîm. Cu timpul, satele lor se răspîndiră prin părțile mai înalte ale Olteniei de astăzi, dar erau așa de puține la număr, încît abia de vor fi ajuns pînă dincolo de marginea ținutului înalt.

În prădăciunile lor dacii mergeau însă pînă foarte departe; trecură Dunărea și apele moldovenești și ajunseră la țărîmul apusean și nordic al Mării Negre, cucerind chiar și orașele de pe acolo, pe care, neapărat, nu le țineau însă în stăpînirea lor, căci nu erau în stare să le ocîrmuiască. Încărcați cu bani și cu lucruri scumpe, se întorceau înapoi în răcoarea și taina întunecoasă a muntelui lor, îmbogățind vistieria regală și templele Sarmisagetuzei cu roadele călătoriilor lor războinice.

3. S-a păstrat numele unui rege dac care a străbătut cu ostașii săi multe țări străine și a făcut să se deschidă porțile atîtor cetăți grecești din țara civilizației. Este fără îndoială și cel mai mare dintre oamenii pe care i-a produs acest neam și deoarece sîngele nostru e în mare parte tracic, se cuvine să știm numele lui. E *Boirebista*, care

n-a fost numai un căpitan vrednic și un cuceritor îndrăzneț, dar și un legiuitor și un îndreptător al poporului său.

4. Ca și înaintașii săi, și Boirebista stăpînea de-a dreptul numai asupra colțului hățegan și asupra ținuturilor muntoase vecine din Oltenia de astăzi. Dar ca unul de care ascultau orașe grecești la Mare, desigur că autoritatea lui era recunoscută și armele lui temute în părțile de dincolo de Olt și în Moldova de astăzi, în părțile de stepă și dealuri lutoase, unde, din cele mai întunecate timpuri, își aveau sălașurile popoarele uralo-altaice. În cea mai veche alcătuire a lor aceștia se numiau *sciți*, după clasa lor dominantă, stăpînitoare, de atunci, care era însă de obîrșie arică. Sciții ocupau un ținut nemărgenit, care străbătea adînc și în continentul asiatic, unde acești barbari, cari trăiau în război și din război, erau o primejdie necontenită pentru statul de înaltă civilizație al perșilor; cu cinci veacuri înainte de Isus Hristos, cu patru veacuri înainte de ivirea lui Boirebista, marele rege al Persiei, *Dariu*, veni pînă în părțile noastre — cel puțin așa spune povestea — ca să pedepsească pe sciții jăfuitori și nesupuși; ei însă trăiră și mai departe viața lor cu totul slobodă în veșnice rătăcirii prin buruiana deasă a pustiului. Și de la dînșii vor fi venind multe din hîrburile și uneltele de piatră și os care se descopăr prin Moldova, pînă sus în munte deasupra Pietrei, și oasele regilor lor vor fi odihnind în movilele ce se perindează prin unele părți moldovenești și prin stepa munteană, precum astfel de movile fac linii întinse de-a lungul nesfîrșitului șes rusesc.

5. De la un timp se petrecuse o schimbare în masa cea mare scitică; clasa stăpînitoare, adevă

dinastia de rasă nobilă, va fi dispărut ; amestecul cel mare de popoare în care, pe lângă barbari uralo-altaici, erau acuma foarte mulți *slavi*, mai blinzi, aplecați către lucrarea pământului (slavi de aceștia locuiau și în Moldova și în multe părți ardelenene chiar), se chemă, cu un nume nou, *sarmați*. (Sarmații de răsărit se mai ziceau și *roxolani* ; aceștia trebuie să fi fost slavii cei mulți), iar cei de la apus, din Panonia, se ziceau *iazigi* (numele acesta a rămas pînă mai tîrziu în evul mediu.) Și roxolanii și mai ales iazigii au stat în legătură de vasalitate cu puternicul rege al Daciei, în cel mai larg înțeles al cuvîntului, cu Boirebista.

Boirebista n-a vrut să lupte cu *romanii* ; de la o bucată de vreme însă, *Moesia* fiind în stăpînire a acestora, orice trecere prădalnică a dacilor peste Dunăre trebuia să aibă ca efect o pagubă și o jignire a statului roman. Nu putea să fie vorba de o luptă în cîmp deschis cu astfel de dușmani. Dacii veneau răpede, culegeau prada, strîngeau robii și cu aceeași răpeziune fulgerătoare, care era și însușirea lor militară de căpetenie, ei se întorceau îndărăt.

Pentru a se asigura posesiunilor romane de pe malul drept al Dunării pacea desăvîrșită, pe care romanii o garantau cînd făceau cuceririle lor, trebuia o expediție sau un șir de expediții împotriva așezărilor de căpetenie ale dacilor. Numai prin nimicirea dușmanului în însăși vizuina lui putea să se înlătore primejdia acestor incursiuni care se înnoiau cu o regularitate desăvîrșită în fiecare an. Împăratul Domițian se hotărî să îndeplinească această operă. El era însă un cîrmuitor care stătea mai mult în capitala sa și nici într-un chip n-ar fi putut să se hotărască a veni pe drumuri grele

în aceste locuri sălbatice pentru a răpune virtutea unui popor îndărătnic. Doi generali ai lui fură biruiți; cel de-al treilea câștigă o izbîndă, care însă nu slăbi întru nimic situația dacilor, în țara cărora el pătrunsese prin Banat, spre „Poarta de Fier“ a Ardealului și deci spre însăși reședința noului rege dac *Decebal*.

6. Decebal ceruse pacea, iar, împăratul fiind învins în Boemia, regele barbar putu să capete condiții mai ușoare. Decebal intră, ce e dreptul, în clientela romană, recunoscînd astfel puterea mai mare a Cezarului, dar în schimb primi un dar de bani în fiecare an și un fel de misiune de ingineri și arhitecți cari aveau sarcina de a dezvolta mai departe statul lui dac. Ceea ce înseamnă că prin banii și meșterii romanilor Decebal, care era un om de un talent de organizație și de o înțelegere care abia se puteau aștepta de la un stăpînitor barbar, avea să se îndrepte curînd împotriva acelorași romani, dușmanii săi firești.

7. Cu mijloacele acestea nouă și cu însușirile lui deosebite, Decebal ajunse a fi cam ce fusese, cu zeci de ani înaintea sa, Boirebista. El încercă o grupare a tuturor semințiilor barbare în jurul său. Aceasta era însă o foarte mare primejdie pentru Imperiul Roman și îndată ce se găsi un împărat care să înțeleagă rostul vremilor sale și datoria ce răsărea pentru dînsul din ele, își încordă toate puterile statului său pentru distrugerea organizației dace și a regalității lui Decebal.

8. *Traian*, căci așa se numea acest împărat, era născut în Spania, dusesse o viață de lupte și se bătuse un timp îndelungat cu germanii, așa încît știa în ce fel să trateze pe barbari; bătrînul împărat Nerva îl adoptase ca urmaș și acum el era în stă-

pînirea puterii împărătești depline. Lăsînd la o parte orice griji, el veni în Peninsula Balcanică împotriva dacilor, plecînd de la cetatea dunăreană Viminacium, în părțile de acum ale Serbiei. Intră în Banat pe drumul pe care-l urmasese înaintea lui generalul biruitor al lui Domițian și răzbatu, cu aceleași greutăți nespuse, pînă la locul unde se oprise mersul aceluia predecesor. Se pare că aici, la *Tapae*, unde se dădu o luptă de tot sîngeroasă cu dacii, veniți pe neprevăzute, cari luptau cu o furie nebună ca să apere Scaunul de domnie al regelui lor, romanii pătîră o înfrîngere. Lupta urmă și mai departe, căci această expediție a lui Traian n-a ținut mai puțin decît doi ani de zile : 101 și 102 după Hristos.

9. Decebal nu era nimicît, însă se arăta bucuros și acuma, cum fusese și la început, să facă pace cu romanii, pe cari-i știa mai tari decît dînsul. La urmă, căpătă această pace, dar cu condiții foarte grele : trebuia să deie îndărăt meșterii, să renunțe la primirea darurilor anuale, să îngăduie cetățile de strajă ale romanilor și chiar ființa unui lagăr de supraveghere al acestora. În astfel de împrejurări un om ca dînsul nu putea să trăiască și îndată el începu să țeasă iarăși legăturile sale cu barbarii vecini împotriva romanilor. Se găsiră acum printre stăpînitorii sarmați din vecinătate de aceia cari să-l pîrască la Roma. Traian își adună puteri nouă și era hotărît să dea cea din urmă lovitură omului care nu se putea umili, nici upune.

10. Un pod se făcu peste Dunăre, însă nu la locul care fusese întrebuintat întîia oară, ci mai jos pe rîu, acolo unde se ridică astăzi, de pe la 830, orașul Severin și unde în evul mediu a fost

o cetate ungurească a banilor Severinului. Un mare arhitect de pe vremuri, de loc din Asia, *Apolodor* din Damasc, grec, făcu podul acesta, care a fost așa de trainic clădit, încît și astăzi, cînd scade apa, se văd urmele picioarelor lui. Data aceasta, romanii intrară în cuprinsul Olteniei noastre, îndreptîndu-se către însuși cursul Oltului, pe care-l urmară apoi pînă la una din trecătorile care duc în Ardeal.

11. Acuma dacii nu se încumetară să dea o luptă ; totuși Sarmisagetuza, lîngă care ajunse împăratul după multă greutate și cu multe pierderi, nu voi să-și deschidă porțile. Aici, în cetatea regală, muriră fruntașii dacilor, bînd venin din cupele cu care petreceau la masă după biruință. Decebal se pierdu în văile muntelui ; romanii nu-l putură prinde viu, ci găsiră numai trupul marelui lor dușman, care-și făcuse singur samă. După moartea lui nimeni nu se va găsi pentru ca să ducă mai departe împotrivirea, care ar fi fost zădarnică. În anul 106 de la Hristos, Dacia era acum provincie romană.

12. Ultima încercare a barbarilor din răsăritul Daciei de a-și apăra neatîrnarea a fost zdrobită în văile granitice înguste ale Dobrogii. În amintirea acestei biruințe s-a ridicat un mare monument de pomenire împodobit cu chipuri de barbari îmbrăcați în haine sarmatice, care stătea pînă mai dăunăzi, acoperit de pămînt, lîngă satul Adam-Clisi (turcește : Biserica Omului, după chipul de om, de împărat, care se vedea deasupra movilei). Tot în Dobrogea s-a întemeiat o cetate menită să veșnicească numele cuceritorului : *Trofeul lui Traian*. Iar întru amintirea luptelor de aproape patru ani de zile purtate împotriva dacilor și pentru nimici-

rea regatului acestora, s-a ridicat la Roma, de cei dintii meşteri ai timpului, pe temeiul povestirii luptătorilor, un mare stîlp de marmură, înfăşurat de jur împrejur cu scene din cele două războaie dacice : *Columna lui Traian*, acel monument al împăratului Traian care se vede şi astăzi într-o piaţă ce se înfundă mai jos decît stradele moderne. Dar chipul Cezarului care a hotărit pentru totdeauna soarta acestor pămînturi şi a creat viaţa noastră nu mai stăpîneşte deasupra columnei, ci a fost înlocuit în timpuri mai nouă cu statuia Apostolului Petru.

VI

DACIA ROMANĂ

1. Stăpîn acum pe Dacia întreagă şi pe ţinutul barbar din vecinătate, pe care le cuprinse supt acelaşi nume dacic al neamului stăpînitor, Traian organizează pe malul stîng al Dunării o nouă provincie. Numi administratori împărăteşti pentru din-
sa ; ei erau trei la număr mai tîrziu şi numai pentru a cinsti persoana împăratului şi a săvîrşi anume ceremonii religioase ale statului se adunau din timp în timp reprezentanţii celor trei împărţiri ale Daciei unitare de odinioară. De-a lungul Dunării moesice se întăresc castelele vechi şi se întemeiază o mulţime de cetăţi nouă. Un drum mare urmăreşte linia Oltului, pe malul care fusese dacic şi care era acum în stăpînirea romanilor, pe cînd celălalt mai slujea drept ultimă linie de jaf pentru barbarii Răsăritului. Dincolo de munţi, în ţinutu-

rile care fuseseră inima însăși a Daciei libere, drumurile fură mai multe. Acestea se făcură, atât din cauza caracterului mai strategic al țării, pentru însemnătatea ei militară deci, cât și din cauza mai marelui număr de barbari cari aici își aminteau încă de trecutul lor neatârnat. Se croiră cu multe jertfe și în curs de mai mulți ani de zile aceste nouă linii de comunicație de-a lungul Oltului, Murașului și Someșului, apele cele mai mari ale Ardealului (de la *Apulum*, Alba Iulia, de astăzi, la *Napoca*, Clujul actual, era o linie care lega cursul Murașului cu al Someșului). Drumurile romane din Ardeal se mai explică și prin alt motiv: Ardealul avea bogate *mine de aur*, în țara moților de astăzi, și lângă Sibiul din timpurile noastre se săpa de multă vreme în adîncul pămîntului pentru a scoate sarea. Drumurile acestea nouă aveau prin urmare un rost și în creșterea și circulația bogăției imperiului.

2. Dar Traian nu vroia numai să asigure Dacia, precum și Moesia vecină, să facă drumuri nouă sau să îmbunătățească pe cele vechi, să clădească cetăți și cetățui de strajă în toate părțile primejduite; el avea un scop mai mare: voia, ca și marii generali și bărbați de stat din trecutul Romei, să întărească în părțile acestea *viața romană* însăși. Era sigur că nu se pot deznaționaliza și atrage la neamul său grecii, care aveau o civilizație prea veche și trăiau la o parte, în zona de lângă Mare, rezervată parcă anume pentru dînșii; dar, din puținii iliri rămași tot cu caracter iliric, din tracii de peste Dunăre, cari erau în mare parte atinși de civilizație, și din tracii dacici, pe care acum și mai mult îi ajungea cultura romană, era să se creeze pe baze mai largi și mai tari, și supt

raportul politic, un popor roman al Răsăritului.

Pentru a face să înceteze vechea viață de păstorie și de sate răzlețe, precum și de veșnice prădăciuni, pentru a înfrîna și învăța pe barbari ce este o viață mai înaintată și, în sfîrșit, pentru a da exemplul muncii nouă, Traian chemă din toată lumea țigoveți, oameni deprinși a trăi în orașe, a face negoț și meșteșuguri, precum și a lucra pămîntul mai bine, și-i așază și în Moesia, dar mai ales în Dacia. La acești locuitori noi se adăugiră și veterani, cari ieșeau din oaste pentru vîrstă și căsătoriți cu localnice, stăteau prin satele din preajma lagărelor Daciei.

3. Așa se întemeiară, în această din urmă țară, pe lîngă vechile sate dace, ale căror nume se mîntuie în „dava“, atîtea orașe, între care cele mai multe se află, firește, în Ardeal : *Apulum*, *Porolissum*, *Napoca*, *Potaissa* și altele. Pe lîngă aceasta, în lagărele întărite, care aveau lîngă dinsele acele sate cu țiguri unde se așezau veteranii ca plugari, se aflau *ostași legionari* (*legiunea a XIII-a Gemina* a lucrat mai mult pentru civilizarea și chiar împoporarea Daciei).

Astfel se întemeie o mai prosperă stare de lucruri. În orașele cele nouă erau băi, piețe, temple, locuri unde se împărția dreptatea.

Locuitorii își ziceau toți *romani*, fiindcă făceau parte din Imperiul roman și, de la împăratul Caracalla încolo, erau și *cetățeni romani*, oricare ar fi fost obîrșia lor națională. Toți vorbeau limba latină a poporului, potrivit-o fiecare după limba cu care erau deprinși de acasă, ei și părinții lor ; dar unii erau italieni, foarte puțini, alții asiatici, dar mai ales traci romanizați, și alte neamuri.

4. În *sate* rămaseră neapărat tot *dacii* ; numărul lor, în mijlocul celorlalți traci romanizați, nu era tocmai mare, căci neamul suferise mult în anii din urmă. Unii dintre daci rătăceau încă prin mijlocul barbarilor vecini și nu se puteau hotări să se întoarcă supt stăpînirea romanilor. Pe alții, mai ales de la un timp, Imperiul, temîndu-se de răscoale dace, îi trimetea ca soldați departe prin Africa și Bretania, care se socotea ca fiind la sfîrșitul lumii. Dar veni o vreme cînd barbarii sarmați, și mai tîrziu germani, din ramura vandală și gotică, aruncară pe dacia de peste graniță în cuprinsul provinciei ; mulți se rugară de guvernatorii romani și fură primiți să locuiască acolo, în siguranță. Astfel se mai întări încă elementul dacic propriu-zis în țara care fusese odinioară Dacia liberă.

5. Se întîmplă că și țărani daci, cari veneau la tîrg și aveau a face neconținut cu oameni ce vorbeau limba latină, căpătau cunoștința acestei limbi, pe care o vorbiră și ei, schimbînd-o după felul cum erau deprinși a vorbi limba lor dacă. Dacii cei noi învățară latinește de la cei vechi, cari și ei învățaseră de la tracii întîi romanizări, populare. Și cînd, mai tîrziu, sarmații, vandalii, goții pătrunseră în unele părți ale provinciei, după ce stătuseră și ei multă vreme la hotare și deprinseseră ceva latinește, limba în care se putea înțelege un neam cu celalt a fost numai limba latină a poporului, așa cum o schimbaseră traco-ilirii de la început și dacia. Astfel, din unii și din alții, din atîtea izvoare asemenea, începu a se alcătui și poporul nostru românesc și limba noastră românească, deși au trebuit veacuri ca aceasta să se desăvîrșească.

Și în alte țări unde trăiesc mai multe neamuri laolaltă și nici unul nu ocupă o bucată mai mare de pământ fără a fi amestecat cu altul, limba în care se înțelege lumea mai ușor biruie și ajunge limba tuturor. Pe calea aceasta și mai tirziu mulți dintre barbari, iar în vremurile mai nouă, atîția dintre ungurii și sașii din Ardeal au ajuns a vorbi limba românească și s-au pierdut în mijlocul poporului nostru.

VII

GOȚII, HUNII, SLAVII. DACIA ȘI MOESIA ÎN STĂPÎNIREA BARBARILOR

1. De prin al treilea veac încep a se mișca *germanii* de miazănoapte și răsărit, cari se găseau pe atunci dincolo de marginile Imperiului roman, pe cînd frații lor din apus erau amestecați de mai multe veacuri cu viața provinciilor romane.

Vandalii, apoi *goții*, cari se împart și ei, cum se știe, în goți de răsărit și goți de apus, încep să atace granițele provinciei Dacia, iar de la o bucată de vreme, să pătrundă într-însa cu năvălirile lor. Imperiul nu era în stare să-i răspingă. Marele împărat *Marcu Aureliu* și-a întrebuintat toată domnia pentru a sfărîma cuibul de dușmani germani ai Boemiei. Dar cu aceasta nu se zăbovi nult luarea în stăpînire a regiunilor de la nordul Dunării de către ceilalți germani, pe cari împăraul nu-i putuse distruge, nici supune.

2. Pe la jumătatea veacului al III-lea nu era nimic mai obișnuit decît să se vadă sosind în cu-

prinsul Daciei trimeșii cutărui rege sau „judecător“ al goților pentru a cere dijmă de la păstori și de la plugari și prețul răscumpărării de la orașe. Aceste orașe căzură, de almintrelea, foarte răpede în sărăcie ; rar cînd vreun împărat nou își dădea osteneala să li ridice iarăși zidurile. Drumurile nu mai erau sigure ; izvoarele de bogăție secaseră în parte, așa încît *viața orășenească*, după ce strălucise timp de abia o sută cinzeci de ani, era acum în decădere deplină. Au rămas însă *satele* cele vechi *dace* și altele nouă, întemeiate pe urmă și după chipul lor. În satele acelea trăiau acum de-a valma și urmașii vechilor barbari și tirgoveți mai săraci, goniți din orașe, pe cînd unii orășeni bogați trecuseră dincolo de Dunăre, retrăgîndu-se pe măsură ce se retrăgeau oștile.

3. *Împăratul Aurelian*, omul îndrăzneț și străbătător, care merse pînă în pustiile îndepărtate ale Arabiei, urmărind pe dușmanii Imperiului, a mai trecut de cîteva ori Dunărea, răspingînd pe vandali și pe goți. Dar nu-i fu greu să vadă că țara nu se mai putea ținea pentru Imperiu. Atunci — sau pe atunci — soldații plecară, așezîndu-se în *Moesia*, care fu numită și ea *Dacia*, pentru că amintirea lui Traian era foarte vie atunci și Aurelian căuta să-i semene. Aici în *Moesia* urmă și mai departe viața orașelor, deși ele erau amenințate tot mai mult de prădăciunile barbarilor, cari puteau răzbate acum slobod pînă la Dunăre. Aici era centrul administrativ și ostășesc ; aici erau reședințele de *episcopi creștini*, cari sfințeau preoți și pentru locuitorii de pe malul celălalt al Dunării ; aici erau deschise încă drumurile care duceau către centrele mai însemnate din lăuntrul Peninsulei Balcanice, cum era *Sardica*, Sofia de astăzi, sau

depărtatul Bizanț și către porturile de la Marea Neagră și Arhipelag.

4. Dincoace de apă, țăranii, cari nu-și părăsiră meșteșugul lucrării pământului, ci, dimpotrivă, trebuiră să lucreze brazda cu mai multă stăruință ca să poată hrăni și pe barbari, se împăcau cum puteau cu aceștia. De la o bucată de vreme, se produse ici și colo un amestec cu barbarii germani creștinați; cutare avea un tată barbar și o mamă romană sau dimpotrivă; începeau și din mijlocul barbarilor a-și face turme mari de vite și ajungeau ofițeri ai Imperiului; puteau chiar să se ridice la vrednicia de împărat, cum s-a întâmplat cu cîte unul. Căci, dacă Dacia cea veche era părăsită, în schimb părțile de dincolo de Dunăre, în care se grămadise o poporație mare și care făcea un negoț însemnat, se aflau în deplină înflorire. Atunci s-au ridicat la o prosperitate neașteptată multe orașe balcanice. Cum din aceste părți au plecat atîția conducători ai Împărăției, aici s-a săvîrșit și mai departe romanizarea foarte răpede pe toate căile. Pe urmă, cum vom vedea, din Balcani au venit pe încetul, în deosebite vremuri, locuitori noi pe malul stîng al Dunării, unde au imputernicit neamul nostru și l-au făcut să ajungă singur stăpînitor și în stare să înainteze.

5. Mai bine de două veacuri după moartea lui Traian, un alt împărat mare, Constantin, care a făcut din legea creștină una din religiile statului, dădu însemnătate mai multă Răsăritului, strămutînd aici și reședința sa, în Bizanț, care se numi Constantinopol și Roma cea nouă. Astfel, răzîmîndu-se mai mult pe părțile Răsăritului, a trebuit el să caute a supune iarăși împărăției ținuturile noastre. S-a bătut cu stăpînitorii barbari și i-a în-

vins, dar silințele lui cele mai mari se îndreptară mai ales împotriva ținuturilor de la sudul Basarabiei de astăzi, spre care răzbatu prin Dobrogea, care se numea pe atunci *Scitia Mică* sau țara cea mică a sciților. Prin aceste părți s-au purtat lupte și de urmașii lui Constantin, între alții de fiul său *Constantiu*, care se bătău în același timp și cu barbarii sarmați, mai mult slavi, din părțile sîrbești ale Dunării, și chiar din Ardeal.

Prin aceste îndelungate ciocniri cu romanii, goții și-au pierdut puterea de odinioară. Astfel, cînd în a doua jumătate a veacului al IV-lea se mișcă în stepa Răsăritului *hunii* uralo-altaici, cei dintii fură răspinși, împrăștiați și goniți în Peninsula Balcanică. În acest chip dispar cetele gotice din locurile noastre, pe care le-au stăpînit multă vreme, unii dintre năvălitori fiind, cum s-a spus, chiar creștini ca și noi.

6. Mulți învățați, cari aveau interes la aceasta, au scris că noi am căpătat legea creștină tîrziu de la bulgari. O mai mare rătăcire decît aceasta nu se poate. Întîi că un neam mai vechi și mai cult nu poate să capete de obicei astfel de adăugiri sufletești de la un neam mai nou și mai sălbatec.

Dar mai sunt și alte dovezi pentru vechimea legii creștine la noi, despre care putem fi siguri că a fost fără să cerem numai decît mărturisiri pe mormintele bogaților, care și acelea ar ieși la iveală dacă s-ar fi scormonit mai mult pămîntul românesc după urmele vremii celei vechi.

Traian a adus locuitori din toată împărăția într-o vreme cînd pretutindeni pătrunsese legea lui Hristos. Și ei au venit mai ales din părțile Asiei Mici și Traciei, unde dregătorii împărătești prigo-

neau mai mult pe creștini, cari erau și mai numeroși și mai dârji. Așa fiind, creștinismul a fost adus în chip firesc de cei dintii coloniști.

Să se mai adauge că în oaste foarte mulți fuseseră cucerii de blindeța noii legi a frăției omenesti. Ostașii însă rămâneau, cum am văzut, în țară după ce-și mîntuiseră slujba. În apropierea taberelor se făceau sate pentru hrana lor și locuitorii din ele primeau și dinșii credința cea mîntuitoare. Locuitorii aceștia ai satelor ajungeau s-o împărtășească la rîndul lor. Aceasta cu atît mai vîrtos cu cît și vechea religie a dacilor cuprindea credința în nemurire și cerea jertfe pentru Dumnezeu.

În sfîrșit, o sumă de cuvinte ca *Dumnezeu, lege, creștin, sint, Simpietru, Sinicoară, Sintoadar, Sintămăria, Sintion, Sinziene, Sinvăsiu, Simedru, Singiorz*), *înger, șerbătoare, cîșlege, cîrnilege, Paști, Crăciun, rugăciune, mărturisire, biserică, botez, cuminecătură, împărtășire*, toate de origine latină, arată că am avut un creștinism vechi de la romani. Alte cuvinte în legătură cu slujba bisericească n-au atîta preț, pentru că ele nu sunt nedespărțite de creștinism și se întrebuintau și în alt înțeles de păgîni.

7. Hunii avură țările dunărene în atîrnare de dinșii, dar, neasimilabili și păgîni, n-au fost în stare să se amestece cu populația romană, ca francii germani în Galia cu supușii lor. Stăpînitorul lor, hanul sau haganul hunilor, căruia romanii îi ziceau „rege“, stătea în Panonia. Cel mai mare rege hun, *Attila*, a prădat de multe ori Serbia și alte părți ale Peninsulei Balcanice, dar nu numai ca să ucidă și să ardă ; lui îi trebuiau, pentru sine și pentru poporul său, robi mulți, și pe aceștia-i aducea de peste Dunăre, dintre romani. Așa începea să se în-

tărească elementul romanic, mulțămită chiar barbarilor din aceste părți.

8. După împrăștierea hunilor, împărații cei noi ai Răsăritului, cari ajungeau acum să aibă mai mult chip grecesc decît roman, nu arătară mai multă îndrăzneală decît Constantin pentru a face iarăși romane locurile pe care stăm noi astăzi. Cel mai mare dintre dînșii, *Iustinian*, în veacul al VI-lea, a înnoit, de multe ori (și la Turnu Măgurele de astăzi), întăriturile cele vechi de pe malul stîng, pe cînd punea într-o stare de apărare desăvîrșită cetățile care mărgineau malul moesic. După dînsul, în același veac, s-au găsit comandanți bizantini și chiar împărați (ca împăratul *Mauriciu*) cari au străbătut peste apă, venind pînă adînc în pămînturile de pe țarmul stîng.

9. Ei nu mai găsiră firește pe goți, al căror rost se încheiase cu totul, nici pe huni, ale căror sălașe n-au fost niciodată așezate în mijlocul sătenilor traco-romani, strămoșii noștri, ci pe *slavi* sau *șchei*. Slavii trăiau mai mult pe lingă malul apelor, căutînd de gospodărie cîmpenească sau hrănindu-se din pescuit. Dunărea era plină de luntrile lor, scobite dintr-un singur copac. Numele rîurilor celor vechi, așa cum ele fuseseră puse de sciți și traci, s-au păstrat numai pentru Siretiu, Prut, Olt, Jiu, Tîsa, Criș, Timiș și Murăș; cele mai multe din apele noastre se numesc cu nume slave, care sunt însă foarte vechi. Căci mai ales de ape erau îndrăgiți slavii. Toată mitologia lor, cu zei mai blîzi, e în legătură cu negurile, cu valurile rîurilor, cu adîncimea iazurilor. Stăteau în grupe de sate amestecate prin grupele de sate ale noastre, ei avînd o vale, noi, alta; asupra lor stăpînea cîte un șef căruia bizantinii se încumetau a-i zice „rege“.

VIII

VIAȚA LAOLALTĂ A ELEMENTULUI ROMANIC CU CEL SLAV. ÎNTEMEIEREA NEAMULUI NOSTRU. CEA MAI VECHIE VIAȚĂ ROMÂNEASCĂ

1. Cu slavii, strămoșii noștri se aflau cam pe aceeași treaptă de civilizație. Strămoșii noștri au învățat de la dînșii, dar și ei au învățat de la strămoșii noștri. Cuvinte pentru idei nouă s-au împrumutat și de o parte și de alta, dar, de la o vreme, traco-romanii au covârșit și cu numărul, și astfel slavii, străbătuți de înrîurirea lor, s-au contopit cu dînșii, așa încît, astăzi, abia după trăsăturile feței, colorarea părului și alcătuirea trupului dacă ai putea să cauți a deosebi pe românul de origine slavă de acela al cărui străbun va fi fost trac sau roman. Din toată viața slavilor cari au fost în părțile acestea au rămas numai cuvinte foarte multe, care au intrat în limba noastră, dar mai mult pentru idei secundare și pentru articole de comerț, luate la bîlciuri pe malul drept dunărean, căci pentru ideile de căpetenie noi ne putem exprima tot cu cuvinte care vin din vechea moștenire romană. Au rămas apoi de la dînșii anumite elemente de mitologie populară, anumite așezăminte, și atîta.

2. Contopirea slavilor cu traco-romanii s-a făcut cu atît mai ușor cu cît, de la o bucată de vreme, ei, slavii, au fost îndemnați să meargă mai departe, urmînd aceeași cale ca și goții și hunii, în Peninsula Balcanică. Aici au luat în stăpînire toată Bulgaria de astăzi. *Bulgarii* uralo-altaici, cari au venit mai tîrziu, în al treilea sfert al veacului al

VII-lea, au fost puțini la număr și s-au pierdut între slavi, dându-li însă numele lor și o dinastie de origine uralo-altaică, adecă tot hunică.

Alți slavi au făcut din *Serbia* o țară cu totul slavă ; elementul romanic, care era destul de numeros odată, slăbise prin strămutările făcute de Attila pe malul stîng, și acest element dispăru, la urmă, în mulțimea slavă. *Slavii din Panonia* au fost înghițiți mai tîrziu de unguri, alți barbari, fini și uralo-altaici, după ce li-au dat acestora tot tezaurul lor de cultură. În sfîrșit, foarte mulți slavi au luat-o *de-a lungul Mării Adriatice*. Aici orașe au fost distruse de dînșii ori au sărăcit de pe urma lor ; elementul iliric neromanizat cu totul a fugit în munte, hrănindu-se mai mult din prădăciuni ; ei sunt *albanezii* de astăzi. Alți locuitori, mai vechi, romanizați cu desăvîrșire, s-au adăpostit și ei prin văi, căutîndu-și mai mult de păstorie ; nu sunt alții decît *românii de sud* din timpurile de mai tîrziu. Așa a fost de puternic șivoul slav în aceste părți încît cetele lor au trecut Termopilele și au ajuns în Grecia veche, unde au nimicit o bună parte a poporației grecești, dar la urmă s-au pierdut între cei cari mai rămăseseră. Numai numirile slavone ale unor sate din părțile acestea ale Moreii arată cît a fost de puternic valul de barbari care a năpădit țara și a înecat-o într-o clipă.

3. Acum era în părțile dunărene un neam românesc, avînd datini și așezăminte care s-au schimbat numai foarte puțin în felul de a trăi al țărănimii noastre pînă astăzi. Elementul tracic vechi, elementul romanic suprapus și ceva element slav infiltrat pe urmă se amestecaseră cu desăvîr-

șire. *Era un singur neam, o singură limbă, o singură fire.*

4. Dar noi nu eram încă în stare să ni facem țara noastră, cu stăpînitori din mijlocul nostru; viața țărănească greu se adună la un loc și noi eram numai *țărani*, lipsiți cu desăvîrșire de orașe. Fiecare sat era locuit de urmașii aceluiași moș; tot pămîntul pe care-l avea satul, și vatra, și cîmpul, și pădurea, formau *moșia*; urmașul cel mai de aproape al întemeietorului îndeplinea sarcina de judecător; de aceea s-a început a i se zice de la un timp *jude*. Mai multe sate alcătuiau un grup, locuind în aceeași vale sau în același ascunziș, unde barbarii nu-i puteau găsi lesne pe oameni, pentru a-i globi sau jăfui. O astfel de vale putea să aibă *un singur jude*, cînd satele se alcătuiseră unul din altul, și atunci valea toată, cu cîte sate erau într-însa, se chema *județ*. Slavii aveau, de la cuvîntul german care înseamnă „rege“, *König* și un nume al lor deosebit pentru jude, pe care ni l-au trecut și nouă, *cnez*. Mai multe județe laolaltă, fiind vecine, se uneau în să pentru război, pentru apărarea de dușman sau pentru căutarea de pradă, pentru răzbunare; atunci călăuzul se chema, cu un cuvînt împrumutat din slavonește, *voievod*, adică duce. În această se încheie toată rînduiala noastră cea veche.

5. Țara întreagă însă, și Ardealul, unde erau românii mai mulți, și Oltenia, unde erau destui, și Muntenia, unde satele erau mai rare, și Moldova, unde în partea de nord-est se mai urma, pe încetul, de ai noștri, romanizarea *slavilor de apus*, a rușilor mici, toate la un loc se chemau *Țara Românească*, ceea ce înseamnă același lucru ca în Apus, *Romania*, adică teritoriul părăsit de Impe-

riu, neocupat de barbari și trăind de sine, în forme populare. Dar se chemau așa numai pentru noi înșine, cari știam că suntem în cea mai mare parte locuitori ai ei. Pentru străini, era țara acelor popoare barbare care, venind din stepa răsăriteană sau trăind în acea stepă ne siliseră a li plăti *dijma* în produsele pământului, în rodul turmelor și în *cîstigul* vînătorului. Aceste popoare erau de origine *uralo-altaică*.

E bine să le avem în minte, pentru că viața noastră a fost strîns legată de puterea lor.

IX

ROMÂNII ȘI SEMINȚILE BARBARE DE ORIGINE URALO-ALTAICĂ

1. Ca niște urmași de aproape ai hunilor, ne-au stăpînit un timp *avarii*, cari nu se deosebesc decît prin nume de oamenii lui Attila. Și ei aveau în fruntea lor un *han* sau *hagan*; și ei au stat în Panonia; și ei au atacat Serbia, îndreptîndu-se mai alés, prin regiunea sirmică dintre Sava, Drava și Dunăre, împotriva regiunilor de apus ale Peninsulei Balcanice. Au ajuns și pînă la Constantinopol, pe care l-au asediat de multe ori, fără folos însă. În atîrnarea lor stăteau *slavii*, așezați prin sate și pe lîngă apele din ținuturile noastre. De o sălășluire a avarilor în mijlocul populației sătești care a rămas în părțile Daciei Traiane nici vorbă nu poate să fie. De la o vreme, ca și hunii, *avarii* au pe-

rit ; s-au împutănat adecă în îndelungatele războaie ; unii s-au întors înapoi în locurile de unde plecaseră ; alții s-au amestecat cu cîteva neamuri germane, ca gepizii și longobarzii, cari și-au avut rostul tot în Panonia. De fapt noi n-avem nimic a face cu dînșii.

În veacul al VIII-lea se poate zice că se mîntuiseră cu totul barbarii aceștia panonici. Satele de slavi trăiau în liniște, ofițeri ai *împăratului apusean*, de nație *francă*, păzeau granița prin Moravia și chiar pe la Dunărea sirmică. În aceste părți, barbarii erau să vină mai tîrziu numai, din aceeași rasă : ungurii, despre cari se va vorbi mai departe, fiindcă n-au stat la Dunărea noastră.

2. Întîi ne-au stăpînit, cerîndu-ni bir și uneori și ajutor de oaste, neamul *pecenegilor*. În ultimii ani ai veacului al XI-lea, cu puțin înainte de anul 1100, pătrunzînd în Peninsula Balcanică de mai multe ori, ei au fost încunjurați la sfîrșit de *împăratul bizantin* și nimiciți aproape cu totul. Au rămas numai cîteva cete de călăreți în oastea Cezarului din Bizanț.

În locul lor a ajuns atotputernic în părțile dunărene un popor foarte asemănător cu dînșii din toate punctele de vedere, *cumanii*. Cumanii aceștia s-au ținut pînă în veacul al XIII-lea, făcîndu-ne să li dăm hrană și adesea îmbrăcăminte și prădînd tot așa de nemilos ținuturile balcanice. Dar de la ei ni-a rămas, mai mult decît de la alți uralo-altaici, un simț de unitate politică între Carpați și Dunăre. Și numele întemeietorului primei dinastii românești, Băsarabă, de care va fi vorba mai încolo, e cuman.

În sfîrșit, către jumătatea veacului al XIII-lea, *tatarii*, cari de fapt erau turci din pustiile Asiei,

dar aveau în fruntea lor conducători dintre mongoli, se revarsă asupra aceleiași regiuni rusești pe urma cumanilor.

3. Cumanii învinși se adăpostiră parte în Ungaria, unde și mai târziu au trăit, avînd după dătină noastră, un jude deosebit al lor, judele cumanilor. Tatarii aduseră acum cu dînșii jaful cel mai necruțător și vărsară sîngele cu cel mai mare bielsug. Au pătruns și la unguri, au sfărîmat oastea regelui unguresc, oprind în loc dezvoltarea regatului și de aici au ajuns pînă în Germania de mijloc. O încercare ca aceasta n-au făcut-o însă pe urmă, ci au trăit în mijlocul rușilor pe cari-i stăpîneau, cerînd de la noi ceea ce mai ceruseră pecenegii și cumanii. Între români nu s-au așezat decît atunci cînd, în veacul al XIV-lea, puterea lor era sfărîmată cu desăvîrșire în aceste părți apusene, rămîind hanul lor numai domn prin anumite orașe ale Rusiei de astăzi. Atunci locuitorii din Industan, tîrîți de mișcarea lor, au rămas pe aici ca robi, precum robi fuseseră și la dînșii. Ei sunt *țigani*, cari păstrează pînă astăzi în alcătuirea lor, cu juzi și voievozi, pletosi, cu cizme roșii, rînduiala românească pe care au găsit-o în timpul cînd au venit în atingere cu noi.

4. Supt tătari chiar, juzii și voievozii noștri au îndeplinit atîtea fapte războinice însemnate dincolo de Dunăre. Tătarii, cari în Ardealul viitor ni-au respectat și întrebuințat cnezii, i-au dus cu ei și pînă prin Italia. Pe vremea aceasta și bizantinii ne-au întrebuințat la luptele pe care le purtau cu turcii prin *Asia Mică*. Mulți români au luptat și

s-au prăpădit acolo fără să știe nimeni care au fost căpeteniile lor.

5. În tot acest timp împărăția noastră din Constantinopol nu putea să ne ajute. Ea însăși a fost nu odată strinsă de primejdia unei cuceriri din partea avarilor întâi, din a arabilor pe urmă. Ridicându-se din nou cu un Nichifor Foca și cu un Vasile Bulgaroctonul („ucigătorul de bulgari“), la sfârșitul veacului al X-lea și la începutul celui următor, domnii netrebnice, stăpîniri de femei îi zguduiseră iarăși siguranța. Un neam de nobili din Asia Mică dădu pe la 1100 dinastia *Comnenilor*, dar aceștia avură de lucru cu *turcii*, ajunși puternici în acele părți asiatică. La 1204 cruciații, luptătorii pentru cruce, pentru dezrobirea Mormîntului Mîntuitorului, francezi, lombarzi din nordul Italiei și venețieni, înlăturînd pe urmașii *Comnenilor*, dinastia *Anghelilor*, Isaac și Alexe, întemeiară o împărăție latină, catolică, împărații dreptcredincioși adăpostindu-se la *Trapezunt* și la *Niceia*, de unde aceștia din urmă erau să se întoarcă abia la 1261. De mult, trăind în Răsărit, acești stăpînitori de cari ne lega religia și amintirea erau greci curați, deși se chemau tot „Împărați ai romanilor“. Iar, după ce *Paleologii*, noua dinastie, se întoarseră la Constantinopolul prădat și sărăcit, erau chiar *greci cu conștiința națională grecească*. Noua împărăție a fost totdeauna prea slabă ca să se poată gîndi la Dunăre, care era a tătarilor.

Dar vremea noastră se apropia. Pe urma tatarilor, stepa nu ni-a trimes alt stăpînitor, și atunci mai ales în ținuturile de dincoace de Carpați, unde stăpînirea tătărească încetează, noi am început a ne organiza cu domnii noștri.

ROMANII ȘI UNGURII

1. În luptă cu bulgarii, o bucată de vreme, un alt popor, de aceeași obârșie cu dînșii, *ungurii*, se așează întii înălăturîndu-i pe aceștia, în părțile Basarabiei de jos. Altă dată însă, bulgarii, uniți cu pecenegii, se dovediră mai tari decît dînșii, și atunci — la sfîrșitul veacului al IX-lea — ungurii, cărora li se zicea pe atunci, cu un cuvînt pe care-l păstrează și pînă astăzi pentru a numi ei înșii neamul lor : maghiarii, se ridicară în sus, prin văile Basarabiei, ajunseră în munții Galiției, trecură prin această parte a Carpaților în văile maramurășene și din aceste văi, în sfîrșit, se coborîră în Panonia. Pe acea vreme ei erau păgîni și foarte crunți, deprinși a trăi mai mult din vînătoare și din prada dușmanului. În Panonia ei găsiră însă o ramură foarte puternică și bine dezvoltată a slavilor, și anume chiar slavii aceia cari dădură pe marele stăpînitor morav, un fel de rege slav, *Sviatopluc*, și în mijlocul cărora s-a alcătuit o formă deosebită de creștinism, cu limba bisericească slavă și cu litere chirilice. Slavii fură deznationalizați, cum am spus, de către unguri, cari li luară și sălașurile și civilizația.

2. Întărindu-se ungurii, ei căpătară pentru un șef tot din dinastia cea veche, pentru ducele sau voievodul de datină slavă, Vajk (Voicu), titlul de rege. Ducele acesta, fiind și în vecinătatea germanilor din Imperiu, cu cari avea fel de fel de legături, trecu la legea creștină, în forma catolică, și astfel putu să capete de la Sfîntul Scaun din

Roma titlul regal și să se încunună cu o coroană de obîrșie bizantină. E *Ștefan cel Sfînt*.

3. De aici înainte ungurii ajunseră un popor tare și de viitor și nu numai că răzbătură pînă la Dunărea sîrbească, dar o trecură, se amestecară în luptele din Peninsula Balcanilor, cînd cu bizantinii, cînd împotriva lor. Ei rîvneau la stăpînirea asupra Croației și Dalmației, țări ale căror nume îmbogățiră titlurile regale ungurești. Se părea că aveau de gînd să înlocuiască Imperiul bizantin în stăpînirea lumii răsăritene. Papa, știindu-i catolici, îi ajută împotriva grecilor, care erau ortodocși și prin urmare, după părerea Romei, eretici.

Era lucru firesc ca ungurii, ajungînd în această fază a puterii lor, să străbată și către răsărit; ei trecură Tisa, luară în stăpînire ținutul crișan și cel bănățean, dădură de apa Murășului și urmînd-o, ajunseră la Poarta de Fier a Ardealului, unde se dăduseră cele două mari lupte ale romanilor cu dacii¹. Pe aici intrară ei în țara frumoasă care se numește și astăzi Ardeal, după un cuvînt unguresc „Erdély“, ce înseamnă „peste pădure“ (în întregime: Király Erdély, Peste Pădurea Regelui).

Aici întăriră din nou o cetate veche slavă, *Bălgradul*, adică Cetatea Albă, al cărei nume îl

¹ Ceea ce spune o cronică ungurească mai nouă (din veacul al XIII-lea), a „notarului regelui Bela“, despre lupte între unguri și voievozi români ca „Gelou“, e luat din cîntece ori curată plăzmuire. Astfel de lupte vor fi fost însă (n. a.). Analiza ulterioară a *Cronicii Notarului Anonim* al regelui Bela demonstrează adevărul spuselor acestuia. Cartea istoricului Gheorghe Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor române*, București, 1980, lămurește pe deplin faptele în sensul „priorității poporului român în regiunile care au ajuns pe urmă sub stăpînire maghiară“ (n. ed.).

traduseră în ungurește, și făcură castele la Turda și la Dej. Luară în stăpînire și *ocnele de sare, minele de aur* și începură să umble cu luntrile lor în apele Ardealului. Se credea că au trimes chiar o strajă depărtată pentru ca să apere granița răsariteană de către cumani, *secuii*. Dar aceștia n-au venit, în adevăr, decît mai tîrziu, pe vremea Cavalerilor Teutoni, de cari va fi vorba mai jos.

Urme de viață românească, cu un voievod, s-au păstrat și în alcătuirea cea nouă a provinciei supt unguri, căci reprezentanții regelui în Ardeal s-au numit și ei voievozi, ceea ce nu e un titlu unguresc, ci românesc, căci în nici un alt loc nu-l găsim la unguri.

4. Regii unguri căutară să colonizeze și altfel țara și aduseră, în număr mare, *țărani germani* din regiunile Rinului de jos și Moselei, cărora li dădură drepturi întinse, de săteni, dar avînd prilej, aceștia întemeiară apoi viața municipală, de negustori și meșteșugari în Ardeal : sașii¹.

Cavalerii Teutoni luară apoi în stăpînire Țara Bîrsei. Încă de pe la începutul veacului al XIII-lea, acești călugări înarmați, de nație germană, și ei în căutarea unui sălaș, pe care-l afluă apoi în Prusia, fură aduși de regii unguri în Ardeal. Ei avură în mîna lor cetatea *Brașovului* (Brașăului), făcută pe locul unui vechi sat slav și românesc. De aici, coborînd prin pasul Branului, ajunseră unde sunt astăzi satele Rucărul și Dragoslavele. Pe valea cea lungă care se deschide în apropiere de cursul Dîmboviței, ei așezară o colonie a lor în „țara de dincolo de munte“. Îi dădură numele

¹ Sași, *Sachsen*, li s-a zis germanilor lucrători la mine, și de aici celorlalți. La început sașii ardeleni erau flandri (de unde numele Flondor) (n.a.).

de *Cîmpulung*, din cauza acestei înfățișări a pământului și a vieții împreună între sate¹. În acest „cîmp” se așezară cîțiva unguri și mulți sași; teutonii își clădiră o biserică de lege apuseană. Destui cumani au trecut în acele timpuri la catolicism și împreună cu dînșii un număr destul de mare dintre locuitorii români ai țării.

Dar în curînd certe pentru stăpînire și pentru drepturi începură între regi și teutonii chemați de dînșii. Regii îi înlăturară atunci și începură pe sama lor opera de cucerire și de aducere la catolicism. Astfel s-a întemeiat *episcopia cumanilor*, al cărei rost și a cărei reședință se aflau în *cetatea Milcovului*. Episcopia aceasta n-a avut însă nici un viitor. Românii își țineau *episcopii lor deosebiți*, niște stareți de mănăstiri, cari stăteau prin *schituri de lemn* în mijlocul pădurilor și nu voiau prin urmare să știe de episcopii aceștia noi, trimiși de regele Ungariei și înfățișînd o *lege străină*, socotită de localnici ca necurată.

Mai departe decît atîta nu s-a putut întinde prin urmare stăpînirea ungurească. Tatarii au împiedecat pe regi de la aceasta. Pînă la întemeierea unui stat românesc cîrmuit de domni români, ungurii au păstrat în atîrnarea lor numai colțul de sud-vest al Moldovei și cetatea Severinului, către granița Bulgariei.

5. Din ungurii pe cari cavalerii îi așezară ca străjeri la granița răsăriteană contra cumanilor, din acești noi coloniști, cari erau catolici și-și avură și episcopii lor, se trag, am zis, secuii. Însă mulți dintre secuii de azi sunt de obîrșie românească;

¹ Două asemenea Cîmpuri Lungi în Bucovina, unul în Maramurăș; în Moldova „Cîmpii lui Dragoș” Ș. Chiojdurile sînt tot un „cîmp” (n.a.).

precum noi am deznaționalizat pe ungurii de lângă Poarta de Fier și din părțile Hațegului, așa secuii ne-au deznaționalizat pe noi în acele părți de răsărit. Ei au păstrat de la români ceva în port, în clădirea caselor, în lucrul cîmpului, poate și în datine, și chiar în povești și cîntece. Ei se cheamă așa după numele unguresc al scaunelor de judecători, al județelor (*szék*), ca ale noastre.

6. După împrăștierea tătarilor, ungurii voră să așeze încă în părțile oltene pe *Cavalerii Sfințului Ioan*, — Ospitalierii, după numele spitalului din Ierusalim la care serveau —, mai mult latini de rasă, cari s-au strămutat mai tîrziu la Rodos și cari atunci își căutau tocmai o patrie. Dar acest plan n-avu urmare.

7. Ei, ungurii au pătruns, cum am spus, pe acel timp și în *Moldova*, și anume în partea dintre Carpați și între Siretiu ; îi atrăgeau minele de sare din *Ocna*. Urmind mai departe cursul Trotușului, au ajuns pe Bistrița la Siretiu și au întemeiat un oraș al cărui nume, *Bacău*, este curat unguresc. Și o parte din ținutul *Putnei* a fost în atîrnare de regii Ungariei. Aceasta se dovedește, între altele, și prin numele tirgușorului Săscut, care înseamnă „Fîntîna Sasului”¹. Aici, în părțile putnene, coloniștii unguri își întemeiară și acea episcopie a lor deosebită, care se găsea în cetatea întemeiată de dinșii pe apa Milcovului și purtînd numele acesta de *Milcov*. Pînă foarte tîrziu a ținut episcopia latină, care a fost strămutată pe urmă la Bacău.

8. Regele unguresc trebui să caute apoi, în veacul al XIII-lea, a stăpîni și „Țara de dincolo

¹ Și prin Cașin (de la Kászón) (n.a.).

de Munte“, („Transalpina“), în părțile oltene și muntene. Pentru aceasta s-au întrebuințat, pe de o parte *ostașii* așezați în cetăți, și pe de altă parte, *episcopii* veniți să aducă legea catolică, care era și a regelui. Mai mulți *cnezi* și *voievozi* din părțile oltene, ale căror nume ni s-au păstrat pentru o vreme mai tirzie, au fost siliți să recunoască astfel stăpînirea ungurească. Așa a fost pe la 1250 : pe lângă un Ioan, un Fărcaș (sau Vilcea, vezi pasul Vilcanului ; Fărcaș ungurește și Vilcea slavonește e lup), judele voievod Litovoi¹, din țara Oltului, dacă nu și voievodul *Seneslav* de dincolo de Olt, pe *plaiurile argeșene*, avîndu-și chiar reședința în Argeș. Numele altor voievozi, mai de la răsărit, nu s-au păstrat în actul de danie care ni le-a transmis pe cele de mai sus.

Regii unguri se gîndiseră a încredința ținuturile acestea, pentru a le stăpîni mai bine, cavalierilor din Apus. Pe de altă parte, ei își îndreptară luarea-aminte asupra *părților oltene*. Din străduința lor de a supune părțile acestea a rămas însă un singur rezultat statornic. Anume : pentru a-și apăra granița dunăreană din acest loc, ei au întemeiat, încă de pe la 1230, cetatea Severinului², așezată în apropiere de podul clădit odinioară de Traian. Cetatea a fost puternică, avînd și un ținut, din care se hrăneau apărătorii ei. Era comandată de un dregător ungur, care purta numele, îm-

¹ Numele trebuie citit în acest chip ; citirea Litvon e greșită (*n* pentru *y*), ca și acela de țara „Litva“ pentru ținutul său (acolo e țara lui „Litvoi“). Litvon, din care unii au făcut *Litean*, nu e un nume, pe cînd Litvov se înfîlnește și are aceeași alcătuire ca alte nume vechi : Radivoi, Berivoi (n.a.).

² După Sf. Severin, venerat în părțile Dunării mijlocii (n. a.).

prumutat de la avari, de *ban*. S-a încercat și așezarea unui *episcop* ungar în părțile acestea, și *călugării dominicani* predicau în acea vreme legea catolică prin locurile noastre.

XI

ROMÂNII ȘI BULGARII

1. În cercările lor de a lua în stăpânire șesul muntean pînă la Dunăre și de a se întinde apoi și în Peninsula Balcanică, ungurii întîmpinară încă de la început împotrivirea celui de al doilea stat bulgăresc.

Strămutîndu-se între semînțiile slave de dincolo de Dunăre, neamul hunic al bulgarilor întemeiasă un *hanat* (ca al lui Attila), care purtă vreme îndelungată lupte cu împărații din Constantinopol. Scopul stăpînitorilor bulgari nu era altul decît să înlocuiască pe acești împărați greci și creștini în stăpînirea cetății împărătești de pe Bosfor; voiau adecă să facă și ei ceea ce făcuseră germanii în Apus: un nou imperiu roman de nație barbară. De la o vreme, acești *țari* ai bulgarilor (își ziceau „țari“ fiindcă se socotiau împărați și voiau să ia cetatea împărătească, Țarigradul) se botează, și lupta lor începu și mai înviersunată împotriva împăraților din Bizanț. Pe atunci a trăit marele *țar Simion*, care a încunjurat Constantinopolul și părea că va fi în stare să-l cucerească. Dar, după mai puțin de o sută de ani de la moartea lui, împărați răsăriteni energici porniră împotriva Bulgariei dezbinată și stăpînite de un țar

slab și izbutiră s-o cucerească. În aceste tulburări se amestecară și rușii de la Kiev, conduși de căpetenia lor, *Sviatoslav*.

Ei veniră prin părțile noastre și, trecînd Dunărea, luară în stăpînire cetatea *Silistra* (Drîstorul, vechiul Durostorum), de unde trebui pe urmă ca împăratul bizantin *Ioan Timisches* să vie pentru a-i scoate.

Împărăția aceasta bulgărească dintîi n-are pentru noi nici o însemnătate din punct de vedere politic; toată luarea-aminte a țarilor bulgari era îndreptată asupra prăzii care li se deschidea dincolo de Balcani; nu li mai rămînea vreme să se gîndească la ținuturile noastre, unde pe vremea aceea nu era bogăție adunată. Țara noastră nu se găsea printre acelea pe care să le poată rîvni neamuri lacome și pentru care ele să fie bucuroase a-și duce jertfa de sînge.

Se poate zice, prin urmare, că niciodată drăgători de-ai țarilor bulgari din vechea dinastie hunică n-au stăpînit asupra șesului muntean. Cu atît mai pușin ar fi putut ei răzbate în părțile de munte. Dar înriurirea lor a lucrat asupra noastră în alt domeniu. Cînd bulgarii curați din stepa ru-sească au venit la Dunăre, erau, cum s-a văzut, încă de mult păgîni și n-aveau nici cea mai mică aplecare să treacă la legea creștină. Dar slavii, semînțiile în mijlocul cărora s-au așezat ei, trebuiau să fie de atîta vreme creștini. Locuitorii din stînga Dunării erau, cum s-a văzut, încă de mult creștini, cu toate că numele vreunui episcop în părțile acestea nu se pomenește niciodată. Romanii n-au rămas însă în părțile noastre pînă la recunoașterea creștinismului ca religie de stat; dacă primul împărat creștin al Romei, Constantin cel Ma-

re, ar fi stăpînit într-adevăr și pe la noi, desigur că ne-ar fi cuprins în alcătuirea ierarhică creștină, ceea ce știm că nu s-a întîmplat. Deci episcopi pentru noi au fost cei de pe malul drept al Dunării. Aceștia s-au ținut pînă la venirea bulgarilor și chiar după aceea ei trebuie să fi avut rostul lor, deși mai puțin liber. Apoi, cînd bulgarii se hotărîră a trece la creștinism și căpetenia lor, care se chema pînă atunci *Boris*, primi, o dată cu creștinismul grecesc (ortodox), numele de *Mihail*, al împăratului ce era atunci în Constantinopol, se făcu o nouă orînduire deosebită Bisericii din aceste părți. Dintr-însa se poate zice că am făcut și noi parte, fiindcă n-am avut pînă foarte tîrziu un episcop al nostru recunoscut de Patriarhia constantinopolitană.

2. După cucerirea bizantină a Bulgariei răsăritene, unii din boierii bulgari, — căci „boieri“ se numeau căpeteniilor lor — se adăpostiră în părțile de sud-vest ale țării, pe lîngă *lacul de Ohrida*. Patru feciori de boieri tineri luară puterea și unul din ei, încununîndu-se la *Prespa*, ajunse, mai mult cu ajutorul românilor păstori și al albanezilor, țar nou „al bulgarilor“. Un alt împărat bizantin însă, *Vasile*, porni prin munții Macedoniei împotriva acestui țarat al apusului și izbuti să-l distrugă; el a omorît cu acest prilej atît de mulți „bulgari“, încît i-a rămas pentru totdeauna numele de *Vasile Bulgaroctonul*, adecă „Ucigătorul de bulgari“.

3. Un timp, Bulgaria toată a fost *provincie bizantină*; episcopii bulgari de pe malul Dunării, la cari se hirotoniseau preoții noștri, au fost înlocuiți prin episcopi greci, în legătură cu Patriarhul din Constantinopol, și nu, ca pînă atunci, cu

Patriarhia bulgărească deosebită. Se părea că nici-odată bulgarii nu se vor ridica din căderea lor.

4. Încă de atunci din veacul al XI-lea, puțin după anul 1000, pe vremea pecenegilor, cu îngăduința acestora și oarecum supt înrîurirea bizantinilor din vecinătate, cari aveau Marea și Dunărea, *căpetenii românești au întemeiat, cu ajutorul locuitorilor din orașele care se păstrau, cele dinții state ale noastre, între Silistra și cetatea Vicina a Dobrogii*¹, un Tatul, un Seslav, un Saccea², un Chalis. Ei avură lupte cu împăratul Alexie Comnenul, dar se păstrară pînă ce nepotul de fiu al acestuia, Manuil, întinse din nou Imperiul în aceste părți. De pe urma acestui stat, cu limba oficială slavă, se cheamă *Vlașca* (slavonește, pentru „Țara Românească”), unul din județele de cîmp muntene³. *Dunărea rămînea în tot acest timp împărătească, bizantină, cu străji pe amîndouă malurile.*

Însă după un veac de nouă decădere a împărăției bizantine, care ajunsese iar pe mîinile unor oameni netrebnici, se ridicară nemulțămiri în toate părțile Peninsulei Balcanice. Între nemulțămii erau și românii cari-și aveau așezările lor de căpetenie în *Tesalia*, zisă și *Vlahia Mare*, adecă marea „Țară Românească”. În fruntea acestora se puseră doi frați: *Petru* și *Asan*, îndirjiți pentru că li se refuzase o favoare împărătească și unul din-

¹ În locul unde se deschid Gurile Dunării ; n-are a face cu Măcinul (n. a.).

² Isaccea de azi are un nume prefăcut de turci (după Isac) ; de mult i se zicea Saccea (n.a.).

³ Și acum toată partea de jos, către Dunăre, e pentru munteni *Vlașca*. Numele e traducerea în slavonește a expresiei latino-grecești *România* (n.a.).

tre ei fusese pălmuit. Sarcinile apăsau pe vremea aceea, între alții, chiar și pe ciobani, cari trebuiau să plătească dijmă mai mare decît pînă atunci. Astfel cei doi frați, *celnici* sau fruntași ai aromânilor, putură să adune o mare mulțime în jurul lor. Zi de zi, ei prădau prin toate ținuturile din vecinătate, fără ca ostașii împărătești din cetățile de la trecătorile Pindului și Balcanului să-i poată împiedeca. Un șir de expediții ale împăraților înșiși nu duseră la rezultate mai fericite. Românii căpătau din ce în ce sprijinul bulgarilor din orașe și al stăpînitorilor din provincii. Astfel căpeteniile lor ajunseră a se socoti ca un fel de regi ; unul dintre răsculați îndrăzni chiar să ceară Cezarului din Apus, venit în cruciadă, lui *Frederic Barbă Roșie*, cununa împăraților din Constantinopol.

5. El nu putu s-o capete ; însă un al treilea frate, crescut între cumani și ajutat de aceștia, *Ioniță*, văzu și acest vis îndeplinit : el se folosi de dorința Papei de a-și întinde autoritatea și în Peninsula Balcanică și izbuti să dobîndească de la acesta recunoașterea sa ca stăpînitor al bulgarilor și „romanilor“, deci ca împărat al bulgarilor și grecilor¹. *Ioniță* duse o sumă de lupte, atît împotriva grecilor înșiși, cît și împotriva împăraților latini din Constantinopol, cari se așezaseră, în urma cruciatei a patra, la 1204, în această reședință împărătească. În lupta de la Adrianopol, a

¹ Împărat nu putea să fie cîeva decît peste romani și peste alt neam numai pe alături ; dar peste romani trebuia să fie. Grecii din Bizanț își ziceau însă romani (rhomaioi, romei), împărăția lor fiind romană (n.a.).

prins pe împăratul latin Balduin și l-a ținut în închisoare pînă la moarte. De nenumărate ori se părea că el va ajunge să aibă stăpînirea exclusivă a Peninsulei Balcanice, să fie de fapt împărat al Bizanțului. Muri însă ucis de o rudă. Nepotul lui, Ioan Asan, urmă mai departe cu stăruință pentru căpătarea acestei situații strălucite. Al doilea împărat al bulgarilor și al „romanilor“ a fost cel mai puternic stăpînitor pe care l-au avut în acest timp țările răsăritene. Supt urmașii lui însă împărăția bulgărească de-a doua a decăzut foarte mult.

6. De altminteri, această împărăție n-are interes pentru noi decît prin aceea că a fost *intemeiată* de niște conducători români, ajutați de români și că dinastia a rămas românească pînă foarte tîrziu. Ne-ar mai interesa și pentru aceea că unii dintre cei mai puternici stăpînitori ai Tîrnovei, noua capitală de supt Balcani a împărăției bulgărești, au căutat să unească la statul lor, nu numai Serbia, dar și anume ținuturi muntene din apropierea Dunării. Astfel Ioan Asan s-a luptat cu ungurii pentru stăpînirea Severinului, prin care bulgarii voiau să între în părțile noastre. Însă împărății aceștia de obîrșie românească și-au pierdut foarte curînd conștiința că se țin de alt neam decît de neamul bulgăresc și pentru noi, pentru neamul nostru, n-au putut să aibă aproape nici un fel de tragere de inimă.

Prin românii aceștia rătăciți, dintre ciobanii noștri, s-au îndeplinit prin urmare lucruri mari și glorioase, dar pentru *alt neam*.

XII

INTEMEIEREA PRINCIPATELOR ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI MOLDOVEI. CONDIȚIILE INTEMEIERII

1. Către începutul veacului al XIV-lea împrejurările erau prielnice pentru întemeierea unei nouă țări a românilor, care să poarte acest nume și să se găsească supt stăpînirea celui mai puternic dintre voievozii ce erau pe atunci.¹ Cei trei stăpînitori cari ni stăteau în vecinătate și cari pînă atunci se amestecaseră în afacerile noastre, luîndu-ni bir și întrebuițîndu-ne pentru scopurile lor, erau acum în vădită stare de slăbiciune. Nu puteau să împiedice ridicarea unei țări neatîrnate a românilor, adecă a unei *domnii* a Țării Românești, căci așa trebuiau să se cheme cele dintii state pe care le-am întemeiat noi, cuvîntul de domn avînd înțelesul vechi al latinescului *dominus*, împăratul. Vasăzică noi am început nu ca două țări deosebite, cum au fost pe urmă Moldova și Muntenia, ci ca o țară singură : *uniți* prin urmare de la învierea noastră ca popor istoric. Și *țara aceasta era moder-*

¹ Nici vorbă de o întoarcere a românilor de dincolo de Dunăre, unde aveau de obicei, supt orice stăpînitori, greci sau slavi, ortodocși cu toții, viața liberă, pentru a trece la unguri, unde era altă religie și felul de trai nu se potrivea cu obiceiurile noastre. Teoria austriacului Rösler și a istoricului maghiar Hunfalvy ori și aceea a unui Réthy, care ne face să venim din păstori, tîrziu de tot, din Italia, sunt sprijinite numai din interese politice nedrepte contra românilor, cari ar trebui să apară ca venetici. Nici un izvor nu vorbește de o astfel de strămutare a mii de oameni, de care s-ar fi resimțit și țara de plecare și cea de sosire (n.a.).

nă, fiind făcută pe pământul unui neam și pentru el tot, pentru el însuși.

2. În zădar încercase regatul Ungariei să se ridice din marea umilință și din marile pierderi pe care le-a fost suferit pe urma năvălirii tatarilor. Acei *cavaleri ai Sfântului Ioan*, pe cari am spus că-i chemase în părțile oltene, vrînd să li dea Severinul și chiar cetatea cea nouă *Codlea*, din Țara Bîrsei, de unde ei trebuiau să stăpînească și regiunea munteană din răsăritul Oltului, n-au venit niciodată ori n-au stat decît scurtă vreme prin aceste părți.

3. Regii Ungariei avură multă vreme de lucru cu cetele de cumani cari se oploșiseră în regatul lor și cari nu voiau să iasă de acolo. Nu era ușor să se aducă la o viață așezată și la datini de supunere un popor prădalnic și nestatornic, cum a fost acesta, care, pe lîngă toate, nici nu trecuse în întregime la legea creștină catolică. De la o vreme izbucniră neînțelegeri între regele cel bătrîn, *Bela al IV-lea*, și între fiul său *Ștefan*. Acesta găsi firește sprijin într-un număr de cete ale cumanilor, căci fără aceștia nici nu s-ar fi ridicat împotriva tatălui său. Îi trecu prin minte atunci să se facă domn al cumanilor, deci și al celor cari mai putuseră rămînea pe la noi; el se așeză pe multă vreme în *Ardeal* și avea prin urmare legături de prietenie și alianță cu *voievodul* nostru din *Argeș*, care era, precum știm, *Seneslav*.

4. Ajungînd rege al Ungariei, la sfîrșitul veacului al XIII-lea, *Ștefan al IV-lea* se apucă de lucruri mari: Voia să biruiască pe bulgari, să înfrîngă chiar pe împăratul Constantinopolei, luînd moștenirea răsăriteană; el se luptă și la *Plevna* împotriva *bulgarilor* și dacă a răzbătut pînă acolo, fără îndoială că n-a putut s-o facă decît călăuzit și ajutat la fiecare pas de românii noștri din părțile argeșene.

Dar neamul acesta de regi, care se numea, după întemeietorul său, dinastia *arpadiană*, adecă di-

nastia coboritoare din Arpad sălbatecul și păgînul, se stinse în curînd. Ungurii trebuiră să aleagă un rege nou și atunci începură lupte între cei cari ar fi vrut pe un principe francez din dinastia strămutată în regatul de Neapole, pe Carol Robert, și între ceilalți, cari ar fi primit mai bucuros pe un principe german, pe Otto de Bavaria. Acesta din urmă era sprijinit și de puternicul *voievod al Ardealului*, prin urmare desigur și de *muntenii din Argeș*.

Au fost atunci multe nenorociri în Ungaria, și chiar în Ardealul vecin cu noi; a ars pînă și Bălgradul cel vechi al nostru, Alba Iulia, unde stătea acum un episcop latin sau catolic pentru Ardealul întreg. Chiar după ce Carol Robert izbuti să învingă pe rivalul său, el nu se bucură de multă iubire în părțile acestea megieșite cu ale noastre. Prin anul 1320 sașii se ridicară împotriva lui, cerîndu-i să vie în ținutul lor să-l vadă și dinșii și să se împărtășească de beneficiile prezentei regale.

Ungaria aceasta, cu toată ambiția regelui celui nou, nu mai sămăna desigur cu Ungaria mare și puternică a vremurilor arpadiene; ea nu mai putea prin urmare să ne ție în ghearele sale.

5. Cît privește statul bulgăresc, el se ridicase o bucată de vreme supt *țarul Constantin*, dar această nouă împuternicire n-a ținut multă vreme. Îndată țara începu să se împartă în ținuturi, pe care le stăpînea cîte un domn neatîrnat de „împăratul” din Tîrnova. Astfel s-au așezat unii și la *Vidin*, în preajma noastră, în cetatea cea mare care slujea ca piață de negoț pentru țărani satelor oltene și unde stătea un *vlădică*, de la care-și luau darul preotii noștri din aceste părți. Stăpînitorii bulgari ai Vidinului fără îndoială că nu puteau să trăiască prea bine cu *banul unguresc din Severin*, care avea supt ascultarea sa și cetatea cea mare bănățeană de atunci, *Crașovul*. (Timișoara, capitala de astăzi a Banatului; s-a ridicat numai într-o epocă puțin mai nouă).

În Severin a stat un ban în vremurile acestea de turburare și de dezbinări ale Ungariei, vestitul ban Laurențiu, care pare să fi fost ungur; după dînsul însă a venit un ban de obîrșie românească,

căruia în ungurește i se zicea „Miked“ și care trăia pe vremea alcătuirii domniei Țării Românești¹. Cu juzii și voievozii români din Oltenia neamul de stăpînitori *bulgari* din *Vidin* trăia însă în legături de prietenie și astfel ai noștri au avut înlesniri cînd această dinastie nouă ajunsese a stăpîni asupra Bulgariei întregi prin *Țarul Mihail*.

6. Al treilea stăpîn al nostru fuseseră *tatarii*. Aceștia se ridicară foarte mult pe la 1270, cînd din mijlocul lor se ivi un om cu însușiri de vitejie și pricepere deosebite, îl chema *Nogai* și mulți ani de zile am atîrnat de dînsul. El era așa de puternic, încît de porunca lui ascultau și bulgarii dincolo de Dunăre, ca și cum el ar fi fost mai presus decît „împăratul“ lor. Se încuscrise și cu împăratul Constantinopolei, dar el peri în luptă cu un dușman și fiul său, care voia să facă o împărăție bulgaro-tătărească, fu ucis în *Tîrnova*, capitala Bulgariei.

De pe la 1308, în sfîrșit, *tatarii*, cărora li fusesem birnici, n-au mai avut rosturile de odinioară; stăteau ca mai înainte în Rusia, ridicau dijmă de la noi, ni cereau ajutor în lupte sau dădeau ei ajutor voievozilor noștri; n-aveau însă sălașe în mijlocul satelor românești și tîrguri nu întemeiasem noi încă pe atunci. Doar dacă stătea cîte un vameș tătăresc prin porturile cele mai însemnate de la Dunăre sau Marea Neagră: așa găsim tătărimea așezată în *Cetatea Albă*, de la vărsarea Nistrului în liman, oraș însemnat și foarte vechi, care-și are obîrșia de pe vremurile stăpînirii bizantine prin aceste locuri; pe la 1330 tatarii au ucis acolo pe *Sfîntul Ioan cel Nou*, ale cărui moaște au fost aduse apoi în Moldova și așezate în Suceava, unde, după o ultimă rătăcire,

¹ Se găsește un Miched și în documentele noastre interne (n.a.).

se află pînă astăzi. Stăpînirea tătărească asupra noastră nu se mai poate zice însă că se exercita prin cei dintîi ani ai veacului celui nou, al XIV-lea.

XIII

CEI DINTÎI DOMNI AI ȚĂRII ROMÂNEȘTI

1. În vremea cînd Ungaria era turburată, chiar de la sfîrșitul veacului al XIII-lea, voievozii români începură deci să se miște, doritori de neatîrnare ; nu mai voiau adevă să plătească darul pe care, măcar din cînd în cînd, erau siliți a-l răspunde către unguri. Pe atunci voievodul din părțile oltene ajunsese la o putere mai mare decît aceea pe care o avea prin anul 1250, cînd era vorba, cum am spus, să se aducă pe capul lui cavaleri ai Sfintului Ioan. Astfel nu se mai amintesc, — după înecarea planului cu cavalerii, — cnezii sau juzii cari aveau pînă atunci ființă deosebită pe lîngă voievod. Deci aceștia aveau acum și toate trei județele oltene.

2. Noi nu mai suntem astăzi în măsură să știm cu siguranță cari erau toți acești juzi și pînă unde se întindea puterea lor ; pe vremea aceea românii nu obișnuiau să scrie pentru știința urmașilor fapte din viața lor ; dar noi știm că în cetatea Severinului stăpîneau ungurii și de aici urmează că ei își aveau ținutul lor, provincia regală sau banatul unguresc, pînă în munte ; a lor era deci o parte din județul care se numește și astăzi, ca și în cele mai depărtate timpuri pe care le putem cunoaște, al *Mehedinților* : acest nume nu însemnează altceva decît că pe vremea aceia dăinuia cetatea Mehadia sau Mehedia, Meedia, ai cării supuși se chemau me-

hedinți, precum locuitorilor de la Dunăre oltenii li ziceau și dunărinții¹.

Județul nordic de lângă apa Oltului se numea *Vilcea* sau *județul Vilcii*; aceasta presupune că a fost cindva pe acolo un jude cu acest nume despre care însă, iarăși, noi nu știm să spunem nimic. Regii unguri de la începutul veacului al XIII-lea încercaseră să cuprindă acest ținut mai mult pentru *pescăriile Oltului* decât pentru altceva.

Ei aveau dincolo de Carpați cetatea săsească foarte puternică a Sibiului, dar de la Sibiu în jos se întindea muntele pustiu, în care locuiau numai păstori și câțiva plugari români. Regele se gândi să colonizeze acest ținut pînă departe în Vilcea, și dăte provincia în sama unui fruntaș sas cu titlul de *conte, Conrad*.

Acesta a făcut cetatea *Tălmaciului* din Ardeal și o a doua cetate, a *Lotrului*, chiar în strîmtoarea de munte pe unde se trece la noi (Lotrul e numit după apa Lotrului, care și ea se zice așa după un „lotru“, adică după un fur sau hoț ce va fi fost prin aceste părți). „Comitatul“ acesta a lui Conrad n-a putut ținea însă multă vreme și juzii noștri l-au înlăturat răpede.

3. Pe aici, prin Vilcea și prin partea de munte a Mehedinților va fi fost, pe lângă Fărcaș-Vilcea, și acel Ioan care judeca pe românii din mai multe sate supuse lui și-i ducea întîmplător și la război. Al lui *Litovoi voievod* trebuie să fi fost județul Jiului, care se împarte în Jiul de Sus, pe slavonește Gorj (era și un județ al Jaleșului), și Jiul de Jos, tot pe slavonește Dolj.

Cum am zis, Litovoi se întinse și asupra pămînturilor juzilor de la răsărit și asupra locurilor care atîrnau de juzii de la apus. Acuma voia să scape și de închinarea față de unguri și de sarcinile care ieșeau dintr-însa. El se încumetă deci să înceapă război, nu cu regele însuși, ci cu dregătorii lui ardeleni. A avea, de alminterea, și o stăpînire în

¹ Cf. în județul Roman satul lui Gide: gîdinți nu gîdești. Este și forma -anț: Gătăanțu (din Gătara) (n. a.).

Ardeal, căci Țara Jiului mergea pe atunci pînă la obirșia apei, cuprinzînd în sine *ținutul Streiului* sau al *Hațegului* (numit astfel după cetatea Hațegului, care se găsește în mijlocul lui). Acolo pînă la 1400 au rămas puternici nobili, nemeși români, făcînd biserici de piatră, cu inscripții slavone, ca la Sîngiorzul Streiului. Dacă Litovoi ar fi biruit în luptă, el ar fi fost poate în stare să ieie și malul stîng al Oltului, să fie el cel dintîi domn al Țării Românești, dar a căzut luptînd ; fratele său, care purta frumosul nume românesc vechi de Bărbat, a ajuns în prinsoare și nu s-a răscumpărat decît mai tîrziu. Cu aceasta se hotărîse soarta voievodului oltean, însă nu ungurii puteau să-l moștească, în starea în care se găseau, ci numai voievodul de dincolo de apă, din *Argeș*.

4. Acesta avea cetatea Argeșului, așezată în mijlocul muscelilor împădurite, pe o culme rotunzită, de unde se descopere o bună parte din ținutul înconjurător, lîngă apa, destul de mare și în aceste părți, care poartă același nume ; mai jos se mai văd, lîngă orașelul Curtea de Argeș (ceea ce înseamnă Curtea domnească din Argeș), ruinele de cărămidă ale bisericii Sînicoară (adecă a Sfîntului Nicolae ; căci Nicolae se zice în graiul poporului Nicoară¹ ; Nicolae e o formă impusă prin calendarul slavonesc). Acolo a fost apoi și locuința voievozilor argeșeni. Turnul de la Sînicoară a făcut parte desigur dintr-o cetate, deși e alipit la biserică. Dar cetatea cea veche a Argeșului pare a fi fost sus în munte, la *Poienari*.

5. În județul de acum al Muscelului stăpîni erau, la nord, străinii din *Cîmpulung*, cari aveau o mănăstire catolică numită de ai noștri Cloașter

¹ V. Nicoriță, Nicorești (n.a.).

(german Kloster) și țineau în fruntea lor un jude orășenesc, căruia i se dădea numele străin, latin, de „comite“ „comes“, nemțește Graf. Pînă ceva mai tîrziu, Cîmpulungul a fost, prin urmare, un oraș liber, fără legături cu domnia. La răsărit de Muscel nu erau tîrguri, ci alcătuiți țărănești, al căror rost nu-l putem ști. Mai departe, în sfîrșit, și județul de astăzi al *Rîmnicului Sărat* se va fi ținut în bună parte de episcopia catolică de la Milcov. Dar cetatea fusese sfărîmată la năvălirea tatarilor și n-a mai putut să se ridice niciodată din ruinele ei, care nici nu se mai cunosc astăzi.

În sfîrșit, cît privește șesul, unde sunt acum județele bogate în grîne, de la Teleorman (după turcescul vechi: Deli-orman, „pădure mare“, ca și în sudul Dobrogii) pînă la Ialomița, erau numai păduri și sate mai răzlețe prin poiene. Cum se vede, Muntenia de azi nu era nici pe departe așa de civilizată și așa de bine locuită ca ținutul oltean. Numai în marginea Dunării, cu vechi și vestite pescării, ca la *Celei*, din timpuri vechi se întemeiasă o șchelă pentru vînzarea grînelor, pe care le luau de acolo corăbii bizantine: *Brăila*, adecă tîrgul Brăilei, al lui Brăilă, numit după un sătean cu acest nume (compară numele Brae, Brăescu, Brăiloiu), care a întemeiat cel dintîi desigur așezarea de pescari din acest punct. Produsele ogoarelor românești se mai puteau vinde și mai departe pe cursul Dunării, la *Chilia*, care e pe locul unde cei vechi cunoscuseră așezarea Lykostomon (grecește „Gura Lupului“, după gura cea mai apropiată a Dunării), și mai încolo era *Cetatea Albă*, dar cu dînsa n-aveau legături muntenii.

6. În părțile argeșene trebuie să fi fost vreun schit de lemn avîndu-și un vlădică (cuvîntul e

slavonesc și înseamnă „stăpîn“), care îndeplinea funcțiunile episcopale și sfințea pe preoți. Episcopii cei adevărați erau, cum am spus, dincolo de Dunăre, adică în Vidin, în Cirven, lângă Ruscicul de astăzi, și mai departe, pe cursul Dunării de jos, la *Vicina*; episcopul de *Vicina*, pe un vechi pămînt de stăpînire românească, e și acela care va avea legături cu plaiurile asupra cărora se întindea stăpînirea lui Seneslav. Acești episcopi erau uneori slavi, dar limba de care se slujeau ei în biserică și în care scriau răvașele și țidulele era totdeauna limba macedoneană veche sau, cum i se zice, slavonă.

Această limbă se scria cu caractere care se zic *chirilice*, fiindcă se credea că le-a născocit, prefăcîndu-le întrucîtva după caracterele grecești uncial, însuși călugărul Chiril, de obîrșie din Salonic, care a jucat un rol foarte însemnat în dezvoltarea bisericească a slavilor.

Așa era viața supt cei dintîi voievozi din Argeș.

7. *Seneslav* a murit în împrejurări pe care nu le putem cunoaște. Se pare că el a lăsat acel fiu căruia cronicile slave îi zic *Ivanco*, dar poate că dînsul se chema Iancu, Ion, ca și judele oltean din veacul al XIII-lea. Trebuie să fie aceeași persoană cu *Tihomir*, pe care-l pomenesc izvoarele ungurești. La sîrbi era obiceiul numelui popular lângă cel de botez.

Tihomir și el este un nume de origine slavă, care vine de la acela de *Tih*, pe care l-a purtat și un țar al bulgarilor, zis grecește *Tochos*. Nume ca *Seneslav* și *Tihomir*, care sunt hotărit slave, nu înseamnă altceva decît că la poporul nostru, din vechile vremi de frăție cu slavii vechi, erau obiș-

nuite nume de acestea. Acela de Litovoi chiar este în legătură cu nume care se întâlnesc și în Peninsula Balcanică.¹

Deodată, prin anii 1320—40, ni se înfățișează ca stăpînitor al Țării Românești, ca singur domn, care avea prin urmare în stăpînirea sa și Oltenia, luată de la urmașii lui Litovoi, un *Săsărabă* (Basarab), fiu al lui Tihomir.

Băsărabă este un nume care pînă tîrziu s-a întrebuițat în popor, mai ales în părțile de miazănoapte și apus ale așezărilor românești (vezi nume ca Talabă, Tîncabă, de unde satul Tîncăbești). Originea numelui s-a dovedit a fi cumană, în legătură probabilă cu *aba*, în limbile orientale stareț. Cu vremea s-a pierdut, dar țigani, cari au păstrat și în nume ca și în așezăminte o mulțime de elemente românești vechi, îl întrebuițară pînă foarte tîrziu, în veacul al XVII-lea, ca nume frumos și de cinste.

8. Basarab birui și goni din scaunul lor de stăpînire o sumă de juzi cari se adăpostiseră la curtea regelui lor unguresc Carol Robert. Acesta nu-l vedea bine. Între altele și fiindcă, simțindu-se destul de tare, Basarab nu voia să plătească darul de 7 000 de mărci de argint. I s-a întîmplat la 1330 lui Basarab o nenorocire: Prietenul și ruda lui, *Mihail, țarul bulgarilor*, al cărui nepot ținea pe o domniță din Argeș, fu bătut la Velbujd (apoi Chiustendilul turcilor)², în părțile macedonene, și ucis de stăpînitorul Serbiei. Carol Robert crezu că domnul românesc, lipsit astfel de aliatul său, va putea fi biruit și înlăturat răpede, puindu-se în locul lui un om mai ascultător față de Ungaria. El pătrunse astfel în țară cu o oaste mai mult ardeleană, după cum era datina de război a regilor

¹ De altminteri, țărani cu numele aceasta se întîm-pină și mai tîrziu prin părțile muntoase (n.a.).

² Azi Kjustendil (Bulgaria) (n. ed.).

de atunci. Basarab îl lăsa să înainteze dar cind regele nu putu merge mai departe, din necunoștința drumurilor și din lipsa de hrană, căzu asupra lui la întoarcere și-l birui cu desăvîrșire. Lupta s-a dat lîngă Cîmpulung, la *Posada*, într-o adîncitură de unde nu mai putea scăpa cine era prins odată într-însa (9-12 novembre), căci regele ungur trebuise să se retragă neapărat pe acolo, trecînd de pe cursul riului Argeș pe cursul de sus al riului Dîmbovița, spre *Bran*.

XIV

ROMÂNII MUNTENI PÎNĂ LA MIRCEA VOIEVOD

1. Urmarea firească a acestei biruinți, prin care se răzbuna moartea lui Litovoi și înfrîngerea lui Bărbat și se afirma pentru întîia oară putința Țării Românești celei nouă de a se păstra împotriva oricui și de a înlătura orice străin din cuprinsul ei, a fost ruperea legăturilor de închinare către unguri. E sigur că Basarab nu li-a mai plătit nimic pînă i s-au sfîrșit zilele, la Cîmpulung, fiind adus apoi la Argeș, în biserica domnească, unde, lîngă ai săi, i s-a găsit de curînd trupul cu diadema de mîrgăritare pe cap, cu mantia de purpură pe umeri, cu inelele de aur în degete și strălucita cingătoare tot de aur sculptat.

Dar în Ungaria, murind *Carol Robert*, care era de altfel un rege slab, îi urmă fiul său *Ludovic*, om de o mîndrie fără margini ; avea pofta de a face cuceriri pretutindeni, și în Polonia, și în Pe-

ninsula Balcanică, unde voia să nimicească rămășițele de stat ale sîrbilor și bulgarilor și prin urmare hrănea aceleași gînduri și față de Țara Românească.

Planul lui Ludovic nu era altul decît să facă o împărăție catolică a Ungariei, care să se întindă pînă la Arhipelag, avîndu-și reședința poate chiar în Constantinopol.

2. Ludovic nu era numai un om ambițios, dar și unul neobosit, îndrăzneț și în stare a lua hotărîri nouă și cuminiți. Fiul lui Basarab, numit *Alexandru* (precum tot Alexandru se chema și țarul cel nou al bulgarilor, nepotul lui Mihail), nu se simțea încă destul de tare față de uneltirile din țară și stăruințele fugarilor (astfel de fugari se numesc *pribegi*) ca să stea deocamdată împotriva Ungariei. Astfel el merse înaintea lui Ludovic, cînd acesta sosi în Ardeal, și i se închină. Ni închipuim că darul și-l va fi plătit numai cînd va fi avut prisos de bani, și mijloc de a-l împlini nu era.

3. Astfel domnia lui Alexandru se desfășură cu totul pașnic; el ținuse întîi o principesă din Bosnia, fată de voievod de acolo, căci fiul său poartă numele, obișnuit numai în Bosnia, de *Vlaicu*, diminutiv din Vladislav. Mai tîrziu a luat — poate după sfatul regelui Ludovic — pe fata unui nobil din Ungaria, pe *Clara*, din neamul magnaților de la Doboca (în Țara Românească li s-a zis, Dobăcești, după ce s-au strămutat la noi și au căpătat moșii). Cu Clara, Alexandru avu două fete, care s-au măritat, una după un stăpînitor sîrbesc, iar cealaltă după Sracimir, fiul cel mic al țarului Alexandru. Mai tîrziu vedem că este o încuscrire între dinastia aceasta nouă munteană și însăși Casa împărătească din Constantinopol (ori mai curînd, ramura din Avlona, în Albania, unde aflăm un prinț Mreșa din Marcu) prin doamna Calinichia (mama lui Mircea voievod). Astfel de înrudiri arată la ce însemnătate și putere se ridicase neamul voievozilor munteni.

4. Alexandru izbuti a-și întinde stăpînirea și asupra *Cîmpulungului săsesc* ; aici, în fața bisericii catolice, unde se păstrează încă piatra de mormînt de la 1300, pusă pe locul de odihnă al unui jude străin, el ridică o *mănăstire domnească*, în care a și fost înmormîntat, în toamna anului 1364. Se vede și pînă astăzi lespeda în această biserică, prefăcută de alminteri de foarte multe ori ; slovele chirilice sunt săpate adînc, simplu, dar frumos, în această mai veche dintre pietrele de mormînt ale domnilor noștri.

5. Alexandru a întrebuițat domnia sa destul de îndelungată și pentru alcătuirea mai deplină și mai strînsă a Țării Românești pe care o întemeiasă tatăl său. Pînă atunci, cum văzurăm de mai multe ori, țara n-avea clădiri bisericesti de piatră.

Alexandru a făcut-o pe aceea din Cîmpulung, dar cu atît mai mult fusese necesar să se clădească astfel de biserici în Argeș chiar. Acolo era pe deal zidirea de modă ardeleană a bisericii din cetățuie, „Sînicoară“. De vale, în marginea caselor domnești de pe malul Argeșului, Basarab făcu o biserică destul de mare, cu cupolă puternică pe zidurile ei de piatră trainică și cu două rînduri de stîlpi cari o împărtesc în trei părți. Aceasta nu fu numai o biserică domnească pentru nevoia curții, ci Alexandru-și puse în gînd să așeze în preajma ei un episcop, cel dintîi al țării sale.

6. Pe vremea aceasta, Bulgaria era cu totul decăzută. Mai avea de trăit vreo treizeci de ani numai.

Încă de pe vremea lui Alexandru, turcii, un popor asiatic, foarte viteaz și deprins cu disciplina de fier, iar pe de altă parte străin de toate viciile popoarelor cu civilizație mai înaintată, se amestecaseră, fiind chemați, în lupta dintre împărații Constantinopolului, cari căutau să se înlocuiască unii pe alții. De la o vreme, aceștia făcuseră cu dinșii o tabără statornică unde puteau să gă-

sească oricind ostași cu plată mică. Tabăra aceasta înaintază din ce în ce mai mult și, cu prilejul unui cutremur care dădu jos zidurile unor cetăți dimprejur, căpetenia turcilor luă în stăpînire orașul vecin, Galipole.

De aici înainte ei se întinseră neconținut, urmînd drumurile cele mari de negoț: spre apus către Salonic, spre mieznoapte către Adrianopolul grecilor, către Filipopol, care era bulgăresc, și către pasurile care duc spre Niș și spre Sofia.

Alexandru trăia încă în anul cînd sultanul turcesc Murad, cel dintîi care a venit să stea în Europa, luă în stăpînire marea cetate a Adrianopolului, pe malul riului Ebru sau Marița, și făcu dintr-însa reședința sa apuseană, în Europa, pe care turcii o numeau Rum, „țara romană“.

7. De atunci grecii, nici bulgarii, și în curînd nici sîrbii din Apus nu avură o zi liniștită, căci rostul turcilor era să se țină din pradă, și vrednicia fiecăruia dintre stăpînitorii lor se arăta în cuceriri nouă.

Turcii erau puțini dar se țineau strîns laolaltă, aveau încredere în Dumnezeu și respectau orice poruncă a cîrmuitorilor lor, însușiri prin care un popor poate să se ridice la cea mai mare înălțime și putere.

Deci legăturile Țării Românești cu Bulgaria sau încă și cu statul sîrbesc — care tocmai pe vremea aceasta avu pe cel mai mare stăpînitor al lui, Ștefan Dușan, împărat al sîrbilor și al „romaniilor“ (greci), precum Ioniță Aromânul fusese împăratul bulgarilor și al grecilor —, nu mai puteau să mai fie acelea de pînă atunci. Vecinii noștri de peste Dunăre, amenințați de turci cu o peire apropiată, scăzuseră uimitor în cîțiva ani de zile. Mulți dintre bogații și cărturarii lor fu-

geau chiar, căutînd adăpost în Țara Românească, și aceasta a căpătat astfel îndată o sporire a clasei stăpînitore și a clasei culte.

XV

PUTEREA DOMNILOR ȚĂRII ROMÂNEȘTI. ORGANIZAREA PRINCIPATULUI

1. Domnul muntean avea acum toate *plaiurile*.

Din ce în ce creștea negoțul pe care-l făceau negustorii sași din cele două orașe mari de la graniță : *Sibiul* și mai ales *Brașovul*. Sibiul era în legătură cu Oltenia și drumul Oltului, pe cînd brașovenii treceau pe la Bran, o luau pe cursul Dîmboviței, se coborau apoi la Tîrgoviște, urmau calea lor pe cursul Ialomiței și ajungeau pe urmă la *Brăila*, unde veneau mărfurile răsăritene, *specii* sau *spîțerii* ori, cum li s-a zis mai tîrziu, coloniale.

2. Astfel acest domn ajunsese a-și avea și vistieria lui, în care se aflau pungi cu bani ungurești (*florini*, pentru că erau cu floarea crinului francez pe dinșii, regele însuși fiind francez de obîrșie) și cu bani răsăriteni, bizantini, bulgărești și sirbești ziși *perperi* sau *hiperperi* de aur (în practică însă monedă de simplă socoteală, nebătută) și *aspri*, bani cu totul de argint (numele de *ban* vine de la o monedă ungurească a banilor din Slavonia).

De la fiecare locuitor al țării el primea daruri: *dijma* de pe grîne (*cîblărit*, după măsura de socoteală zisă *cîblă*, săsescul *Kübel*), *vinărici*, de pe vin și altele. Se mai adăugiau fel de fel de *ajutoare*, pre-

cum *podvezile*, sau transporturi gratuite pentru domn și *gloabele*, adică amenzi de la acei cari se făcuseră vinovați cu ceva. La fiecare schimbare de stăpîn pe vreo moșie, vodă, ca stăpîn al țării întregi, primea în dar cîte un cal.

3. El avea acuma și o Curte, care era alcătuită mai ales după Curtea împăraților bizantini, ca și a țarilor din Vidin și Tirnova; dintr-însa făcea parte un *logofăt*, care avea sarcina diplomelor sau cărților domnești, scrise în slavonește, după normele obișnuite dincolo de Dunăre; un *vornic*, care păzea Curtea domnului (*dvor* înseamnă în slavonește curte) și deci dădea acolo judecată în numele domnului, care era județul cel mai mare; un *vistiernic*, care se îngrijea de banii lui vodă, de vistierie; un *stolnic*, care avea rostul mesei (*stol* în slavonește e masă), un *păharnic*, care dădea de băut la ospete, un *comis*, în sama căruia erau caii Măriei Sale („comis“ este forma grecească a cuvîntului latinesc *comes*, căpătat prin slavi); apoi un *clucer*, care orînduia beciurile domnului; un *spătar*, care întovărășea pe domn ținîndu-i spada (*spata*, în românească veche), unul sau mai mulți *stratornici* (cuvînt grecesc în obîrșie și slav în terminație), care porunceau asupra oștirii, un *postelnic*, care răspundea de „patul“, prin urmare de iatacul, de camera de culcare a domnului. Cînd, mai tîrziu, domnii munteni își întinseră stăpînirea și asupra Banatului Severinului, atunci avură firește un ban al lor, care înlocuia pe banul regelui Ungariei.

4. Un domn ca acesta nu putea să fie lipsit — după cum am spus — de un *episcop*. Acest episcop nu era să fie cerut de la sîrbi sau bulgari, căci a cere episcop de la Patriarhia unei țări în-

semna pe vremea aceea a recunoaște supremația politică a țării aceleia. Deci i-a venit cu mult mai la îndemână lui Alexandru să-și ieie episcop de la Constantinopol. Dar episcopi nu se puteau face după voie ; era o ierarhie veche, care trebuia respectată. Episcopii de la Dunăre s-ar fi putut teme de o îngustare a cerului lor de stăpânire și ar fi avut dreptul să înfățișeze plîngerî pentru aceasta ; astfel se găsi mai cu cale a strămuta pe episcopul de Vicina, care nu avea de lucru acolo în Dobrogea supusă, cum am spus, influenței, dacă nu chiar dominației românești, la Curtea de Argeș a domnului plaiurilor. El rămase și mai departe tot episcop de Vicina, dar căpătă de la Patriarhie și drepturile Patriarhului față de toate plaiurile muntenești. De aceea i s-a zis exarh, adică delegat statornic al Patriarhiei constantinopolitane. Mai tîrziu, cînd domnul muntean își arătă voința de a stăpîni ținuturile de peste Olt în întregimea lor, înlăturînd dominația ungurească, care căutase să introducă în Severin un episcop catolic, și izbutise poate, se simțea nevoia unui episcop deosebit pentru această altă țară. Deocamdată însă, domnia nu avea nici un episcop anume al ei, ci numai un mitropolit și exarh al Patriarhului, care stătea în Argeș. Acesta, întrînd în legături rele cu Patriarhia, a fost înlocuit ; dar Patriarhul neputîndu-l scoate cu totul, trebui să se dea înlocuitorului de fapt un titlu *general*, de „Mitropolit al unei părți din Țara Românească“¹.

¹ Pe care grecii o numeau *Ungro-Vlahia*, Vlahia de lîngă Ungaria, pentru a o deosebi de Vlahia cealaltă, de Vlahia cea mare sau românească, din Tesalia, unde erau celnici, ba chiar și dregători superiori dintre bizantini (n.a.).

Mai târziu, acest al doilea episcop și-a aflat rost la Severin, fără ca pentru aceasta să se fi întemeiat în adevăr o episcopie olteană deosebită.

XVI

ȚARA ROMÂNEASCĂ SUPT VLAICU VODĂ

1. Urmașul lui Alexandru a fost un domn mare și iarăși un războinic. El nu se înfățișa ca un om pornit să caute lupte oriunde și cu orice preț ; era mai curînd un socotitor dibaci al împrejurărilor, gata să prindă orice pradă i se înfățișa, ca să rotunjească hotarul țării sale ; nu-i păsa de titlu, deși ajunsese așa de mare și tare ; nu umbla după acela de rege, pe care l-ar fi putut lua după întinderea țării sale, și nici măcar după titlul de cinste pe care bizantinii îl dădeau rudelor împărătești mai apropiate și mai depărtate : Despot.¹

2. Nu a atacat pe regele Ungariei, dar a știut să răspundă unui atac venit din partea lui Ludovic. Acesta-și pusese de fapt în minte să-și alipească Serbia și Bulgaria pentru a le uni cu Bosnia, adecă Serbia apuseană, pe care el o și supuse apoi, așezînd într-însa un ban unguresc dintre localnici (asemenea cu banul Severinului). Supt cuvînt că pleacă într-o expediție cruciată împo-

¹ De altminteri titlul lui de domn era mai mare ca acel de Despot, căci domn e, cum am spus, în concepția romană, *împărat* (n.a.).

triva turcilor, el se folosi de moartea *țarului Alexandru* și de împărțirea stăpînirii bulgărești, pentru a lua *Vidinul*, unde stătea *Sracimir*, cumnatul lui *Vlaicu*. Peste cîteva luni însă domnul muntean izbuti să scoată pe unguri din cetate și să rămînă el stăpînitor *Vidinului*. Locuitorii îl voiau pentru că era ortodox, pe cînd regele Ungariei adusese călugări catolici (1369).

Ludovic nu voi să îngăduie însă aceasta ; el plecă deci împotriva *Severinului*, pe care, în împrejurări ce nu se cunosc, *Vladislav* îl căpătase de la dînsul mai mult ca un dar decît ca o cucerire. O altă oaste ardeleană intră prin pasul *Buzăului*, dar fu oprită la cetatea *Dimboviței* (care poate fi *Bucureștii* mai curînd decît altă cetate mai sus pe cursul rîului)¹ și bătută cu desăvîrșire de „pîrcălabul de curte” *Dragomir*. Regele, din partea lui, nu isprăvi nimic și trebui să se împace astfel cu *Vlaicu*. Acesta și retrase pe români din *Vidin*, dar în locul lor nu rămaseră ungurii, ci veni *Sracimir* însuși, cumnatul lui *Vlaicu*.

3. Încă înainte de acest război, acest domn mai săvîrșise o întregire a țării sale.

Pe cînd *Ludovic* era grăbit să ajungă la *Vidin* și avea nevoie de ajutoare românești, *Vladislav* căpătă de la dînsul coasta de dincolo a munților de la hotar, și în părțile argeșene, și în acelea ale *Vilcii*. Stăpînirea lui mergea astfel pînă în locul unde *Oltul*, venind din munții *Secuimii*, își îndoaie cursul în chip de genunchi, trecînd către *Turnul Roșu* ; pînă în apa lui el avu *Țara Oltului* ardeleană, cu cetatea *Făgărașului* (veche cetate a românilor ; numele vine din fag). La apus de *Olt*,

¹ Se poate să fie și cetatea *Ialomiții*, deci *Tîrgoviștea* (n.a.).

pînă la aceeași înălțime, se întindeau satele românești ale Sibiului, avîndu-și cetatea în *Amlaş* (Amnaș). Ținutul acesta se adase mai tîrziu numai, supt nepotul de fiu al lui Vlaicu, supt *Mircea*, la stăpînirea domnilor români. Dar prin luarea Făgărașului de Vlaicu se pregătise și această întregire.

Ca să nu arăte că înstrăinează pentru toate timpurile aceste părți și le desparte cu desăvîrșire de țara sa, regele Ungariei numi provincia nouă a domniei muntene *ducat* și făcu pe Vlaicu *duce* sau, cum se zicea cu un cuvînt german trecut și în slavonește, *herțeg* al Făgărașului.

4. Vlaicu a trăit încă multă vreme. Odată el luă de la *turci*, cari pătrunseseră pînă la Dunăre, amestecîndu-se în certele bulgarilor, cetatea *Nicopol*; de bună samă că și alte părți de pe malul drept al Dunării erau supt stăpînirea lui.

Cu ungurii mai avu ciocniri la graniță, fără a pierde nimic din pămîntul său, vechi sau nou.

5. Vlaicu lăsă un frate, Radu. A fost așa de neînsemnat încît s-a putut pune întrebarea dacă a domnit.¹ Pe vremea aceea, după anul 1382, începuseră de alminteri în Ungaria vremuri tulburi. Ludovic, care ajunsese și rege al Poloniei, muri, lăsînd numai două fete: *Maria* și *Hedviga*, ai căror soți erau să se lupte pentru stăpînirea acestor două regate. La urmă, Maria rămase în Ungaria, dar soțul ei, *Sigismund de Luxemburg*, fiul împăratului german, nu se putea impune deocamdată. El avu de luptat cu un partid care susținea pe un membru al dinastiei napoletane.

În aceste împrejurări, românii s-ar fi putut întinde pînă foarte departe în regiunile bănățene,

¹ Radu I a domnit între cca 1377 — cca 1383 (n. ed.).

unde încercarea lui Ludovic de a face un nou Banat cu reședința în Vidin nu izbutise, precum văzurăm. Însă *Dan*, fiul cel mare a lui Radu, nu era om de ispravă ; el trebui să fie înlăturat și fugi în *Bulgaria*, unde s-a stins mai târziu, — ucis, după cît se spune.¹

În locul lui veni domn astfel, pe la 1386, *Mircea*, fratele său, care era să fie orînduitorul definitiv al principatului Țării Românești.

XVII

ÎNTEMEIEREA ȚĂRII MOLDOVEI

1. Pe cînd grija lui Vlaicu era să smulgă de la regatul Ungariei, întrebuițînd prilejuri potrivite, stăpînirea de pînă atunci a ungarilor asupra Severinului și lătura ardeleană a plaiurilor, puțînta unei întinderi a domnilor Țării Românești către răsărit, în părțile udate de Siretiu, Prut și Nistru era oprită prin întemeierea și statornicirea unei alte Țări Românești, numită după rîul pe care l-a urmat întîi în dezvoltarea ei, *Țara românească a Moldovei*.

Iată care este obîrșia acestui al doilea principat român :

Ungurii, cum știm, ajunseseră, încă din veacul al XI-lea, stăpîni politici, dar nu și locuitori de căpetenie ai Ardealului. Stăpînirea lor de fapt însă nu se întindea și asupra ținuturilor muntoase care se află la nordul acestei cetăți ardeleni,

¹ Dan I a domnit între cca. 1383 — 23 septembrie 1386 (n. ed.).

ridicîndu-se ca înălțime și putere mai sus decît munții ardeleni înșiși. Acest ținut a fost numit mai tîrziu de unguri ținutul *Maramurășului*; el se împărțea în cinci văi, dintre care cele mai însemnate sunt a *Vișăului*, a *Izei* și a *Tisei*. De-a lungul văilor acestora, din vechi timpuri se înșirau sate, pe cînd ciobanii trăiau în munte; la miazănoapte erau și ceva ruși, dar așezările rusești din Maramurăș s-au întărit numai după colonizarea cu dînșii, făcută mai pe urmă, cum vom vedea îndată.

Românii din văile pomenite erau supuși judecății unor *juzi*, unul pentru mai multe sate, și în fruntea lor stătea un *voievod*, căpetenie de război, întocmai precum Ardealul sau țara olteană și plaiurile muntene își aveau voievozii lor.

Regele Ludovic nu se putea învoi multă vreme cu starea de libertate aproape desăvîrșită în care se găsea Maramurășul; el căută să unească și în realitate această țară cu Coroana Ungariei. Voievodul românilor ajunsese astfel voievodul regal asupra românilor, precum ajunsese și voievodul ardelean cu două, trei veacuri înainte. S-a crezut mult timp că rușii fură strămutați, supt conducerea unuia din principii *Coriatovici*, din părțile Haliciului sau ale Galiției, principe care purta titlul de cneaz, tradus în latinește cu acela de duce. Poporația orășenească așezată în deosebite timpuri prin unele părți de pe lîngă cetăți (ca în *Sighet*, în *Cîmpulung*) fu întărită. Prin Maramurăș înțelegea Ludovic să poată răzbate oricînd în *Galiția*, pentru care se lupta cu regele Poloniei sau cu lituanii, încă păgîni, cari și ei doreau să aibă stăpînirea țărilor rusești apusene.

Dar, încă de la începutul domniei lui Ludovic, se răsculase împotriva ofițerilor regali *voievodul din Maramurăș, Bogdan*, care avea desigur legături cu dușmanii Ungariei din aceste hotare. El se sbătu multă vreme și nu putu să fie izgonit sau supus cu desăvîrșire. În zădar veni regele de mai multe ori spre părțile acestea, urmîndu-și lupta cu lituanii sau tatarii; tot în zădar fu numit un singur cîrmuitor, un ungur, pentru toate ținuturile de graniță împotriva tatarilor din Moldova, împotriva lituanilor din părțile rusești și împotriva neascultătorilor din acel Maramurăș; autoritatea lui se întindea de la Brașov pînă în marginea Galiției. Pe toată linia acestei granițe răsăritene se urma războiuri și prădăciuni, adevărat *tot ținutul dintre Siretiu și munte* se afla în anarhie și această anarhie putea să amenințe oricînd liniștea provinciilor regale.

Într-un tîrziu, Bogdan se hotărî în sfîrșit să-și părăsească vechile apucături de răsculat. Tot odată ținuturile de peste munte, în ceastăaltă parte de hotar, fură încredințate unui alt fruntaș din Maramurăș, care mai avuse rosturi pe aici, lui Sas (v. localitatea Cornul lui Sas, în Moldova estică), *fiul lui Dragoș*, care atîrna, firește, purtînd titlul de voievod, de comitele Andrei, fiul lui Lațcu (poate și el deci român de obîrșie), căpetenie a străjerilor la acest hotar. Sas nu avea a face cu locurile care atîrnau de rege în părțile Putnei, ci numai cu acelea care răspundeau Maramurășului său și regiunii ardelenesti a Bistriței.

Acolo, încă de pe la 1200, sașii veniseră din Ardeal ca să îndeplinească același lucru pe care-l făcuseră Cavalerii Teutoni în Muntenia, la Cîmpulung. Ispitiți de bogățiile în metale ale acestui

unghi dintre Carpați și apa Moldovei, ei se așezaseră, întemeind și un oraș, care se numi *Baia Moldovei* sau Baia de lângă apa Moldovei. În legătură cu acest oraș este și stăpînirea ca voievod a lui Sas. El era vasal al regelui Ungariei într-o situație cu mult mai strînsă decît situația de vasal pe care o avuseră pe la 1330 voievozii Oltului și Argeșului.

3. La moartea lui Sas, tovarășii lui de luptă și stăpînire, așa-numiții *viteji*, toți din Maramurăș, purtînd în mare parte și nume care se întîlnesc numai acolo, unele chiar de obîrșie ungurească (ca Domuncuș), se turburară, neștiind pe cine să asculte. Stăpînirea ungurească trimise pentru a face liniște pe mai mulți fruntași maramurășeni, la urmă chiar pe fiul lui Sas, care slujea în oastea regelui, pe *Balc* (*Balica*) sau *Baliță*. Dar Bogdan îi luase înainte; el trecuse munții pe la Cîrli-baba, urmînd cursul Bistriței Aurii mai întîi și apoi al Moldovei și se făcuse *voievod românesc al Țării Moldovei*.

Parte din fiii lui Sas căzură în luptă cu dînsul; alții căpătară ca despăgubire de la rege posesiuni în țara ungurească, unde însă nu mai aveau firește situația domnească pe care nădăjduiseră să o aibă în Moldova. Bogdan rămase astfel voievod aici și se simți îndată domn tot așa de deplin și neatîrnat ca și domnul Țării Românești (c. 1360).

Dar legătura cu Maramurășul rămase așa de strînsă încît căpeteniile de acolo dădeau pe la 1400 acte în limba slavonă, primită de cancelaria noii Moldove.

XVIII

CEI DINTȚII DOMNI AI MOLDOVEI

1. Ludovic era prea mult ocupat în alte părți ca să poată cheltui multă luare-aminte cu acest răzvrătitor îndărătnic care smulsese la granițele sale o pradă ce nu putea fi prețuită la început după valoarea ei adevărată. Căci, din unghiul de țară de la Baia, Bogdan și urmașii săi știură să facă aceea ce făcuseră, înainte de dinșii, din colțul de munte de la Argeș domnii Țării Românești. Urmașul lui (căci Bogdan n-a trăit decît puțini ani de la izbînda-i), *Lațcu*, însurat poate cu o princesă rusească, întră în legături cu Polonia, al cărei rege, un rege mare, *Cazimir*, ajunsese de curînd în stăpînirea Galiției și era prin urmare vecinul la miazănoapte al voievodului. Precum Vlăicu munteanul se dăduse bine pe lingă regele Ungariei, primind cu plăcere propaganda catolică și numind chiar episcop latin la Argeș, tot așa făcu *Lațcu*, pentru același scop, adăpostind un episcop de rit apusean în reședința sa cea nouă ; în adevăr el nu mai era acum domn numai la Baia, ci domn de pe cursul Moldovei pînă la al Sucevei și al largului Siretiu. Avea cetatea numită după acest din urmă rîu *Siretiu* sau *Sirete*.

Acolo se vede și astăzi, pe o înaltă culme rotunjită, asemenea celei de la Argeș, o biserică veche care trebuie să fie pe locul unde au stat curțile, cetatea și lăcașul de închinare ale lui *Lațcu vodă*, cel de al doilea voievod al Moldovei.

2. Nici domnia lui *Lațcu* nu fu lungă. Poate că și el era om în vîrstă cînd ajunse la stăpînire.

După moartea lui se deschide moștenirea Poloniei și biruind Ludovic, regele Ungariei, stăpînirea acestuia la poloni fu de fapt dominația unuia care nu stă însuși în țările supuse lui, ci le cîrmuiește de departe. Dar nici moștenirea moldovenească nu fu mai lesnicioasă. Lațcu nu lăsase decît numai fete, care nu puteau să domnească, după datina românilor.

Pentru a găsi un domn, „vitejii“, — căroră li s-a zis numai pe urmă *boieri*, după pilda muntенilor, cari împrumutaseră cuvîntul de la bulgari, ori și după datina rușilor, — se puteau îndrepta la unguri, la poloni și la munteni chiar.

3. Cu ungurii ei stăteau însă în dușmănie. *Țara Băsărăbească*, — căci așa-i ziceau moldovenii aceștia de la Baia, Suceava și Siretiu pămîntului de la miazăzi, — adică țara lui Băsărabă, era prea departe. S-a crezut că unii din ei trimeseră să li se aducă un domn din *Haliciu* și anume din acea familie mare care ar fi dat și un duce rusesc al Maramurășului. Noul domn din neamul *Coriatovicilor*, presupus soț al Anastasiei, fiica lui Lațcu, ar fi fost *Gheorghe*, pe rusește *Iurii*. Cu dînsul însă nu s-ar fi învoit țara, el înțelegînd să cîrmuiască *rusește* și dacă erau acuma, după cucerirea părților siretene, și ruși între fruntașii Țării Moldovenești, satele curat românești, cu juzii lor în frunte, erau deprinse cu o viață mai liberă. S-a văzut însă că viața lui Iurie a fost așa încît nu se poate să fi domnit în Moldova, unde de altfel pomelnicele domnilor nu-l cunosc. În sfîrșit se spune că Iurii a fost omorît fără să fi ajuns vreodată stăpîn în adevăratul înțeles al cuvîntului.

După Lațcu¹ se vede că s-a ales un domnișor Ștefan, român, care am crede că ținea pe o româncă de obirșie maramurășeană, fata mai mică a lui Bogdan, sau a lui Lațcu, trecută însă la catolicism (pe românește îi zicem Mușata, iar potrivit cu calendarul catolic ea se numia *Margareta*). Dispărînd Ștefan cel Bătrîn, fiul său, Ștefan cel Tânăr², se luptă cu un frate mai mic, Petru, amestecînd și pe poloni în aceste lupte. Atunci se zice că pentru întîia oară o ceată de poloni sau, cum ziceau ai noștri, de *leși* au fost năpădiți într-o pădure de ostașii lui Petru și nimiciți prin prăvălirea copacilor, cărora li se tăiaseră dinainte cu fierăstrăul trunchiurile.

4. Petru al Mușatei rămase astfel domn legiuit, ca unul ce se trăgea prin mamă-sa din sîngele întemeietorului. El știu să se facă recunoscut de noul rege al Poloniei, soțul Hedvigei, un lituan, *Iagello*, care se botezase de curînd luînd numele de *Vladislav*. Petru-i făcu închinare la *Lemberg* (ai noștri îi ziceau cetății *Liov*), orașul cel mare pe care de curînd, în acest veac al XIV-lea, îl întemeiasă cu nemți, armeni și poloni, regele Cazi-mir. El avu cu dînsul în această călătorie doi boieri mari, dintre cari unul e numit *căpitan* și celalt, după rostul polon, *mareșal*. „Mareșalul“ Drăgoi era poate un *vornic*, căci datinile muntene începeau pe încetul să pătrundă în statul moldove-

¹ După Lațcu domnesc Petru I (cca 1375—1391) și Roman I (cca 1391—1394). Le-a urmat Ștefan I (cca 1394—1399) (n. ed.).

² Ultimele cercetări par a stabili existența unui singur voievod cu numele Ștefan pînă la 1400 (vezi nota precedentă). În timpul lui are loc lupta de la Ghindăoani (Neamț), din februarie 1395 împotriva ungurilor (n. ed.).

nesc, care se organiza și el după aceleași principii bulgaro-bizantine.

5. Petru Vodă trăia de alături în bună prietenie cu muntenii — sau Băsărăbeștii, cum li se zicea din partea aceasta —, asupra cărora stăpînea acum *Mircea*. Deși erau două țări românești deosebite, politica lui Petru și politica lui *Mircea* s-au desfășurat într-o potrivire desăvîrșită, alcătuind, se poate zice, pînă la moartea celui dintîi și chiar după aceea, în domnia fraților lui, *Roman* și *Ștefan*, o singură politică românească.

6. În părțile oltene, fără amestecul domniei și fără înriurirea Patriarhului de Constantinopol, se începuse o viață bisericească menită să aibă o mare înriurare asupra dezvoltării sufletești a românilor din principatul muntean și chiar mai tîrziu asupra celei a moldovenilor.

Un călugăr de peste Dunăre, un „sîrb“, *Nicodim*, care avea și darul preoției, de aceea își zicea „popă“ (deci, cum se zice în călugărie, ieromonah), fugi de primejdiile pe care le adusese pentru țara sa sîrbească năvălirea turcilor și descălecînd pe malul stîng al Dunării, chiar lîngă cetatea Severinului, el făcu, cam două ceasuri la apus de această cetate, acolo unde pînă ieri era granița dintre România și Banatul unguresc, mănăstirea *Vodița*. Ea a fost clădită în stil bizantin, deci, cum s-a zis și mai sus, cu cupole și abside rotunzite. Înăuntru trăiau călugări cari se închinau, călugări cari lucrau pămîntul și călugări cari se îndeletniciau cu cartea, — călugări cărturari de limbă slavonă așezați pe pămînt românesc. *Vodița* este astăzi cu totul pustie și abia se mai cunosc liniile clădirii, din mormanul de cărămizi ce au mai rămas.

Ajutat de *Vlaicu Vodă*, și mai tîrziu și de urmașii lui, *Nicodim* urmă și mai departe opera lui de întemeietor și împodobitor de mănăstiri. În munții Gorjului, pe o înălțime din care țîsnesc izvoare, în marginea unui codru care s-a păstrat și pînă astăzi, el făcu a doua mănăstire, *Tismana*, care dăinuește în parte pînă în zilele noastre, deși a suferit atîtea prefaceri încît nu-i mai poți recunoaște deplin forma originală. Aici mai mult a trăit

Nicodim, scriind cărți, între care o Evanghelie ce se află în Muzeul de Antichități din București¹ și tot aici, în preajma mănăstirii înălțate de dînsul, se arată, supt o piatră nouă, locul unde el și-a aflat odihna. Deși străin, dar poate nu cu totul, și folosindu-se de o limbă străină, Nicodim, vechiul „popă” de pe la 1370 pînă dincolo de începutul veacului al XV-lea, merită să ni amintim de dînsul cu evlavie și recunoștință, căci a fost întemeietor de cultură și în părțile noastre românești.

De la dînsul pleacă și zidirea celei dintîi mănăstiri de zid cu părinți cunoscători de carte în părțile ardelenene, și anume în unghiul care corespunde Gorjului nostru, la *Prislop* (și această clădire, mult prefăcută, se ține și astăzi încă). În legătură cu Nicodim stă și întemeierea, la *Neamț*, a curentului de cărturarie bisericească în Moldova, căci o astfel de legătură și trebuia să existe între mănăstirile oltene și cele moldovenești; chiar celui dintîi Mitropolit al Moldovei i s-a zis „sîrb”, fiindcă se formase, nu supt influența grecească, ci supt cea sîrbească înfățișată de ctitorul Vodiței și Tismanei.

XIX

DOMNII NOȘTRI ȘI ȚĂRILE VECINE PÎNĂ ÎN VREMEA VOIEVODULUI ARDELEAN IANCU DIN INIDOARA (HUNYADI) DOMNII ROMÂNI ȘI ÎNAINȚAREA TURCILOR

1. Situația țărilor noastre, atît a Moldovei cît și a Munteniei, a fost de la început în legătură cu lupta cea mare pe care o duceau sau trebuiau s-o ducă în curînd puterile creștine din nordul și apusul nostru, *Ungaria și Polonia*, cu dușmanul cel mare al creștinătății, care se ridica de la miazăzi, *turcii*.

¹ Azi, la Biblioteca Academiei Române (n. ed.).

În adevăr, turcii izbutiseră a se face cu totul stăpîni pe întreaga Peninsulă Balcanică. Încă de pe vremea cînd domnea în Țara Românească Vlaicu Vodă, stăpînitorii sîrbi din părțile Macedoniei, uniți supt conducerea despotului *Uglieșa*, de la *Seres* și a *Craiului sîrbesc Vucașin* — fiul lui Dușan, Uroș, a ținut pe sora vitregă a lui Vlaicu —, fură biruiți lingă rîul *Marița*, în anul 1371. Cele două căpetenii creștine căzură în această luptă. Asupra sîrbilor stăpîni de acum înainte, însă cu un titlu mai puțin strălucitor decît acela de crai și cu drepturi mai puțin întinse, *Lazăr*, care-și zicea cneaz (vecinii îl numeau pe latinește *comes*, conte). *Lazăr* avea însă mai mult ținuturile dunărene și era în legătură cu ungurii, pe cînd în părțile mai adînci ale muntelui macedonean se afla stăpînirea *Brancoviceștilor*. *Lazăr* încercă să înlătore năvălirea turcească ce înainta prin silința comandanților turcești de la graniță (a begilor) pe linia *Nișului* (Serbia veche). Odată, într-o ciocnire a lui cu dînșii, putu să aibă biruința, dar turcii erau în stare să-i răsplătească iute și în chip îngrozitor. Sultanul *Murad* însuși veni împotriva sîrbilor și o a doua luptă se dădu în cîmpia de la poalele *Pindului*, care se numește a *Mierlelor* sau *Cosovo*. La urmă, oastea turcească birui și, dacă sultanul *Murad* fu omorît în învîlmășeală, el avu drept urmaș pe fiul său, *Baiezid*, care era cu mult mai presus în ceea ce privește însușirile războinice. Sultanului acestuia nou i s-a zis *Fulgerul*, fiindcă hotărîrile lui nu sufereau nici o zăbavă și-l aveai înaintea ochilor cînd nici nu te gîndeai la dînsul.

Baiezid nu mai voi să stăpînească în felul patriarhal cum stăpînise tatăl său, ci înțelegea a fi domn deplin în părțile Răsăritului, împărat cum fuseseră vechii împărați ai Constantinopolului de pînă aici. Aceasta trebuia să fie cu adevărat o grozavă primejdie pentru orice stăpînitor creștin de la sudul Dunării, chiar pentru țările noastre, care începuseră a-și înjgheba rostul pe malul stîng și deci și pentru Ungaria vecină.

² Sultanul cel nou sili de la început pe toți fruntașii sîrbilor, atît pe acei din Serbia propriu-zisă (moștenirea lui *Lazăr* a luat-o aici fiul lui *Ștefan*, atunci de tot tînăr, iar *Brancoviceștii* au fost înlăturați de turcii din Macedonia), cît și pe cei din *Bosnia*, ce stătuseră pînă atunci într-o strînsă atîrnare de Ungaria și numai de dînsa. Pe bulgari nu înțelegea să-i cruțe *Baiezid*, îngăduindu-i și

pe dinșii a trăi mai departe supt condiția de a-i plăti un tribut și a-i da un contingent militar în caz de război, condiție care se îngădui și altor învinși. Încă din 1393, vechea capitală a țării, unde stătea *țarul Șişman, Tîrnova*, care ajunsese la mare strălucire prin domnia glorioasă și prin norocul la război și pradă al vechilor împărați de neam românesc, fu cucerită; boierii bulgari, cari erau strînși acolo, se împrăștiară în toate părțile; cei mai mulți se adăpostiră la noi și se făcură în curînd români ca toți ceilalți. Tot așa se întîmplă și cu cărturarii din școala bisericească vestită a patriarhului *Eftimie*, cărturarii aceștia bulgari, ca și sîrbi, cari se oploșiseră la noi mai tîrziu, ni-au fost de mare folos în alcătuirea unor noi datini de învățătură și de scris frumos în țările noastre.

3. Pe atunci *Dobrogea* (în vechiul înțeles al cuvîntului țara aceasta se întinde pînă la Varna), adecă ținutul bulgăresc de la răsărit, ce-și luase numele după stăpînitorul coastei Mării Negre, *Dobrotici*¹, nu mai avea nici o atîrnare. *Ivancu*, fiul lui Dobrotici, dispăruse. Mai trăia, dintre alcătuirile bulgărești, numai aceea a *Vidinului*, unde stăpînea încă *Sracimir*, fratele lui Șişman, care-și zicea țar, deși avea în puterea sa numai cetatea însăși a Vidinului și cîteva cetăți vecine. Astfel turcii ajunseseră pînă la Dunăre.

4. Românii își formaseră abia statele lor; ei nu erau în stare să se împotrivească puhoiului sălbatec al turcilor, cu atît mai puțin să ia împotriva acestora moștenirea statelor bulgărești și sîrbești care se duceau de bătrîneță și slăbiciune. Ar fi fost un mare noroc dacă noi, avîndu-ni statele organizate mai de mult, am fi fost în stare, în acea clipă care nu s-a întors niciodată, să înlocuim pe vecinii de dincolo de Dunăre în dominația asupra Peninsulei Balcanice. Dar aceasta n-au fost destoinici să o facă nici ungurii, cari aveau țară veche și bine alcătuită și se puteau răzima pe

¹ Turci li-au zis țărilor pe care le-au cucerit după numele celui mai vechi stăpînitor al lor pe care-l știau; deci țara aceasta se numi de dinșii Dobruge-ili, adecă ținutul lui Dobruge, cum îi spuneau ei lui Dobrotici (n.a.).

sprijinul în bani al Papei și pe ajutorul vitejilor cavaleri ai Europei occidentale. Țara Românească abia ajunsese pe atunci pînă la malul Dunării, și încă părțile de miazăzi erau prea mult acoperite cu păduri și aveau și o populație foarte rară.

5. Cît privește Moldova, ea se întindea în adevăr răpede către Dunărea de Jos și hotarul Țării Românești. În curînd domnii moldoveni avură tot pămîntul ce merge pînă la vărsarea riului Moldovei în Siretiu, deci tot unghiul dintre aceste două ape. *Roman vodă*, urmașul lui Petru și tovarășul lui de stăpînire, a și întemeiat, ca să arăte pînă unde merge puterea dinastiei sale, o „cetate nouă” la locul de vărsare al Moldovei, punîndu-i numele său, *cetatea lui Roman vodă*, Romanul de astăzi.¹

6. Cu cîtiva ani înainte, fratele lui Roman, Petru, luase în stăpînire ținutul de înălțimi blînde și de lungi văi împădurite ale Neamțului, care se numi astfel după cetatea pe care Petru o așeză acolo, *Cetatea Neamțului* (este și apa Neamțului); lîngă cetate, într-o pădure mare, Petru făcu din nou, de piatră, și schitul ce va fi fost în aceste părți. Aceasta este vestita mănăstire a Neamțului.

7. La răsărit, stăpînirea domnilor cuprindea tot mai multe ținuturi de către Prut și Nistru; citeva vechi tîrguri rusești ajunseră în mîinile stăpînitorilor celor noi și vameșii lor stătură, pe rînd, la *Tighina*, cel mai potrivit vad al Nistrului² și

¹ Locuitorii își zic romașcani, deci pe el l-a chemat Romașcu (n.a.).

² Pe acolo se mergea spre Țara tătărească și spre marele oraș genovez *Caffa*, așezat în peninsula Crimeea, care făcea cel mai întins negoț cu Răsăritul, chiar și mai tîrziu, după anul 1400 (n.a.).

chiar, mai pe urmă (după 1400), la Cetatea Albă.

În această stare a granițelor ambelor principate nu putea fi vorba însă de lupta cu turcii pentru întinderea stăpînirii românești dincolo de Dunăre.

8. O astfel de luptă a fost cu neputință și din alt motiv. Nu era pe atunci o Ungarie și o Polonie tari, cu o dinastie bine așezată, cu o politică în adevăr hotărîtă, ca să fie în stare a se uni cu noi pentru a răspinge cîmpirea păgînă. Știm ce s-a întîmplat după moartea lui Ludovic; dintre ginerii lui, cel din Ungaria, Sigismund, rîvnea Polonia, iar cel din Polonia, Vladislav Jagello, își zicea și rege al Ungariei. Domnii noștri, Mircea și Petru al Mușatei, trebuiau să aleagă între unul și celălalt; cel din *Moldova* nu putea decît să se împrietenească mai ales cu *Vladislav*, care era mai aproape și dacă nu putea să-i facă nici un bine, putea să-i aducă mult rău. Deci, cum văzurăm, el se grăbi să-și săvîrșească față de dînsul *actul de închinare*.

Închinarea aceasta nu trebuie să ne facă a crede că domnii noștri erau un fel de slugi sau căpitani ai vecinilor lor. Pe atunci legătura de închinare era legătura cea mare între stăpînitorii de pămînt. După aceasta se vedea cine este mai tare și cine este mai slab. *Deci a te închina cuiva* însemna același lucru ca și cum te-ai uni cu dînsul, recunoscîndu-i o mai *veche* ori o mai *mare* putere. Și numai așa se puteau căpăta la munteni părțile ardelene, la moldoveni ținuturile de sus.

9. Petru împrumută regelui polon, care era foarte incurcat în toate privințile, o sumă de bani italieni de argint și primi ca zălog ținutul *Haliciului*. Însă acest ținut al Haliciului nu era decît urmarea spre miazănoapte a Moldovei de sus, a Bucovinei de astăzi; așa încît Petru ar fi putut să stăpînească foarte bine țara aceasta prin dregătarii săi. Pe urmă însă i se hotărî ținutul cel mai potrivit pentru astfel de stăpînire, anume în așa-

zisa *Pocuție*¹: această provincie, care venea în atingere nemijlocită cu granița de sus a Moldovei de atunci, cuprindea și *Țara Sepenicului* sau *Șipințului*, unde domnul își pusese un *staroste* după moda polonă, cu cetatea *Teținei*, ale cărei ruine se văd și acum în cuprinsul Cernăuților — Cernăuții erau pe atunci numai un sat așezat la vadul Prutului — și *Hmilovul*, care s-a nimicit cu totul; poate chiar cu *Hotinul*, cetate mare, așezată pe malul drept al Nistrului, chiar deasupra apei. Țara aceasta a rămas multă vreme în stăpînirea Moldovei, deși regii poloni nu se învoiră niciodată să părăsească dreptul asupra ei, socotind-o de formă ca un zălog pentru banii pe cari nu voiau să-i plătească cu nici un preț, căci de fapt fusese o vînzare.

10. Acum Petru izbutise să apropie și pe *Mircea*, vecinul său, — cu care era, cum știm, în legături strînse de prieteșug, — de regele Poloniei. Astfel domnul muntean întră și el într-un fel de alianță împotriva lui Sigismund, vecinul său din Ungaria, cu care avu voie însă a încheia pace chiar și în numele regelui Poloniei. Ca răsplată pentru această alipire către Vladislav, regele-i dădu, pe lingă *ducatul Făgărașului*, unde stătea și acum un căpitan român și unde Vlaicu strămutase o parte din boierimea sa, dîndu-i moșii întinse², și *Amlașul*, despre care a mai fost vorba.

¹ Pocuția înseamnă „unghi” ca și Bugeacul; era unghiul dintre Nistru, Ceremuș și Bistrița Neagră, răzimat pe linia apuseană a Carpaților (n.a.).

² Și pînă astăzi au rămas neamuri de boieri de Făgăraș din vremurile acelea în Țara Oltului, care s-a ținut apoi de Ardeal (n. a.).

O alianță ca aceasta rămânea firește fără urmări pentru Mircea, privit de regele polon aproape ca un egal, și se încheiară chiar *legături de familie* între domnul muntean și Vladislav, care dădu de soție noului aliat o rudă a sa, poate din Moldova.

11. Pe vremea aceasta polonii nu stăteau în dușmănie cu turcii; prin urmare Mircea putea să rămîie prieten al acestora. De fapt, nici nu se amestecă în luptele cele mari pe care le-au dus creștinii în Peninsula Balcanică împotriva năvăliților.

Îl vedem ca domn și în *Silistra*, Dîrstorul bulgarilor, cea mai însemnată cetate de pe cursul de jos al Dunării. Cine avea Silistra și cine ținea ca mitropolit al țării sale pe un *episcop de Vicina*, așezată către gurile apei, apoi cine, ca Mircea, stăpînea, în cetatea *Chiliei* și mai departe, *delta dunăreană*, acela trebuia să aibă toată moștenirea lui Ivancu, fiul lui Dobrotici. Deci Mircea era fără îndoială stăpîn pe malul drept al Dunării, cel puțin de prin părțile Silistrei înainte. Malul stîng era al lui pînă la vărsarea brațului Chiliei în Mare. Astfel Basarabia de Jos de astăzi era muntească. De aici și pornește numele ei de Basarabia, pentru că ținutul era, va să zică, băsărăbesc. Să nu uităm că de-a lungul Dunării întregi el își avea un șir de cetăți, șchele și porturi, de unde lua *vama* mărfurilor (vama vadurilor) și de unde putea să plece totdeauna la război împotriva turcilor, ori să-i răspingă, dacă ei ar fi încercat să-l treacă. De altfel, era domn și în Severin¹; la vărsarea Oltului în Dunăre, el avea, pe locul unei ce-

¹ Ungurii nu mai luaseră cetatea înapoi de pe vremea lui Vlaicu și ban al Severinului era acuma unul din boierii Țării Românești (n. a.).

tăți vechi, cetatea *Turnului*, zisă „*Nicopoia cea mică*“¹. Ostașii lui Mircea ședeau în *Giurgiu*, și domnul însuși venea deseori acolo de pîndea mișcările turcilor. În astfel de împrejurări, el putea să se creadă asigurat față de turci, cari fără îndoială recunoscuseră situația lui pe malul drept al apei, ca vasal al lor.

XX

DOMNII NOȘTRI ȘI ÎNAINȚAREA TURCILOR (URMARE PÎNĂ LA MOARTEA LUI MIRCEA CEL BĂTRÎN)

1. O astfel de recunoaștere însă nu putea să ție mult; roșul turcilor era să lupte neconținut, să tot cucerească, să trăiască din munca popoarelor supuse. Deci, îndată ce organizară mai bine Bulgaria cucerită, îndată ce se făcură stăpîni și peste Tîrnova, ei trebuiră să caute a căpăta linia de graniță, netedă și sigură, a Dunării. Astfel ei intrau însă în luptă cu Mircea, care avea nevoie de amîndouă malurile.

Turcii, cari nu puteau gîndi la o cucerire de-a dreptul a Țării Românești, căci erau prea slabi pentru aceasta, întrebuițară un mijloc pe care l-au întrebuițat totdeauna potrivnicii față de noi: Dezbinarea între ai noștri. Ei găsiră un boier de neam domnesc, *Vlad*, pe care-l recunosc-

¹ În fața Nicopolului bulgăresc, pe care Vlaicu-l lua-se și se pare că tot el îi pierduse, așa încît acum era turcesc (n. a.).

ră ca domn¹, o oaste turcească veni să-l aducă în țară. Sultanul însuși năvăli, unit cu sîrbii, cari erau acum vasalii lui, în părțile oltene. Se dădu o luptă la *Rovine* (adecă : mlaștini), prin ținutul de dealuri al Jiului de jos (satul se află încă și pînă acum). A fost o bătălie mare ; între fruntași sîrbilor, căzu aici și fiul lui Vucașin, craiul macedonean, vestitul *Marcu*, „feciorul de crai“, sau „craișorul“, pe care l-au cîntat multă vreme cu mîndrie pentru biruințele lui și pentru sfîrșitul în anii de tinereță, cîntecele vitejești ale sîrbilor (10 octombrie 1394).

2. Un domn al nostru a putut învinge totdeauna pe dușmanul care venea de dincolo de Dunăre în părțile de păduri și mlaștini care se întîmpină după trecerea apei, dar niciodată noi n-am avut atîta putere ca să ne putem folosi de biruința aceasta. Dușmanii au putut trece prin urmare slobod către munți. Așa se întîmplase, de almințeri și de mult, în luptele dacilor cu romanii (la *Tapae*). Căci noi acum eram în locul dacilor, iar turcii veneau în locul romanilor.

3. Deci *Mircea* trebui să se dea în lături, retrăgîndu-se către munte ; el căută întii să ajungă la reședința sa pentru a-și culege de aici vistieria. Din *Argeș* el apucă pe linia *Dîmboviței* spre trecătoarea *Branului* unde, încă de pe vremea aceas-ta, ungurii făcuseră cetate, în fața pasului : vestita cetate a *Branului*, care mai tîrziu a fost chiar în stăpînirea lui *Mircea*, și ajunse la *Brașov*. Regele *Ungariei*, care auzise de pregătirile turcilor, veni și el acolo.

¹ Vlad I Uzurpatorul a domnit după 10 octombrie 1394 — pînă în ianuarie 1397 (n. ed.).

Astfel nevoia turcească împacă pe Mircea cu Sigismund.

4. La începutul anului următor, în *martie 1395*, cei doi vecini făcură legătură între ei pentru a se apăra împotriva turcilor. Sigismund părea hotărât să întrebuițeze toate puterile sale pentru a goni pe Vlad din Țara Românească, puind în loc pe Mircea. Regele era și altfel pornit pe război, ca unul ce se simțea acuma asigurat în stăpânirea Ungariei.

5. Înainte de a se întâlni cu Mircea la Brașov, el făcuse cea dintii mare expediție pe care au întreprins-o ungurii în Moldova. Aici *Roman vodă*, care, aliat și cu Teodor Coriatovici, „ducele” rusesc din Maramurăș, se arătase nehotărât în lupta dintre Vladislav și ruda lui din Lituania, fu scos de acesta, prins și dus în Polonia. Astfel ajunse domn în Moldova *Ștefan*, al treilea dintre feciorii Mușatei. El era, neapărat, vasal credincios al Poloniei; Sigismund nu voia să îngăduie însă aceasta. Aducându-și aminte că Ungaria avuse odată o provincie a Moldovei, el se hotărî să-și însușească întreaga țară moldovenească cea nouă, ale cării hotare erau mult mai întinse decât provincia ungurească de odinioară. Astfel veni regele, de bună samă prin pasurile din Secuime, pe la Oituz sau Ghimeș, înaintă între Siretiu și munte, trecu pe celalt țărm al apei prin părțile Romanului, și se îndreptă către cea mai nouă reședință, către cel din urmă Scaun al Domniei, care era *Hîrlăul*, de lângă apa Bahluiului.¹ Intră în Hîrlău chiar și sili pe Ștefan să i se închine. Dar, îndată ce re-

¹ Pe atunci Botoșanii erau numai un sat, iar Iașul începuse a se forma ca un popas de negustori supt o cetate domnească, Cetățuia de astăzi (n. a.).

gele părăsi Moldova, Ștefan se întoarse iarăși către suzeranul său de pînă atunci.

6. Mai cu ispravă însă a fost expediția pe care Sigismund o începu în primăvara anului viitor pentru a da înapoi lui Mircea stăpînirea asupra Țării Românești. Ungurii veniră prin Argeș, urmară pe linia Oltului și pătrunseră pînă la *Turnu*. Cetatea fu asediată și cucerită. Dar Vlad rămînea stăpîn în părțile răsăritene ale principatului. Cînd Sigismund, care pierdu în acest an pe soția sa (ea avea drept asupra Ungariei și nu el; din căsătorie nici nu se născuse un fiu, ci numai o fiică), se întorcea răpede în Ardeal, *Vlad Vodă* se luă după dînsul, îl ajunse puțin mai sus de Cîmpulung, în cazanul adînc de munte al *Posadei*, în care Basarab strivise oastea lui Carol Robert. Românii stăteau pe înălțimi și ei prinseră iarăși pe unguri ca într-o groapă care se făcu mormîntul unei părți din oastea regală.

Posada se află astăzi chiar în marginea drumului celui mare, a frumoasei șosele care duce de la Cîmpulung la graniță.¹ Dar nici acolo, nici la Rovine, nu se vede vreun monument care să amintească urmașilor cele ce s-au petrecut pe vremuri.

7. Dar Sigismund era hotărît să urmeze mai departe cu lupta împotriva turcilor. El se credea în stare să capete pentru dînsul Bulgaria dunăreană întreagă, ca unul ce era doar urmașul lui Ludovic cel puternic și ambițios, care dorise să fie împărat, catolic și unguresc, în Constantinopol.

Neavînd destulă oaste, regele se îndreaptă către *apuseni*, cerîndu-li să-i vie în ajutor. S-au strîns atunci o mare mulțime de cavaleri, mai ales fran-

¹ Evidentă eroare, căci „granița“ la care se referă aici N. Iorga era cea cu Austro-Ungaria, desființată în urma unirii Transilvaniei cu Regatul Român în 1918 (n. ed.).

cezi ; dar atîția dintre ei veniseră și din *Germania de Sud* și din alte părți. Să fi fost de toți vre-o 15 000.

Cei mai mulți erau îmbrăcați foarte luxos, în caretile și mătăsuri, purtînd pe trup platoșe de oțel ; aveau arme grele, cai frumoși cu valtrapuri bogate ; în picioare purtau cizme de piele suptire cu vîrf lung, care se mișca slobod ca un canaf (astfel de încălțăminte se zicea în Franța cizme leșești, polone și erau la modă pe atunci).

Sigismund strînse și el oaste ungurească, alcătuită după norme nouă, și chemă în ajutor și pe Mircea, care tot mai stăpînea prin anume ținuturi românești, față de Vlad, care însă era *el* adevăratul domn. Mircea se grăbi să vie cu oastea lui Sigismund. Voievodul Ardealului, Ștîbor, trecu în Țara Românească, unde se luptă cu Vlad, și izbuti să-l rănească. Oastea creștină luă Vidinul și alte cetăți și locuri de pe malul drept al Dunării și înaintă pînă la *Nicopol*.

8. Vlad, domnul pus de turci, rămînea acuma

Planul era să meargă spre Varna, unde ar fi venit corăbii din Apus, ar fi luat pe cruciați și i-ar fi dus la Constantinopol, care era asediat atunci de turci, și de aici s-ar fi început un război pentru sfărîmarea puterii turcești și întoarcerea Peninsulei Balcanice în stăpînirea creștină. Dar el nu izbuti.

Anume francezii nu voră să lase pe Mircea a ataca el întîi pe călăreții din oastea sultanului, spahii, cari erau așezați la cele două aripi ale frontului, pe cînd Baiezid, înconjurat de ieniceri, soldați pedestri, stătea în dosul parilor legați cu sîrmă și al unui șir întreg de cămile.

Mircea era deprins să se lupte cu turcii și ar fi făcut desigur isprăvi bune. Dar francezii se năpustiră orbește, urmărind pe spahii, cari se făceau numai că fug, și ajunseră cu caii lor înfierbîntați între parii lagărului turcesc ; spahii îi încunjurară acum și ienicerii îi hăcuiă.

Regele Ungariei, ajutat de Mircea, încercă și după aceasta să schimbe sorții luptei ; ai lui se purtară bine și cîteva izbînzii mai mici fură cîștigate. Dar, la urmă,

Sigismund tot trebui să fugă spre Dunăre, unde-l aşteptau corăbii care-l duseră la Constantinopol şi apoi, tot mai prin Marea Adriatică, înapoi în Ungaria.

să lupte cu Mircea, ajutat numai de Ştiber. La urmă cel dintîi fu prins de voievodul ardelean şi dus dincolo de munţi. Ţara Românească era astfel a lui Mircea, dar el trebui s-o apere de turci, cari căutau răzbunare. Sultanul veni dincoace de Dunăre, prin părţile Silistrei. Îi fu însă cu neputinţă să meargă mai departe, într-o ţară unde nu erau nici drumuri, nici mijloace de hrană pentru străini.

I se întîmplă lui, prin urmare, ceea ce i se întîmplase înainte lui Alexandru cel Mare, cînd venise să nimicească pe geţi.

9. Timp de mai mulţi ani de zile, Mircea trebui să apere graniţa Dunării împotriva turcilor, cari nu veneau cu oştiri mari, ci în *cete mici, prădalnice*, pe care le trimeteau peste Dunăre begii din neamurile lui *Evrenos* şi *Turacan*, aşezaţi în Vidin, Nicopol şi Silistra. Dar Mircea trebui să petreacă multe săptămîni şi luni întregi în Giurgiu, care ajunsese pentru turci *cheia Ţării Româneşti*. La 1402 el primi vestea, nespus de plăcută pentru dînsul, că Baiezid, în urma războiului cu o căpetenie turcomană din pustiu, *Timur*, ajuns stăpînitor asupra Turchestanului şi Persiei şi împodobit cu titlul de „împărat al împăraţilor“, fusese biruit de acesta, pe cîmpia de la *Angora*, în Asia Mică, şi intrase într-o robie care nu i se mîntui decît o dată cu viaţa şi români munteni îl ajutaseră pînă la capăt, stîrnind uimire şi admiraţie.

Baiezid lăsă mai mulţi fii, cari se luptară pentru stăpînire, căci nu erau datine de moştenire în împărăţia turcească cea nouă. Unul din fii, *Isa*, s-a luptat şi a perit în Asia; altul, *Mohammed*, a rămas mulţi ani de

zile în aceleași părți asiatice. În Europa veniră, căpătînd puterea, întîi *Soliman*, apoi *Musa*, care ucise pe cel dintîi. Numai în anul 1413 Mohammed, sultanul din Asia, un om cumpătat, viteaz și bun la fire, așa încît putea să capete rîpede prieteni, sosi și el în Turcia europeană și puse capăt luptelor, înlăturînd pe *Musa*.

XXI

SFÎRȘITUL LUI MIRCEA ; ALEXANDRU CEL BUN, DOMN AL MOLDOVEI

1. Acum era vremea ca românii — și cei din Țara Românească și cei din Moldova, pentru că și Moldova era să fie ajunsă în curînd de urgia turcească, — să se unească pentru a smulge vecinilor de altă lege de peste Dunăre cît mai multă stăpînire și o situație cît mai bună. Mircea era bucuros să facă aceasta, dar în Moldova Ștefan dispărea și el, și locul lui a fost vînat de mai mulți pretendenți sau, cum se zicea pe atunci, *domnișori* ; în urmă, îl luă un alt urmaș al lui Bogdan, *Iuga*¹, care cîrmui scurtă vreme, apoi *Alexandru*, fiul lui Roman, și fratele lui, *Bogdan*. Cronicarii țării spun că *Iuga* a fost înlăturat de la stăpînire prin amestecul lui Mircea ; *Alexandru* făcu un loc tot mai mic fratelui *Bogdan*, care nici n-a trăit mult, așa încît prin 1400 el, *Alexandru*, era de fapt deplin domn.

2. Mircea nu făcuse războiul său moldovenesc ca să ridice în scaun pe *Alexandru* ; desigur încă

¹ Că *Iuga* ar fi un fiu al lui Iurg Coriatovici, presupusul domn al Moldovei, n-avem nicio dovadă și nu e nicio probabilitate (n. a.).

de pe atunci se porniseră lupte nenorocite între moldoveni și munteni pentru stăpînirea *părților băsărăbești*, care-și aveau centrul lor în *Chilia*. Astfel și după ce Alexandru ajunsese domn, mai mulți ani de zile nu se mai putu pune la cale o alianță între principatul românesc de la miazăzi și principatul mai nou de la miazănoapte. Nici măcar înnoirea tratatului lui Mircea cu polonii, înnoire pe care o făcu de-a dreptul și nu prin domnul Moldovei, nu îmbunătăți legătura între cele două țări. Ele trăiră și mai departe o viață deosebită totdeauna și dușmană în timpul domniei acestor mari stăpînitori cari au fost Mircea și Alexandru.

Căci și Alexandru era un domn mare. N-a fost un războinic, dar nici nu i s-au înfățișat atîtea prilejuri ca lui Mircea ca să poarte războaie în toate părțile. Domnia lui era mai liniștită, dar nu trebuie să credem că de aceea i s-a zis „cel Bun“. El era numai „strămoșul“, „bunul“, „bunicul“ (precum, la munteni, lui Mircea i s-a zis „cel Bătrîn“, „cel Mare“ pentru că alții cu acest nume ajunseseră la domnie după dînsul). Alexandru găsisese Moldova deplină, afară numai de stăpînirea geneveză în Cetatea Albă, care se înlătură în timpul stăpînirii lui, astfel că el era cu adevărat, cum apucase a se numi și tatăl său Roman, „Domn de la Munte pînă la Mare“.

Simțindu-se așa de puternic, Alexandru, care a făcut de multe ori legături de închinare cu *regele polon*, niciodată însă cu *cel unguresc*, a putut să se intituleze, el cel dintîi în dinastia moldovenească, *Domn de sine stătător*.

4. Pe vremea lui, Moldova și-a căpătat și ea ierarhia bisericească, care-i lipsea pînă atunci.

Alexandru apucă mănăstirea Neamțului, întemeiată de unchiul său, dar lui i se datorește clădirea mănăstirii de la *Bistrița*, lângă apa cu același nume, într-un colț de munte, în apropierea târgului de lemnari și butnari Piatra (sau cu numele întreg Piatra lui Crăciun). Pe malul Siretiului, la un loc ferit de vederea dușmanilor, într-un ochi de pădure, el (sau fiii lui) făcu biserica *Sfintului Nicolae din Poiană*, care s-a zis pe urmă *Pobrata*.

Înainte de dinsul nu era pentru părțile moldovenești nici un episcop, ci numai un stareț de mănăstire lângă oasele Sfântului Ioan cel Nou, chinuit de tatari pe la 1330 în *Cetatea Albă*, care se socotea ca atîrnînd de Mitropolia, foarte depărtată, a rușilor din Haliciu¹. Această episcopie fu înnoită, sfîșindu-se ca vlădică *Iosif*, român de baștină, dar nu rudă domnească. Se mai întîmpină și un *al doilea vlădică* în Moldova, *Meletie*, dar acesta nu pare să-și fi avut reședința lui hotărîită. Va fi fost mai mult un vlădică de mănăstire, un stareț după datina „sîrbească” a lui Nicodim. Nici pe unul, nici pe altul însă nu voia, după cererea ce i se făcuse, să-i întărească *Patriarhia din Constantinopol*, care trimesese în loc pe doi dintre grecii ce-și aveau rostul prin locurile stăpînite sau turburate de turci. Pe aceștia nu voi să-i primească însă Moldova; ca să aibă totuși o căpetenie bisericească, domnia dădu unuia din preoții Moldovei titlul de *protopop*; Patriarhia era bucuroasă să-l facă *exarh*, precum făcuse exarh pentru Țara Românească pe un mitropolit din Vicina. Nici așa însă nu voiau domnii Moldovei, cari țineau, din mîndrie, dar și din nevoia de a se arăta neațîrnați, de sine stătători, la întărirea acestuia. La

¹ Pentru că, pe vremea stăpînirii regilor ruși din Rusia mică, ei se întinseră trecător și pînă la Cetatea Albă, astfel că se făcuse legătura între Cetatea Albă și Mitropolia aceasta a rusnecilor (n. a.).

urmă trebui să li se facă pe voie și anume tocmai în cele dintii timpuri ale stăpînirii lui Alexandru.

Aceșta aduse din Cetatea Albă, care era însă tot genoveză, moaștele Sfîntului Ioan cel Nou și le așează în orașul de scaun al Moldovei, în Suceava. O dată cu aceasta, veni și păzitorul lor, vladica Iosif, care fu așezat acolo ca mitropolit asupra Moldovei întregi.

5. În domnia lui Alexandru cel Bun, Moldova s-a îmbogățit, atît prin înmulțirea în timp de pace îndelungată a populației, apoi și prin îngăduirea unei munci spornice, în buna rînduială pe care o ținea domnia, cît și prin neconținută strecurare a *negustorilor străini*.

Acești negustori veneau din *Cracovia* și *Lemberg* (Liov), cetăți pe care le întemeiasă în Galiția regele Cazimir încă din veacul al XIV-lea. Negustorii, cari erau nemți sau armeni (polonii fiind sau nobili sau țărani), duceau mărfurile lor pe cară de ale moldovenilor, pe așa numitele *cară moldovenești*. Unii străbăteau întreaga vale a Siretiului, și mergeau în Țara Românească, unde-i aștepta portul Brăila sau vadul Giurgiului; alții lăsau de o bucată de vreme această vale și porniau spre *Ardeal*, prin trecători ce se întîmpină în munți (din Ardeal veneau negustori mai puțini, mai ales din Bistrița, pe drumul pe care sosiseră întemeietorii țării Moldovei). Erau și negustori cari porneau la răsărit, trecînd spre *tătărime*, spre portul genovez al *Caffei*, prin vadul Hotinului, sau mai jos prin acela al Tighinei, ori, în sfîrșit, prin portul cel mare de la Marea Neagră, *Cetatea Albă*, pe unde puteau apuca drumul Mării, care ducea în deosebitele țări răsăritene.

Negustorii aceștia, atît cei din Galiția, cît și cei din Ardeal, aduceau în cea mai mare parte mărfuri nemțești, îndeosebi *postav* (postav de Colonia, postav de Louvain, de Ypres, de Beauvais, „de Flandra“, de Silezia). Mai ales sașii exportau în Moldova, ca și în Țara Românească, pălării, cuțite, funii și tot ce li trebuia țăranilor, în afară de lucrurile pe care le făceau aceștia înșii în gospodăria lor de sat (era negoțul cel mic; polonii făceau însă *negustorie mare*); din Brăila și Cetatea Albă mai ales, dar și din alte părți, ei cărau apoi mărfuri *tătărești* sau *turcești*,

de dincolo de Mare, deci șofran, piper, mirodenii, stofe scumpe, lucrate cu fir de aur, pe catifea (brocart) și altele. Domnul lua *vamă*, nu numai la graniță, dar, ca și în Țara Românească, și în deosebite țiguri unde negustorii făceau popas. Astfel venea în vistieria lui, pe lângă *dijmă* — obișnuită și în Moldova, în aceleași condiții ca și în țara vecină, purtând doar alte nume (*sulgiu, iliș* etc.) — și *bani*: ruble, grivne, groși și mai ales *bani tătărești*, cei mai prețuiți, de aur și argint, bătuți cu marca Genovei și aduși din Caffa.

Alexandru lăsa *regelui Poloniei* o mie de bani de argint genovezi din datorie și câpătă de la acesta, care nu mai cerea înapoi stărostia Sepenicului în 1411, și *Pocuția* cea adevărată, cu vestitele cetăți galițiene ale Sniatynului și Colomeii. Alexandru era așa de prețuit la Curtea Poloniei, încât regele-i dădu de soție pe vara sa, *Ringala*¹, sora lui Vitold, domnul Lituaniei, — a treia soție a voievodului Moldovei, soție cu care, de almințerea, el trăi numai puțină vreme, despărțindu-se apoi în condiții împovărătoare și pentru el și pentru Moldova.

Alexandru avea și *episcopie catolică la Baia*, unde se văd și acum ruinele strălucitei biserici de piatră pe care o făcuse el acolo poate încă de pe vremea când era soțul Margaretei, întâia lui soție, și ea catolică.

6. Negoțul acesta însă cu Galiția, mult mai însemnat decît acela pe care-l făcea Țara Românească, prin sașii din Ardeal, cu părțile de peste Dunăre, îmbogăți Moldova cu *țiguri*. Aceste țiguri erau cu adevărat de nevoie negustorilor, ca *popasuri*, pe calea cea lungă pe care o făceau încet cu carele, fără să fie drumuri largi și solide ca acelea de astăzi. Neexistînd prin urmare șoselele², drumurile trebuiau să fie scurte pentru ca să se poată odihni vitele și oamenii. Deci o cale de negoț era sămănată cu orașe și țiguri anproiate unul de

¹ V. satul botoșănean *Ringhilești* (n. a.).

² Șosele au început a se face abia după anul 1700 în deosebitele părți ale Europei, dar la noi numai în secolul al XIX-lea (n.a.).

altul. În felul acesta, de-a lungul unor asemenea căi a ajuns Moldova să aibă un mare număr de popasuri cu locuitori statornici. Însemnăm între Siretiu și Prut¹: *Cernăuțiul*, apărât de cetatea Țetinei; *Dorohoiul*, *Hirlăul*, tirgul *Cotnariului*, unde erau așezați nemți și unguri cari lucrau la *viile domnești*², *Vasluiul*, *Birladul*, *Tecuciul*, la vadul Siretului. Între Siretiu și munți: *Baia*, fostul Scaun de domnie; *Romanul*, supț cetatea lui Roman Vodă; *Neamțul*, în umbra cetății și în apropierea mănăstirii cu același nume; *Bacăul* și *Trotușul*, întemeiate de unguri pentru munca ocnelor de sare, cu lucrătorii lor cari și pînă astăzi se zic, cu un cuvînt unguresc, *șangăi* (*șalgău*, *șangău*, lucrător la ocne)³. Prin multe din locurile acestea, Alexandru cel Bun, care, ca și Mircea, era domn cutreierător al țării, mergînd în toate părțile ca să dea dreptate și să îngrijească apărarea împotriva oamenilor răi și străinilor pizmătareți, își făcu *curți domnești* și desigur și *biserici*.

7. Pe cînd Alexandru cel Bun stăpînea în pace, Mircea căută să întrebuițeze împrejurările de peste Dunăre în folosul său; astfel el primi la Curte, făcîndu-l poate chiar să plece din Asia, pe *Musa*, fiul lui *Baiezid*. Îl ținu la dînsul, îl trimise de mai multe ori peste Dunăre, pînă ce, la urmă, în desfășurarea luptelor acestuia cu sultanul *Soliman*, un tînăr bețiv și stricat, *Musa* învinse și stăpîni doi ani împărăția turcească. Pentru Mircea a trebuit să fie mare durerea cînd *Musa* a fost înlocuit, în mijlocul anului 1413, de fratele său

¹ Ținutul dintre Prut și Nistru, Basarabia de astăzi, a fost multă vreme, în părțile de jos, un pustiu, din lipsa de ape mari și de păduri ocrotitoare (n. a.).

² Astăzi *Cotnariul* e un sat părăsit, fără vii, dar cu o biserică românească și una apuseană în ruine (n. a.). Între timp situația s-a schimbat, cultura viticolă fiind din nou una din caracteristicile așezării (n. ed.).

³ De aici vine și cuvîntul de *ciangăi*, pentru acei unguri vechi cari au venit în Moldova de mult și se deosebesc de ceilalți unguri din secuime pentru că spun în loc de ș, s. (n. a.).

Mohammed. În zădar încerca domnul să provoace o răscoală a begilor nemulțămiiți, prin găzduirea lor la sine și expedierea în părțile bulgărești și apoi la Constantinopol și Salonic a unui nou fiu al lui Baiezyd, *Mustafa*, pe care Mohammed îl declară însă fals. Și după peirea lui Mustafa stăteau la Mircea alți turburători ai liniștii din Împărăția Otomană, fanatici fugiți de prin Asia.

Deci, în anul 1417, sultanul, deși era om iubitor al păcii, trebui să vie la Dunăre ca să se răzbune. Mohammed însă era un om foarte cuminte, care înțelegea că nu poate folosi nimic pătrunzând prin smîrcurile și pădurile Țării Românești și pierzîndu-se în locuri pustii sau chiar anume pustiite pentru a lăsa pe năvălitori să piară de foame; el se mulțami prin urmare să înlătore orice stăpînire munteană de pe malul drept al Dunării. Sultanul luă *părțile dobrogene* din mîna lui Mircea, făcînd cetăți în două locuri: la vadul cel mai însemnat care duce din Dobrogea în Basarabia, la *Isaccea*, și lîngă marginea Mării, unde era centrul pescarilor pe atunci, la *Ieni Salè*¹. Pe de altă parte, el cuceri sau păstră pe pămîntul Țării Românești *Giurgiul* și *Turnul*. În sfîrșit se găsiră boieri olteni, din părțile *Severinului*, cari veniră și i se închinară cînd el sosi la hotar.

Peste cîteva luni de zile numai, în ianuarie 1418, — poate în ultima zi a acestei luni, — Mircea muri.

El domnise treizeci de ani, dar își începuse domnia încă tînăr, așa încît poate să fi avut la moarte între cincizeci și șaizeci de ani.

¹ Cetatea Ieni Salè se vede și astăzi, foarte puțin stricată, nu departe de Babadag (n. a.).

LUPTA PENTRU MOȘTENIREA LUI MIRCEA
ȘI APOI PENTRU A LUI ALEXANDRU
CEL BUN PÎNĂ LA HEGEMONIA
LUI IOAN CORVINUL ASUPRA
PRINCIPATULUI

1. La moartea lui Mircea și *prin* moartea lui Mircea, turcii trebuiau să fie îndemnați a se amesteca în afacerile noastre. Mohammed I-iu mai trăi încă trei ani de zile, dar războiul nu veni din partea lui. Sultanul nu se mișca pentru așa de puțin lucru. Deci, dacă liniștea a fost turburată de năvălirile turcești, întâi în Moldova și apoi în Țara Românească, aceasta se datorește păzitorilor de graniță, *begilor dunăreni*. Aceștia veniră întâi cu un fiu *al lui Dan* —, fratele izgonit și omorât în străinătate al lui Mircea, — care fiu purta *același nume ca și părintele său*. Acest om isteț, care avuse multe de îndurat în tinereța sa, fiind ostatec la turci, apoi fugar la greci, sosi împotriva fiului lui Mircea, *Mihăilă*, care stăpînise o bucată de vreme și alături de părintele său. Mihăilă chemă în ajutor pe unguri, și voievodul Ardealului alergă să-l ajute, tocmai așa cum alergase Știber în ajutorul lui Mircea. Dar periră amîndoi, și voievodul Ardealului și tînărul domn al Țării Românești, la 1420, așa încît Dan ajunse singur domn. Îndată după aceasta, oștirile turcești din Țara Românească străbătură Moldova și atacară *Cetatea Albă*, pe care Alexandru cel Bun se temu să n-o piardă.

2. Dacă Dan ar fi fost un domn slab, fără dorință de neatîrnare și fără sete de glorie, stăpîni-

rea turcească s-ar fi întemeiat chiar atunci în părțile noastre. Dar el nu aștepta decît ceasul potrivit ca să-și unească oastea cu a *regelui Sigismund*, ajuns acumă *împărat*, pentru a lupta împotriva turcilor.

Sigismund fusese împiedecat mulți ani de zile prin interesele sale din Apus, în Boemia, Germania, Italia, de a se gîndi la provinciile dunărene; fusese bun bucuros că, prin moartea lui Baiezid și certele dintre fiii lui, granița Ungariei nu mai era amenințată din partea acestor dușmani strașnici.

Acum însă, cînd era din nou un singur sultan al osmanliilor, cînd begii dunăreni începeau să se miște, de la Vidin pînă în Dobrogea, el văzu că este o adevărată nevoie de a-și începe iarăși luptele de apărare.

Dan nu se arată deci credincios turcilor; nici nu hrăni cu daruri, nici nu măguli cu vorbe frumoase pe vecinii săi de dincolo de apă. Atunci aceștia ridicară împotriva lui alt domn, pe un fiu al lui Mircea, om poate mai în vîrstă, care se cheama *Radu* și căruia i se zicea pe slavonește *Praznaglava*, adecă pe românește *Cap gol* sau *Cap pleșuv*. Dan și Radu purtară lupte îndelungate; însă cel dintîi birui.

3. Îndată el începu un șir de lupte pe Dunăre pentru căpătarea cetăților fără de care nu putea trăi în liniște și bielșug Țara Românească.

Deci războaiele lui Dan nu erau războaie nebanece și fără scop, pornite de un om ce n-are de lucru, ci războaie din cele drepte, de folos, care ținesc la aceea ca, prin jertfa unei părți dintr-un popor, să se asigure poporului întreg, și pentru toate timpurile, hotarele firești cele mai bune și fericirea care poate să iasă dintr-însele.

După frămîntări care ținură mai mulți ani de zile, Radu se întoarse însă și izgoni pe Dan în Ardeal, printr-o mare înfrîngere a acestuia. I se înîmplase deci acestuia ceea ce pățise Mircea în 1394, aproape în aceleași împrejurări și tot așa. Si-

gismund veni însuși în țară, cu prințul Pedro (Petru) de Portugalia, gonind pe episcopul turcilor, care îndrăznise de alminterea să atace Ardealul și să prade Brașovul. Deci, în 1427, Sigismund înnoi expediția pe care o făcuse cu treizeci de ani în urmă, *Giurgiul* ajunsese iarăși în mâini românești și Dan năvăli în părțile *Silistrei*, încercînd să capete și acest oraș, care fusese odinioară al lui Mircea.

Atunci se întîmplă să moară, după o îndelungată domnie pașnică, de om foarte șiret, *Ștefan, stăpînitorul sirbilor*, care-și zicea *Despot*, fiindcă era încuscrit cu familia împărătească din Bizanț și primise acest titlu o dată cu căsătoria sa. Urmașul îi fu unul dintre *Brancovești*, nepotul lui de soră, *Gheorghe*; dar Sigismund se grăbi să ieie îndată *cetatea Belgradului*, așezată la Dunăre. Prin aceasta el stăpînea Dunărea sîrbească, precum prin Severin și Giurgiu dînsul și vasalul său Dan aveau puterea la Dunărea românilor, și precum mai departe, prin Cetatea Albă, reparată din nou de Alexandru cel Bun, se mai punea un zăvor în calea de trecere a turcilor. Sigismund voi însă și mai mult decît atîta. Încă din tinerețe se luptase cu turcii pentru cetatea *Golubaci*, așezată între Belgrad și Severin; în 1428 el se hotărî s-o atace și pe aceea. Era ajutat de Dan, care alergă însuși cu o oaste destul de mare¹, chiar și de *poloni*, căci venise un general al regelui Poloniei ca să ia parte la această nouă cucerire nădăjduită. Dar ungurii lui Sigismund se purtară slab, și românii, ca și polonii, lăsați singuri, fură aproape nimiciți.

Totuși Sigismund nu se lăsă de planurile sale, ci aduse în *Severin*, pentru paza acestei cetăți și pentru apărarea graniței dunărene în toată întinderea ei, *Cavalerii Teutoni*, cari stătură aici mai mulți ani de zile; era, firește, un ajutor pe care Dan nu-l vedea bucuros, căci în felul acesta i se smulgea Banatul Severinului și i se punea episcop pe cap. Pe teutoni voia să-i așeze Sigismund și în cetatea moldovenească a *Chiltei*, pe care, în

¹ Pe atunci domnii munteni puteau să scoată pînă la 10 000 de ostași, în cea mai mare parte călăreți, la luptă (n. a.).

sffîrşit, Alexandru o rupsese de la munteni, poate chiar înaintea morţii lui Mircea.¹

Pe *Alexandru cel Bun*, care nu ajutase niciodată pe Dan, precum nu ajutase nici pe Mircea, dorea să-l înlăture Sigismund, iar pe ducele Lituaniei, *Vitold*, căuta să-l facă rege, dînd în sama lui oarecum Moldova.

4. Deşi Dan fu gonit de turci pentru cîtva timp, în folosul lui Radu Vodă, el se întoarse iarăşi şi începu un război cu *Moldova*. Acesta este *al doilea război nenorocit* între cele două ţări şi scopul pentru care se făcu era stăpînirea Chiliei şi părţilor bătărbene deasupra braţului Dunării cu acelaşi nume.

Împrejurările de la Dunăre fură însă cu totul schimbate prin moartea lui Vitold, prin plecarea Cavalerilor Teutoni, cu toate că Sigismund li dăduse pînă şi minele din Ardeal, ca să se ţie cu dinsele, apoi prin moartea lui Dan şi mai ales prin chemarea lui Sigismund iarăşi în Apus, pe mai mulţi ani de zile, din cauza intereselor lui împărăteşti de acolo.

5. La moartea lui Dan al II-lea se părea că a venit vremea pentru moldoveni să ia locul întîi în viaţa politică a românilor, prin Alexandru, de care se temeau şi polonii şi lituanii, în afacerile cărora se amestecase adesea. El era cu mult mai tare decît domnul tînăr care se lupta pentru moştenirea lui Dan.² Apoi se găsi încă un fiu al lui Mircea, *Aldea*, care fusese pînă atunci boier ca toţi ceilalţi şi nu dăduse în vileag cine i-a fost părinte. *Aldea* luă ca domn, ca să măgulească pe ocrotitorul său, numele acestuia, şi-şi zise *Alexandru Vodă*. Era înţeles oarecum şi cu turcii de la Dunăre, pe cînd

¹ Erau însă două Chilii: o *Chilie Veche*, pe care o zidiseră genovezii într-un ostrov din Dunăre şi o *Chilie Nouă*, întemeiată şi întărită de moldoveni, pe malul drept al Dunării (n. a.).

² Acesta lăsase doi fii, dintre cari nici unul nu putuse stăpîni deocamdată în *Tara Românească* (n. a.).

cel mai de temut dintre rivalii lui, *Vlad*, și el fiu al lui *Mircea*, care fusese crescut la Curtea regelui unguresc, ca un fel de zălog al tatălui său, se răzima pe unguri.¹ *Alexandru* cel nou birui pe *Vlad*; el ajută pe turci să între în Ardeal și să prade acolo. Îndată după aceasta merse chiar la Poartă și se închină sultanului.

Acest lucru este vrednic de a fi însemnat, pentru că întâia oară se întâmplă ca un domn al nostru să meargă înaintea „împăratului” sau să-i sărute poala veșmîntului, căpătînd de la dînsul întărirea în domnie. Nici un domn al Moldovei de pînă atunci nu se supusese încă acestei umilinți, și astfel din acest punct de vedere Moldova se ridica acum mai sus decît principatul mai vechi al Țării Românești.

În loc să ajute pe turci la năvălirea lor în Ardeal, moldovenii ieșiră împotriva lor, și astfel, la o dată pe care e bine s-o ținem minte, pentru că este a celei dintii biruințe moldovenești asupra unei oștiri de turci, la 23 iunie 1432, izbutiră ei să înfringă cu desăvîrșire pe turcii intrați în Moldova.

De cîteva luni numai, la începutul anului 1432, *Alexandru* cel Bun murise, după o domnie ceva mai lungă ca a lui *Mircea*. Deși ni-l înfățișăm ca pe un om foarte bătrîn, el nu era poate mai mare de cincizeci de ani.

6. Peste trei ani muri și *Alexandru*, cel din Țara Românească. *Vlad*, prietenul ungurilor și ocrotitul împăratului apusean, izbuti să înlătore pe toți doritorii de domnie. De data aceasta, îl sprijineau moldovenii, cari-l combătuseră înainte. El cumpără acest sprijin luînd de soție pe o fiică a lui *Alexandru* cel Bun, sora domnului celui nou

¹ El și venise din apusul Germaniei, unde se afla împăratul Sigismund, de la Nürnberg (n. a.).

al Moldovei, *Ilie* sau *Iliaș*. Ca prieten al creștinilor se ținu Vlad cîtăva vreme, dar pe urmă, mai ales după moartea, la sfîrșitul anului 1437, a bătrînu-lui împărat Sigismund, el trebui să facă aceea ce făcuse, înainte de dînsul, Alexandru Aldea : merse deci la Curtea sultanului, îndeplini închinăciunea cuvenită și lăsă la el ca ostateci pe doi din fiii săi : *Vlad*, un tînăr crunt și *Radu*, căruia i s-a zis *Radu cel Frumos*¹. Ca să se arăte credincios tur-cilor, Vlad merse fățiș împreună cu dîșii cînd a-tacăra Ardealul, robind o mulțime de sași din o-rașele provinciei. Este drept însă că a făcut tot ce i-a stat prin putință ca să cruțe pe acești sărmani creștini.

Se făcu astfel, timp de patru ani, liniște în păr-țile muntene. Dimpotrivă, Moldova, pe care n-o a-menințase încă nici un dușman, căzu răpede în cei cîțiva ani după moartea lui Alexandru cel Bun. Deși *Ilie* era fratele mai mare, deși tatăl său îl ți-nuse o bucată de vreme lîngă dînsul ca tovarăș de domnie, precum făcuse în Muntenia Mircea cu fiul său Mihăilă, deși, în sfîrșit, el era fiul legiuit față de alții născuți din deosebitele legături ale voie-vodului și astfel se învrednicise a lua de soție pe sora soției lui Vladislav cel tînăr, noul rege al Poloniei — fratele său *Ștefan* îndrăzni să se ri-dice împotrivă-i. Ei se frămîntară mai mulți ani de zile și Moldova căzu ca însemnătate, trebuind să recunoască în condiții mai umilitoare suzerani-tatea Poloniei și părăsind față de aceasta părțile *Pocuției*. La urmă frații fură aduși să se împace, neputînd să se nimicească : *ei împărțiră între sine veniturile țării*.

¹ Un alt fiu, mai mare, *Mircea*, stătea pe lîngă tată (n. a.).

Îlie avu veniturile Moldovei de Sus, Ștefan ale Moldovei de Jos, dar și unul și altul erau deopotrivă domni deplini ai Moldovei, ca niște răzeși cari-și împart folosința moșiei după nevoile și puterea lor, dar nu împart și dreptul asupra ei, nici n-o taie în două. Fratele cel mai mic însă, care eră și cel mai isteț, nu aștepta decît clipa potrivită pentru a înlocui și înlătura cu totul pe Îlie.

La 1443 Ștefan avu cruzimea și neomenia de a orbi pe fratele său pentru a-l face să nu mai poată umbla după domnie.

XXIII

IOAN CORVINUL ȘI ȚĂRILE NOASTRE (1441—1457)

1. În acest timp, cumnatul acestor doi frați răi, *Vlad*, își schimbase politica. Anume, după moartea lui Sigismund împăratul și a ginerelui și moștenitorul său, *Albert*, ajunsese atotputernic la granița Ungariei despre turci, și curînd chiar guvernatorul regatului întreg, un român din Ardeal, *Ioan din Inidoara*.

Era fecior de țaran, dintre țaranii liberi cari apărau granița prin părțile de apus ale provinciei. Om de ispravă și de îndrăzneală, el învăță meșteșugul războiului slujind regilor Ungariei împotriva turcilor de peste Dunăre și chiar luptînd supt steagul unui stăpînitor așa de îndepărtat cum era ducele de Milan. Astfel a ajuns Ioan cu timpul foarte puternic și bogat, împrumutînd și pe rege cu bani în timpuri grele. El putu să aibă în sama lui cetățile de graniță din Banatul Severinului, *Orșova* și *Mehadia*.

Aveau numai ca vecin în părțile de către apus, aproape neatîrnat și el, pe un raguzan, banul *Franco de Talovaci*, care ținea cetățile Crașovul și Belgradul.

Încă mai tîrziu, Ioan, căruia i se zicea de acasă *Iancu*, și care și-a păstrat acest nume spre a se deosebi de un frate mai mic, care se numea, ne-dezmierdat Ioan, căpătă (în 1441) și *voievodatul Ardealului*.

Avea astfel o situație foarte mare, asemenea cu aceea pe care o avuse banul teutonic din 1430 și chiar mai mare decît a acestuia, căci supt mîna lui era întreg Ardealul.

Iancu din Inidoara, care se chema acum, după numele unguresc al acestei cetăți¹, *Hunyadi*, nu se gîdea să întrebuinteze puterea sa în folosul românilor din Ardeal. Românii, neamurile *Cândea*, *Chenderes*, cari au lăsat biserici de piatră, ca la Sîngiorgiul Streiului, cu inscripții slavone la chipurile lor și altele, aceștia stăteau totuși adeseori în jurul lui Iancu fiindcă-l ajutau să apere Ungaria împotriva turcilor².

2. Românii ardeleni ajunseră din ce în ce mai mult în stare de sărăcie și de umilință față de neamurile celalalte; regii Ungariei îl împărțiseră între episcopul de Alba Iulia, între sașii așezați în sate și orașe și între deosebiții nobili, ca *iobagi* ai lor³. Pe vremea regelui Sigismund ei se și răsculasera, unindu-se cu mulți din-

¹ Cetatea se vede și acuma, fiind reparată de fiul lui Iancu, care a fost rege al Ungariei, craiul Matiaș. Altă cetate a lui Ioan e Șoimușul, lângă Lipova (n. a.).

² Ei erau așezați în șapte județe, care se numeau *județele românești*, în apusul Ardealului și în Banat (n. a.).

³ Cuvîntul *iobag* însemna întii luptător liber, pe urmă însă a ajuns cuvînt de batjocură, avînd același înțeles ca și „șerb“ în Apus (n. a.).

tre unguri cari se aflau în aceeași stare de șerbie; pretindeau să fie tratați mai blînd de stăpînii de moșie, să li se ceară mai puțin, în bani și daruri, decît li se ceruse pînă atunci. Dar în urmă răscoala aceasta a iobagilor a fost înăbușită în sînge¹.

Deci nu ca apărător al românilor în Ardeal, sau ca om care să întrebuițeze situația ca să fie de folos ni se înfățișează feciorul de țaran din părțile Inii-foarei. „Iancu Vodă” era acum *catolic*, se număra printre *domnii cei mari de pămînt*, printre dregătorii cei înalți ai Ungariei și nu înțelegea să slujească decît întii ambiția sa și pe urmă interesele obștești ale creștinilor.

3. Planul lui Iancu era acesta: să întrebuițeze faptul că în Moldova și Țara Românească sunt voievozi români, cu cari poate să întreție legături mai strînse, și să-i cheme la o luptă mare împotriva turcilor, din care luptă apoi el ar rezulta ca un mai mare stăpînitor al tuturor părților acestora de la granița păgînilor.

La 1442 unul dintre comandânții turcești de la hotar intră în Ardeal, și anume chiar în primăvară, cu scopul să prade în țară, precum prădaseră cu cîțiva ani înainte turcii sultanului, călăuziți de Vlad Dracul. Hunyadi strînse repede toate trupele ce-i stăteau la îndemînă și sări înaintea lor, cînd ei, după ce mîntuiseră opera de jaf, se găteau a trece în șesul unguresc pentru a urma cu prădăciunile. Dar, înainte de a ajunge la *Poarta de Fier*, la trecătoarea de munte prin care ieșea cineva din Ardealul apusean, oastea ardelenască îi întîmpină și, într-o luptă mare, lingă satul, locuit astăzi aproape numai de români, *Sîntimre*, năvălitorii fură puși pe fugă cu pierderi foarte mari.

¹ Cea mai însemnată răscoală din acest timp e cea de la Bobilna (1437—1438) (n. ed.).

În toamnă, pentru a răzbuna această înfrîngere, sultanul trimise pe guvernatorul tuturor provinciilor europene, pe begul begilor, pe *beglerbegul Rumeliei* (Rumelia, Rum + ili = provincie romană). Acesta intră în Țara Românească, nu prin părțile oltene, ci prin ale Ialomiței. Peste cîteva săptămîni numai el se întorcea încărcat de pradă și, în părțile de sus ale Țării Românești, deci prin Buzău sau Prahova, era bătut cu desăvîrșire, despoiat de comorile strînse și făcut de rîsul lumii de către Hunyadi însuși, ajutat de data aceasta și de Vlad.

Va să zică acesta se ridicase împotriva turcilor. Vechea politică îndrăzneată, priincioasă creștinilor a lui Dan învinse deci în zilele lui Vlad, pe care ai lui îl numeau, pentru istețimea-i răutăcioasă, *Dracul*.¹

4. În sfîrșit, la 1443, Hunyadi, întărit în credința că poate birui prin isprăvile sale din Ardeal și Țara Românească, îndemnă pe regele cel nou al Ungariei — care înlocuise pe văduva lui Albert și pe fiul ei, Ladislau, — pe Vladislav, care era pînă atuncea numai rege al Poloniei, să înceapă o expediție asemănătoare cu aceea din 1396 a lui Sigismund. Data aceasta însă, în toamna anului 1443, nu se mai merse de-a lungul Dunării, luînd o cetate după alta, ci gîndul lui Hunyadi era să treacă prin părțile dinlăuntru ale Serbiei, la Sofia din Bulgaria și de acolo, prin pasul cel mare al Ihtimanului, în Rumelia, urmînd apoi tot înainte spre Filipopol și Adrianopol, pe cursul rîului Marița. Creștinii izbutiră a bate de mai multe ori pe turci și răzbătură pînă în munții cei înalți ai

¹ Vlad Dracul își trăgea numele de la ordinul Dragonului, cu care fusese răsplătit de împăratul Sigismund (n. ed.).

Balcanilor. Dar acum era prea tirziu, în inima iernii chiar, așa încît ei trebuiră să se întoarcă.

În anul următor, o nouă expediție se pregăti de Hunyadi, de regele sprijinit de dînsul și de legatul Papei, care se interesa, potrivit cu chemarea sa, de un asemenea război împotriva necredincioșilor.

Legăturile de pace încheiate cu turcii fură călcate, și astfel în septembrie oastea se puse în mișcare.

Acum și Vlad se uni cu creștinii, precum se unise înainte Dan cu regele Sigismund la Golubaci. Se merse mai răpede decît în anul celălalt. De la Orșova creștinii înaintară pînă la Nicopol, primiră aici pe Vlad cu românii și se îndreptară către Varna. Bătrînul sultan *Murad*, fiul lui *Mohammed*, se întoarse anume din Asia spre a li sta împotrivă.

Lupta se dădu pe cîmpia din marginea Mării, lîngă portul Varna. Regele *Vladislav*, om tînăr și cutezător, făcu aceeași greșală pe care o făcuseră francezii odinioară supt Nicopol. Hunyadi era stăpîn acum pe soarta luptei, cînd regele se aruncă furios asupra turcilor, crezînd să poată omorî pe bătrînul *Murad* însuși și calul său împiedecîndu-se, un turc rătează capul regelui. A fost o înfrîngere nemaipomenită, Hunyadi fugi iute spre Dunăre și de aici în Ardeal.

În anul următor însă, *corăbii creștine*, care așteptaseră în zădar la 1444 sosirea cruciaților ca să-i ducă la Constantinopol, veniră pe fluviu. Vlad, care suferise înainte de a doua expediție din 1442 și închisoare din partea turcilor, la Galipole, numindu-se un alt domn în locu-i, rămăsese credincios creștinilor, și el urmă pe uscat corăbiile plătite de Papa și ducele Burgundiei, care se suiau

pe cursul Dunării. *Silistra*, a fost atacată, *Țurtu-
caia*, arsă ; cetatea *Giurgiului*, bătută cu înviersu-
nare, căzu iar în minile muntenilor, ca pe vremea
lui Dan. Se ajunsese la *Turnu*, care nu putu fi luat.
La gura Jiului veni Hunyadi să se unească în sfir-
șit cu creștinii, dar era prea târziu, și oastea un-
gurească și munteană se înfățișa prea slabă față
de turcii cari se adunaseră pe malul celălalt. Ast-
fel se mîntui expediția.

Buna prietenie dintre Vlad și Hunyadi se în-
cheie și ea, de alminterea, foarte răpede. Cam pe
vremea cînd, la 1445, se isprăvisese expediția pe
Dunăre, în anul următor, Hunyadi pornea pe ne-
așteptate spre Țara Românească, prindea pe Vlad
și pe fiul său Mircea, cari nu se așteptau să fie
atacați, și-i ucidea. După foarte scurta domnie a
lui *Danciu*, fiul lui Dan, și a unui trecător Ba-
sarab, Scaunul muntenesc fu luat de *Vladislav*,
care-și zicea și el „fiu al lui Dan“.

5. Acesta stăpîni în liniște măcar nouă ani de
zile. El n-a ajutat personal pe Hunyadi în marea
lui expediție de răzbunare pe care o făcu la 1448
și care-l duse, din cauza dușmăniei ascunse a des-
potului sîrbesc Gheorghe, căruia nu-i plăceau
aventuri de acestea — odată ce-și căpătase țara
înapoi de la turci — la înfrîngerea din cîmpia
Cosovei. Ioan Hunyadi înlătură numai târziu de
tot pe Vladislav acesta, cînd turcii se pregăteau
acuma de asediul Belgradului, în 1456, trei ani
după ce Constantinopolul însuși, capitala împăra-
ților de Răsărit, căzuse în minile păgînilor.

El se temea ca ungurii să nu aibă aceeași soartă,
căci știa bine că odată luat Belgradul, turcii puteau să
între în răgaz și în Ungaria și să-și îndeplinească voin-
ța de jaf și cucerire. Vladislav pîrîndu-i-se prea slab pen-
tru împrejurările grele, Hunyadi îl înlocui deci și puse, încă

În primăvara anului 1456, pe *Vlad*, fiul lui *Vlad Dracul*. E acela care stătuse mai înainte la turci ca ostateg și care, de o bucată de vreme, fugărit de la dîșii, se adăpostise în Ardeal. Acestui *Vlad* i s-a zis *Țepeș* pentru că, urmînd după datina stăpînitorilor cumpliți din Răsărit pe acea vreme, el pedepsea mai bucuros pe vinovați și pe dușmanii săi în război trăgîndu-i în țapă.

6. În toată vremea aceasta Moldova a dus, prin păcatele stăpînitorilor ei, viața cea mai ticăloasă ce se poate închipui. Împotriva lui Ștefan, care orbise pe frate-său, se ridică, ajungînd de vîrstă, fiul nenorocitului *Ilie*, *Roman*, numit astfel după tatăl lui *Alexandru cel Bun*. *Roman* birui pe unchiul său cu ajutorul polonilor, și-l ucise. Trupul lui Ștefan fu dus la mănăstirea *Neamțului* și acolo i s-a săpat mormîntul, piatra puindu-se mai tîrziu numai.

Roman, om tînăr, sfătuit de maică-sa, lituana *Marinca*, avu o domnie scurtă și fără însemnătate. La urmă muri otrăvit. Fii ai lui *Alexandru cel Bun*, din legături nelegiuite și nesigure, se ridicară să ceară domnia în dauna fratelui mai tînăr al lui *Roman*, *Alexăndrel*. Unul dintre ei, *Petru*, avu norocul să stăpînească mai multă vreme, dar stăpînirea lui a fost cumpărată prin umilinți grele; el a luat de soție pe bătrîna soră a lui *Hunyadi* și a dat voie ungurilor să-și așeze ostașii în *Chilia*, care, firește, era apărată de dîșii în sama munte-nilor.

7. Tot din rîndul fiilor din flori ai lui *Alexandru* se ridică însă un om de ispravă, viteaz și nobil, *Bogdan*. Înțelegîndu-se cu *Hunyadi*, el intră în Moldova și birui oștile lui *Petru*. Cînd polonii veniră în ajutorul acestuia, trimetînd o întreagă oștire care porni din *Cămenița*, cetatea lor din fața *Hotinului*, el își adună boierii, cari erau mulți,

la Crasna¹, sat care dăinuiește și pînă acum, dar care era cuprins atunci în adîncul codrilor. Bogdan bătu pe ostașii poloni în așa fel, încît abia putură să găsească drumul întorsului.

Pentru întîia dată, vasăzică, — afară de vechea ciocnire —, a fost învinsă o oaste polonă de către moldoveni, în această zi de 6 septembrie 1450.

8. Dar un *alt Petru, fiu al lui Alexandru*, căruia i se zicea *Aron*, fiindcă Aron îl chemase înainte, veni la domnie. El unelți un complot ticălos pentru a înlătura pe Bogdan în folosul lui *Alexăndrel*. Lîngă Suceava este un sat *Reusenî*, așezat în marginea unor dealuri bogate în livezi, și aici obișnuia domnul să iasă din cînd în cînd la petreceri sau la plimbare. Bogdan era dus acolo la o nuntă, cînd, în mijlocul nopții, sosi ceata de cutezători în fruntea căreia stătea Aron. El fu scos din casă, îngreuiat de vin cum se găsea, și i se tăie capul tocmai pe locul unde fiul său, care a fost Ștefan cel Mare, a ridicat o frumoasă biserică de piatră întru pomenirea lui (*octombrie 1451*)².

Aron își zise Petru Vodă, și nu voi să dea Moldova de Sus lui *Alexăndrel*. Tînărul acesta-și petrecu de aici înainte vremea în ospețe, la Cetatea Albă, unde-și află și sfîrșitul, peste patru ani de zile. Acuma Petru Aron ajunsese singurul stăpînitor al țării. Așa cum era, mai mulți boieri se strînseseră totuși în jurul lui, fiindcă nu se mai găsea în Moldova nimeni din neamul lui Alexandru cel Bun. Față de poloni ca și față de unguri, dar mai ales

¹ Satul Crasna se află în apropiere de Vaslui (n. ed.).

² Biserica, cu hramul Tăierea capului Sfîntului Ioan Botezătorul, a fost începută de Ștefan cel Mare în 1503—1504 și terminată de fiul său Bogdan cel Orb (n. ed.).

față de cei dintâi, el se arată gata la orice concesii.

Cînd turcii, cucerind Constantinopolul, căutară să-și stabilească dominația exclusivă în tot cuprinsul Mării Negre, cerînd și de la genovezii din Caffa, și de la stăpînitorii greci din Mangup (cetatea Sfinților Teodori¹, iarăși în Crimeea), și de la toate orașele și stăpînirile de pe malul acestei Mări plata unui *haraci* de răscumpărare, Petru se grăbi să îndeplinească cererea atotputernicului sultan *Mohammed al II-lea* (fiul lui Murad). Astfel, o solie de boieri moldoveni merse în anul 1456 de găsi în Rumelia, la Sarucanbeglië, pe „împăratul” cel tînăr și nou, care-și avea reședința obișnuită în Țarigrad, și-i aduse suma de 2 000 de *galbeni ungurești*, care i se ceruse. Desigur că și Țara Românească plătise pe vremurile lui Vlad cel vechi, apoi pe ale lui Radu Praznaglava, lui Alexandru Aldea, lui Vlad Dracul și lui Vladislav ca tribut o sumă, pe care n-o putem hotărî, față de turci; acumă și Moldova se supunea la această îndatorire.

Noi nu trebuie să o credem, de altminterea, așa de rușinoasă, pentru că puterile cele mari obișnuiau a plăti cîte ceva turcilor pentru ca posesiile lor să nu fie atinse de dinșii. Astfel plătise tribut oînioară împăratul din Constantinopol și toată familia lui pînă la căderea lor (1453) și pînă la înlăturarea stăpînirii grecești din Moreia: tribut trimiseseră sîrbii și bulgarii cîtă vreme li-a trăit statul; în sfîrșit Veneția dădea tribut pentru posesiunile ei în Albania și pentru orașul Lepanto; dacă i s-ar fi îngăduit să mai ție Salonicul, ea era gata să răspundă un tribut nou și pentru acest oraș.

Petru Aron ar fi putut stăpîni încă multă vreme Moldova dacă l-ar fi suferit ungurii și ar fi vrut să-l îngăduie mai departe noul domn al Ță-

¹ Tiron și Stratilat (n. a.).

rii Românești. Acesta însă, care era, cum știm, Vlad Țepeș, înțelegea să nu aibă la hotarele sale un om de care nu putea să fie sigur în planurile mari pe care le făcea ; de aceea el se hotărî să-l înlăture, dînd domnia unui fecior al lui Bogdan Vodă cu o femeie anume *Oltea* (Maria), om tînr, frumos, voinic și viteaz, care de citva timp se adăpostea la dînsul. Astfel, în *primăvara anului 1457*, Ștefan, fiul lui Bogdan, plecă să-și cucerească moștenirea.

El avea să fie Ștefan cel Mare.

XXIV

DOMNIA LUI ȘTEFAN CEL MARE PÎNĂ LA ÎNCEPEREA LUPTELOR CU TURCII

1. Ștefan, fiul lui Bogdan Vodă, plecă din Țara Românească cu ajutorul pe care i-l dăduse Vlad Țepeș și cu o mică ceată de pribegi care se va fi găsit încă de la început în jurul lui. Urmă malul drept al Siretiului și nu întîlni nicio împotrivire decît tocmai sus, prin părțile Romanului, la *Doljești* și mai departe la *Orbic*, în ținutul Neamțului, căci Ștefan nu voise să treacă Siretiul pe la *Doljești*, ci, căutînd să înșele pe dușman, luase mai către munte, prin Neamț, drumul spre *Suceava*.

În amindouă luptele, oastea fiului lui Bogdan nu avea în fața ei decît, de bună samă, numai cîteva sute de boieri și țărani cari se adunaseră în pripă pentru ca

să apere domnia lui Petru vodă Aron. Acesta nu se arată în stare să strângă alte mijloace de apărare.

Peste puțin Ștefan se înfățișă înaintea Sucevei. Aici îl întâmpinară boierii lui Petru, care fugise grabnic spre Polonia, unde-și avea legăturile cele mai însemnate. Mitropolitul de atunci al Moldovei, Teoctist, om foarte respectat, veni în marginea cetății de Scaun a domnului Moldovei, pe locul ce se zice la Direptate, pentru că acolo se îndeplinea osînda cu moarte împotriva vinovaților. Pe acest cîmp stătură frunțașii Moldovei înaintea tînarului fecior domnesc biruitor și-l recunoscură de căpetenie statornică a lor.

2. Cronica țării, scrisă mai tîrziu în românește după vechea însemnare slavonă care se făcea prin mănăstiri, spune că, apoi, cea dintîi măsură pe care o luă Ștefan Vodă a fost să-și pregătească o oștire. Aceasta nu înseamnă că el avea de gînd să pornească, nebunește și cu cutezanță de tînar care nu socotește urmările, război împotriva tuturor. El știa însă că *Ungaria* era turburată, căci țara, de la moartea lui *Ioan Corvinul*, care se stînsese cîteva săptămîni după ce despresurase Belgradul încunjurat de turci, era în prada a două partide care se luptau de moarte. Știa iarăși că polonii vor lua măsuri ca să aducă înapoi în scaunul Moldovei pe domnul fugar care se potrivea așa de bine, prin lipsa de energie, cu scopurile lor. Pe de altă parte, *turcii*, cu toate că trebuiseră să plece de supt zidurile Belgradului — sultanul însuși fusese ușor rănit —, erau destul de tari ca să înceapă, chiar în anul următor, iarăși opera lor de cucerire la Dunărea sîrbească, și poate chiar și în părțile dunărene care erau în legătură cu românii.

3. O oaste moldovenească adevărată nu exista pe atunci. Domnii întrebunțau mai mult *cavaleria* ușoară și strălucitoare a *boierilor* și *cete țărănești*, chemate la luptă prin focuri care se aprindeau pe dealuri. Cel puțin n-avem nicio dovadă că în vremea turbure de după moartea lui Alexandru cel Bun s-ar fi înjghebat o puternică armată demnă de acest nume. Pe cînd în domnia lui Ștefan, care, cum vom vedea, a ținut o jumătate

de veac, întâlnim ca oaste statornică pe *viteji*, — călăreți și nobili, — numiți așa după vechii coboritori din Maramurăș. Apoi pe *hînsari*, oaste de strînsură și de pradă, și în sfîrșit pe *voinici*, ostași de rînd, țărani aleși, cari nu se dezlegeau de domn.

Toți aceștia aveau ca răsplată pentru slujba făcută de dinșii pămînturi; astfel pămînturile acelor „viteji” mai mărunți cari se ziceau, măcar mai tîrziu, și *curteni*, pentru că stăteau totdeauna la Curte, erau osebite de ale altor locuitori ai țării și se chemau chiar moșii de curteni. În vreme de primejdie, firește, toată boierimea era ținută să alerge pentru a încunjura pe stăpînitorul țării și iarăși, din fiecare sat, supt călăuzirea boierilor, dacă aveau drepturi asupra lor, sau a celui dintîi dintre locuitorii liberi, care se chema *vătămă*, plecau multe mii de oameni îmbrăcați în portul lor obișnuit, pentru ca să-și asigure moșia lor cea mică în apărarea moșiei celei mari care era țara. Cei destoinici primeau răsplătire în pămînturi și astfel mulți țărani ajunseră să aibă locuri întinse în deosebite părți ale Moldovei. Ștefan se arată foarte darnic și cu boierii de ispravă, pe cari-i îmbogăți mai ales făcîndu-li daruri în „pustiu”, adică în ținuturile mai rău locuite, acoperite încă mai mult cu păduri ce se aflau în părțile de dincolo de Prut și cu deosebire în apropierea Dunării.

Cu toate aceste pregătiri războinice, Ștefan n-avu prilej să încerce îndată puterile nouă pe care le alcătuisese pentru luptă. Schimbările cele mari, primejdiile din partea străinului, luptele, prădăciunile și cuceririle se întîlnesc în celălalt principat românesc, de unde Ștefan însuși își luase zborul, în Țara Românească a lui Vlad Tepeș.

4. Vlad Tepeș, domnul muntean, era un om ciudat; strașnic la înfățișare, dar frumos și isteț, crud la faptă, neadormit la lucru, cutezător în planuri, dorind binele săracilor și gata să jertfească bielsugul celor puternici pentru aceasta. El a rămas însă în mintea urmașilor săi mai ales supt chipul grozav al unuia care ucide oameni pentru plăcerea sa și-i schingiuește ca să se bucure văzînd chinurile lor. Să nu fi fost atît de crud, să nu-i fi plăcut a trage oameni în Țapă, a-i rupe în

Vlad ar fi putut strînge, cum știm, cel mult 10 000 de oameni, cea mai mare parte din călăreți; oaste satornică n-avea, precum avu în curînd domnul Moldovei. Din partea lui, sultanul venea totdeauna cu 7—10 000 de ieniceri și cu cete de spahii al căror număr putea să se ridice la 20 000 de oameni; în sfîrșit cu o mare mulțime de ostași mai iefteni și mai puțin vrednici, cari impuneau totuși dușmanului, prin număr. De o împotrivire în cîmp deschis a domnului muntean nici nu putea fi vorba.

După ce hărțui un timp pe turci la Dunăre, Vlad trebui să se retragă întocmai așa cum văzuserăm că au făcut pe rînd predecesorii săi, Dan și Mircea. Planul lui era acela care ieșea din condițiile generale ale țării: să lase pe dușmani a înainta într-un ținut fără drumuri și lipsit de orice mijloace de aprovizionare, rămîind ca el să-i atace în locul potrivit, cu puterile ce ar fi avut la îndemînă. Cei mai slabi dintre boierii lui, bătrînii, femeile, copiii, cu vistieria domnească, fuseseră ascunși în mănăstirea din lacul *Snagovului*, care era încunjurată, pe lîngă aceasta, din toate părțile de păduri, așa că numai oamenii cunoscători ai locurilor ar fi fost în stare să răzbată pînă la dînșii.

Oastea turcească pătrunsese adînc înlăuntrul țării, cînd Vlad, care o pîndea, năvăli într-o noapte întunecoasă și începu să-și taie drum drept prin mulțimea înspăimîntată către linia ienicerilor și apoi către cortul sultanului, care se afla tocmai în mijlocul taberei.

Vlad, care stătuse atîta vreme în mijlocul turcilor, știa mai bine ca oricine care este felul lagărului de apărare al acestora și prin ce mijloace se poate ajunge la sălașul stăpînitorului însuși.

Lupta ținu pînă spre ziuă, cu multă pierdere din partea turcilor, fără ca românii să fie prea mult împuținați în deznădăjduita încheștare cu spahiii și ienicerii. Dacă și dintre ai noștri căzură, a-

ceasta se întimplă mai ales în ciocniri pe văile depărtate cu cete desfăcute din oastea turcească.

Firește însă că Vlad nu era în stare să gonească din țară, *luptînd*, pe un ostaș și comandant de oaste ca Mohammed al II-lea. El trebui să aștepte mai mult ca osteneala, dezgustul, foametea și boala să ia în stăpînire pe năvălitori. Așa se și întimplă căci, după trecere de cîteva săptămîni, sultanul luă iarăși drumul Dunării.

El lăsă însă un alt domn în locul lui Vlad, pe însuși fratele acestuia, *Radu (cel Frumos)*, care, fiind plăcut, tînăr, măgulitor pentru oricine, știu să-și cîștige sprijinitori printre boieri și ajunse mai ales tare după ce izbuti a pune mîna pe oamenii și bogățiile ascunse în Snagov. Lui Vlad i-ar fi fost totuși ușor să înlătore pe Radu, cu cîți credincioși mai avea în jurul său, dacă nu i s-ar fi prilejuit nenorocirea de a fi atacat, în același timp cînd turcii străbăteau țara lui, de către domnul Moldovei.

7. Ștefan dorea, înainte de toate, să dea Moldovei sale granițe geografice naturale, sigure, pe care să le poată apăra bine. Moldova avea împotriva polonilor, dacă acestora li-ar fi venit gustul s-o atace, cetatea puternică a *Hotinului*; mai jos în aceleași părți de către Nistru, dar cam înlăuntrul țării, el zidi o altă cetate, a *Orheiului*, împotriva tătarilor, cari, cum știm, locuiau acum în mijlocul Rusiei și-și aveau mai ales sălașele obișnuite în Peninsula Crimeii, fiind stăpîniți de un Han cu numele de Mengli Ghirai.¹ Împotriva unui dușman care ar fi venit de la miazănoapte, — deci iarăși polonii, — puternica cetate a *Sucevei* era o piedecă. Despre miazăzi, dușmanul (adecă întîmplător muntenii) nu putea să înainteze decît prin punctul de vărsare al Moldovei în Siretiu, unde se înălța cetatea lui Roman Vodă,

¹ Tatăl său, Hagi Ghirai, fusese întemeietorul dinastiei Ghiraiților, care, pînă la sfîrșitul vieții tătărăști neatîrnate, a stăpînit asupra acestui neam (n. a.).

Romanul. Împotriva unui atac neprevăzut din partea ardelenilor, veniți prin trecătorile Carpaților, era *Cetatea Neamțului*. Toate acestea au fost și mai bine întărite decât înainte, clădindu-le din piatră, făcându-li turnuri și porți puternice de stejar, de Ștefan însuși, care alege pe cei mai buni dintre boierii săi de-i făcu pîrcălabi¹. Pentru ca să fie cu totul sigur din partea oricărui vecin, îi mai rămînea să desăvîrșească granița de la sud, unde pînă atunci numai *Cetatea Albă*, cu minunatele ei ziduri genoveze și lituane, stătea în calea dușmanilor, veniți pe uscat și pe apă. Gîndul lui era, prin urmare, să atace și Chilia, pierdută de Petru Aron, pentru a desăvîrși linia de apărare a cetăților sale.

8. Recunoștința este una din legăturile cele mai puternice și mai sfinte, și nu se poate om cu adevărat de samă care să nu fie și recunoscător pentru tot binele ce i se face, dar cînd cineva este un stăpînitor de țară, interesele țării merg mai presus de orice.

Ștefan avea acum prilej să ieie în stăpînire Chilia; el vedea cum turcii se îndreptau împotriva ei și știa că din minile acestora ar fi fost cu neputință s-o capete. Deci lăsă la o parte prietenia cu Vlad și porni asupra cetății, sigur fiind că el va apuca înaintea turcilor și va ajunge în stăpînirea ei. N-avu noroc însă și trebui să se retragă cu piciorul rănit de un glonte al apărătorilor Chilie. Dar acest amestec al lui în război strică mult situația lui Vlad; acesta trebui să fugă în Ardeal.

Regele Matiaș era hotărît să-l aducă înapoi și tot odată el ar fi vrut să întrebuițeze acest prilej pentru a scoate pe Ștefan, aliatul turcilor, și a pune în loc pe *Petru Aron* care acum, de la împăcarea lui Ștefan cu polonii, se oploșise în *Secuime*. Oștile ungurești erau aproape de granița munteană și se găteau să treacă pasul Branului. Vlad apucase înainte, dar, deoarece era un om și-

¹ Pîrcălab vine de la germanul *Burggraf*, probabil pe cale ungurească, *porkoláb* (n. a.).

ret și nu ținea samă de niciun fel de îndatorire sau legătură, se apucă să scrie sultanului, vizirului și domnului Moldovei, rugându-se să-l ierte turcii pentru ce păcate va fi făcut și să-l primească din nou în rostul cel vechi. Scrisorile acestea fură descoperite, și atunci regele Matiaș nu mai făcu expediția plănuită, ci se întoarse îndărăt, luînd pe Vlad ca prins. Mulți ani de zile, acela care fusese odinioară Țepeș cel temut de toată lumea, stătu în temniță la Buda. Se zice că, neputînd să verse alt sînge, ucidea șoareci, și în felul acesta își mai săra puțințel inima.

9. Ștefan rămase astfel asigurat în stăpînire.

Pe *unguri*, cari i se arătaseră dușmani cu acest prilej, el își răzbună, prădînd prin Secuime; cu Vodă Radu nu voi să facă nici o prietenie. Îl pîndea de aproape și într-o clipă cînd vecinul nici nu se gîndea la puțința unui atac, Ștefan se răpezi asupra Chiliei și o aduse în stăpînirea sa, fără multă vărsare de sînge.

Acum se simțea așa de tare, încît nimeni n-ar fi fost în stare să-l clintească din situația pe care o cîștigase și cu vitejia, dar pînă acuma mai mult cu judecata.

10. Pentru prădăciunile de la graniță cît și mai ales pentru această luare a Chiliei, care era socotită oarecum mai mult ca oraș unguresc, încă din vremea lui Ion Hunyadi, se hotărî să-și răzbune regele *Ungariei*.

Războiul cu Moldova fu zăbovit însă de încurcăturile lui la granița sirbească și bosniacă, unde avea de lucru cu turcii, apoi de amestecul lui Matiaș în deosebitele afaceri apusene, asemenea cu acelea care încurcaseră pe Sigismund ca stăpînitor unguresc.

Numai în 1467 trebui craiul să lase la o parte orice alte griji și să alerge la granița sa de răsărit, nu numai pentru a pedepsi pe Ștefan, dar și

pentru a potoli focul pe care acesta izbutise a-l aprinde în Ardeal. Acolo se răsculasera sașii împotriva domniei lui apăsătoare și ridicaseră chiar pe unul dintre ei ca rege al Ungariei. Nu i-a fost greu unui tânăr hotărît ca Matiaș să facă liniște în aceste părți. Apoi el trecu în Moldova prin pasurile din Secuime, luă de-a rîndul satele și ținuturile din părțile Bacăului, arzîndu-le, pentru a se sui, ca Ștefan în 1457, prin Roman, spre Baia. În decembrie, după ce făcu în liniște drumul său și-și săturase prin pustiirea Moldovei apusene toată setea de răzbunare, regele se află în acest vechi oraș săsesc, încunjurat numai cu împrejurimi de pari și nuiele, unde se pregătea să-și facă serbătorile de iarnă, înainte de a porni mai departe, spre Suceava. Nici nu putea să se gîndească la o lovitură cutezătoare din partea lui Ștefan, despre soarta căruia nu se știa nimic și a cărui oaste nu se văzuse nicăiri. Dar, în mijlocul unei nopți gerose de iarnă, voievodul moldovean se înfățișă, ajutat de ai săi, și îndeplini împotriva regelui Matiaș, cu mult mai multă izbîndă, ceea ce, cu cinci ani în urmă, încercase a îndeplini Vlad Țepeș împotriva sultanului Mohammed al II-lea.

O oaste ungurească nu sămăna însă cu una a turcilor ; aici era strălucire, zgomot, veselie, vorbă multă, trufie, dar nu disciplină și spirit de jertfă pentru domn și stăpîn.

Astfel ungurii se împrăștiară ; mulți dintre căpitani rămaseră să ardă în focul care cuprinsese Baia, iar regele o luă la fugă, purtînd în spinare trei săgeți moldovenești, drept dovadă în același timp a nenorocirii și a slăbiciunii sale.

Cu aceasta se încheie războiul ungurilor împotriva lui Ștefan. Matiaș nu se mai gîndi a se în-

toarce în Moldova, de care era legată cea mai rușinoasă amintire a domniei lui. Dimpotrivă, Ștefan putu să pătrundă în Secuime, unde ispiti prin vicleșug pe vechiul său rival, Petru Aron, și-l tăie la locul de întâlnire, tocmai așa precum mai înainte fusese tăiat de acest ucigaș Bogdan Vodă.

11. Acum domnul Moldovei era slobod să-și încerce puterile împotriva vecinului său din Țara Românească.

Nu că el ar fi avut planul de a se face domn și acolo; pe atunci ideea vieții unitare a românilor supt aceiași stăpânire era cu neputință; ea s-a desfăcut mai târziu numai din cunoașterea între sine a elementelor românești de prin deosebitele ținuturi, din cultivarea aceleiași limbi și alcătuirea aceleiași literaturi și din înălțarea ideii pe care românii de pretutindeni erau în stare să și-o facă despre viitorul lor. Datina era atunci ca fiecare țară să trăiască deosebit, în împrejurările pe cari i le impunea dezvoltarea ei istorică și supt dinastia care o alcătuisese la început. Prin urmare Ștefan, care se trăgea din neamul domnilor Moldovei și stăpânea această țară, pentru că era din singele lui Bogdan maramurășeanul, n-avea nici un fel de drept asupra Țării Românești, unde numai domni băsărăbești din osul întemeietorului principatului de Argeș aveau chemare a stăpâni. Astfel el putea să dorească un singur lucru, anume așezarea în părțile muntene a unui domn legiuit, din dinastia locală, care însă fiind pus de dinsul, să-i păstreze recunoștință, să-l ajute în scopurile lui politice. Pentru aceea numai, a început el războiul cu muntenii.

Radu știa ce i se pregătește, și deci el ațîța împotriva Moldovei pe prădalnicii ei vecini de la răsărit, *tatarii*. Aceștia veniră, în obișnuita lor goană nebună, înarmați cu arce și cu săbii încovoiate, și străbătură răpede o bună parte din șesul ce se întinde între Siretiu și Prut; pe atunci nu erau ostași așezați în Soroca și în Orhei. Năvălitorii ținteau, firește, asupra Sucevei, dar Ștefan ieși înaintea lor la *Lipnic*, în luna lui *august* 1469, și-i

zvîntă în bătaie. Una din căpetenii rămase în mî-nile lui, și domnul, crud cu cei cruzi, știu să arăte tatarilor că el poate să lupte împotriva lor cu în-seși armele obișnuite ale năvălitorilor : schingiuirea și omorul.

La începutul anului următor, în februar 1470, moldovenii se înfățișau dincolo de granița muntea-nă și cucereau, dintr-un singur avînt, portul cel mai însemnat al Țării Românești, *Brăila*, care fu arsă, pentru ca mărfurile din Răsărit să vie numai la porturile moldovene.

Radu sosi prea tîrziu, fiind oprit în loc de frică.

Ceva mai mult de un an după împrejurarea a-ceasta însă, același, pentru ca să-și răzbune, întră în ținuturile de graniță ale vecinului său. Dar el nu putu merge mai departe decît pînă la satul *Soci*, în județul *Bacăului*.¹

Ștefan știa că *turcii de la Dunăre*, nu sunt la îndemînă ca să ajute pe învinși, și el se luă deci pe urma lui Radu ; dar nu crezu că e vreme potrivită pentru a încerca o izgonire a dușmanului său.

Acesta putu să se întoarcă și să-și asigure gra-nițele, clădind în marginea pîriului *Milcov*, dar pe malul muntenesc al acestei ape, o cetate pe care o numi, după satul din apropiere al *Crăciunei*, *ceta-tea Crăciunei*.

12. În anul următor, turcii avură de lucru în alte părți. Îndemnat de mîndria sa și ațîțat de stăruințele creș-tinilor din Apus, mai ales ale venetienilor, se ridicase împotriva sultanului un urmaș al stăpînirii și al puterii lui Timur, învingătorul de la Angora. Acestălalt stăpîni-tor de turcomani se chema Hasan cel Lung sau *Üzün Hasan* și avea supt ascultarea sa Persia întreagă și re-

!

¹ „Sociu” înseamnă pe ungurește cojocar, deci satul este unul din cele ungurești de prin părțile băcăuane (n. a.).

giunile Caucazului, fiind înrudit prin soție și cu împărății grecești din Trapezunt, de la Marea Neagră. Mohammed porni împotriva lui, dar nu putu să-l biruiască; se întoarse obosit în toamna anului 1473.

În 1473 încă, Ștefan chibzui lovitura hotărîtoare contra lui Radu. Acesta-i aținu calea lângă *rîul Rîmnicului* (la „Vadul Apei“). Dar se dovedi încă o dată mai slab ca putere și pricepere decît Ștefan. Peste cinci zile, domnul Moldovei intra în *București* — care se zicea atunci *cetatea Dîmboviței*, — și prindea pe doamna, rămasă singură și pe fiica ei, Voichița Maria, pe cînd Radu umbla fugăr prin cetățile dunărene ale turcilor. Ca domn fu așezat *Basarab*, fiul lui *Dan*, care mai stăpînise, trecător, în Țara Românească și căruia i se zicea de obicei *Laiotă*¹. Îndată însă acest *Basarab* se întoarse înapoi în Moldova la sprijinitorul său, căci turcii de la Dunăre, cari sosiseră acum din expediția lor asiatică, aduseseră înapoi în reședința de pe apa Dîmboviței pe Radu. Desigur că acesta încercă prin luptă nouă să smulgă de la Ștefan familia sa prinsă, dar în această frămîntare, departe de a cîștiga ceva, își pierdu viața. Turcii îngăduiră atunci ca domn pe *Basarab*, care se întoarse din Moldova și știu să împartă daruri begilor de la Dunăre.

La un an după cea dintîi gonire a lui Radu, Ștefan care nu voia cu nici un chip să aibă o slugă turcească dincolo de granița Milcovului și Siretiului, porni iar asupra domnului de acolo, pe care-l pusese, dar care se ridicase apoi împotriva lui. Acum se uitase vechea dușmănie cu Ardealul: *secuii* ascultau de Ștefan aproape ca de domnul lor, iar voievodul Ardealului, Ștefan Báthory, era gata

¹ Cf. numele Dăbrotă, Călotă, Gărotă, Hociotă, Cășotă, din Dobruța, Calul, Gerul etc.; deci aceasta vine din Laiul (Negrul) (n. a.).

să-l ajute cu toate puterile sale. Și moldovenii și ungurii intrară cam în același timp în Țara Românească ; cei dintii răzbătură pînă la apa *Teleajenului*, unde se ridica încă o cetate munteană, pe locul Vălenilor de Munte de astăzi. Venind despre miazănoapte, ungurii biruiră, deși nu fără greutate, pe Basarab. Acesta făcu atunci ceea ce făcuse, înaintea lui, Radu și atîția alții cari aveau ca sprijin mai ales pe turci : fugi în *Giurgiu* sau dincolo de Dunăre. În loc fu așezat un „fiu“ al lui, care-și zicea tot *Basarab* și cu care el trăia de multă vreme în dușmănie. Cînd însă *Basarab cel Bătrîn* se întoarse cu ajutor turcesc, *cel Tînăr* se adăposti în Moldova, întocmai ca și tatăl său la 1473.

XXV

LUPTELE LUI ȘTEFAN CEL MARE CU TURCII

1. Turburînd însă pe domnul Țării Românești, Ștefan săvîrșea o faptă de dușmănie împotriva sultanului. Acesta se hotărî să-l înlăture. Ca de obicei, i se ceru ce nu putea să deie, adecă tributul rămas în urmă și stăpînirea cetăților de miazăzi ale Moldovei, Cetatea Albă și Chilia. Ștefan răspinse cu minie astfel de pretenți și așteptîndu-se la o lovitură din partea turcilor se așeză într-un loc foarte bine apărat, nu departe de acela unde tatăl său Bogdan cîștigase biruința cea mare asupra polonilor, în același ținut de dealuri înalte, de văi înguste și păduri nestrăbătute al *Vasluiului*. Se așezase, cu boierii țării și ostașii săi de Curte, avînd pe lingă aceștia țărani și cîteva sute de secuî, che-

mați de-a dreptul de dinsul, în marginea drumului celui mare care mergea de la Bîrlad la Vaslui și de la Vaslui la Iași, iar de aici către părțile de miază-noapte ; pe acest drum mare de negoț erau să vie turcii.

Aceștia sosiseră aici în a doua săptămînă a anului 1475, puține zile după Bobotează. Aveau în fruntea lor pe *beglerbegul Rumeliei, Soliman Hadîmbul*. Basarab, domnul muntean, arăta drumul. Cînd puterile turcești ajunseră în marginea pădurii, lupta se începu între moldoveni și cetele care putuseră pătrunde înlăuntru. O apă săracă curgea pe acolo și deasupra ei fusese clădit, pentru nevoile negotului, un pod de lemn. Iarna era blîndă, zăpada se topise și apa se revărsase pînă departe, în bălți. O negură deasă se ridicase în faptul zilei.

Astfel, în noroi, în întunec și în cea mai mare neorînduială și necunoaștere a locului, se zbuciumară turcii cîteva ceasuri, pînă ce fură puși pe fugă (10 ianuar). Moldovenii îi urmăriră multă vreme, petrecîndu-i pînă la vadul de la *Isaccea* sau *Oblucița*¹, al Dunării dobrogene. Pe lîngă atîția morți, mulți prinși se găsiră în minile lor ; Ștefan puse să-i ucidă. La cererile de răscumpărare, el răspunse nemilostiv : „dacă sunt așa de bogați, ce au venit să mai caute în țara mea săracă ?”. Trei zile oastea stătu pe loc, postind și mulțămînd lui Dumnezeu cu rugăciuni. Așa era datina lui Ștefan în războaiele lui.

Într-o scrisoare, lipsită de orice trufie, el arată apoi tuturor stăpînitorilor lumii, pînă și depărtatului Uzun Hasan din Răsărit, cum că el, cu ajutorul lui Dumnezeu, a izbutit să înfrîngă cu desăvîrșire oastea cea mare a sultanului turcesc.

¹ Oblucița înseamnă în slavonește „platou” (n. a.).

Lupta aceasta se cheamă lupta de la *Podul Înalt*, după locul unde a fost începută. I se mai zice lupta de la Racovăț, după apa ce curgea pe acolo, ori lupta de la *Vaslui*.

2. Dintre toți vecinii, unul singur trebuia să-l ajute, acela care era amenințat și dînsul de cîmpirirea turcească, anume regele unguresc Matiaș. Acuma, în vara anului 1475, se făcu în toată forma o împăcare; craiul făgădui să sprijine pe Ștefan cu toate puterile sale. Îi dădu ca loc de adăpost — dacă ar avea nenorocirea să fie învins — două cetăți în Ardeal: *Ciceul*, așezat lîngă apa Someșului, în părțile Bistriței și *Cetatea de Baltă*, pe *Tîrnave*, în mijlocul șesului ardelean. Se luă hotărîrea de a se înlătura Basarab munteanul și de a pune în loc, fie pe *Basarab cel Tânăr*, care se îndreptase și el împotriva turcilor fugari, fie pe *Vlad Țepeș* însuși, scos acum din închisoare.

Din partea lui, sultanul primise cu minia ce se poate înțelege ușor vestea înfrîngerii din Moldova. Precum în 1462 plecase pentru a izgoni din Țara Românească pe tributarul său răzvrătit, așa se hotărî să facă, în vara acestui an 1475, cu Moldova. Corăbii turcești, din flota care se alcătuisese îndată după cucerirea Constantinopolului, plecară asupra *Chiliei* și *Cetății Albe*, fără să izbutească însă a le lua, pe cînd, la răsărit de dînsule, în Peninsula Crimeii, *Caffa*, marele oraș de negoț al Răsăritului, apărat și de români din amîndouă țările noastre, era cucerită și în același timp cu supunerea către turci a *hanului tătarilor*, se nimicea și stăpînirea creștină a domnilor din *Man-gup*¹.

¹ Soția lui Ștefan cel Mare, *Maria*, era sora ultimilor stăpînitori de acolo (n.a.).

Pe uscat însă, Mohammed nu putu să înainteze, fiindcă încă de pe atunci îl chinuia reumatismul de picioare sau podagra.

Astfel anul acesta trecu în liniște pentru Ștefan. Nici regele Matiaș nu avu să sufere din partea turcilor. Ba încă el trimise în Bosnia pe moștenitorul sîrbesc Vuc¹ și pe Tepeș, cari pătrunseră adînc în această provincie turcească și săvîrșiră — mai ales cel de al doilea, fi-rește, — cruzimi care abia se pot spune prin cuvinte.

3. Atacul lui Mohammed împotriva Moldovei trebuia să se săvîrșească. El fu zăbovit însă de boala sultanului pînă tîrziu, în *vara anului 1476*. Ștefan, văzînd că oștile împărătești nu se mișcă în primăvară, crezu că a fost uitat sau iertat, cu toate că, nici într-un chip, el nu se învoise a se pleca înaintea turcilor, a-i despăgubi și a li plăti haraciul, rămas în urmă. Cînd sultanul ajunse la Dunăre, Ștefan n-avea în jurul lui decît oastea obișnuită, fără nici un ajutor din partea vecinilor. Trebui deci să treacă din părțile vasluiene, dincolo de *Siretiu*, cu toate că primise vestea că tatarii se răpăd asupra *Sucevei*. Străbătu ținutul Romanului și se înfundă în *codrii Neamțului*, nădăjduind să poată apăra în felul acesta cetatea sa de Scaun împotriva sultanului însuși.

Acesta veni, aducînd cu dînsul pe *Basarab Vo-dă*, domnul muntean, care știa sau era în măsură să afle toate cărările Moldovei. Oastea turcească, obosită întru cîțva de calea îndelungată și rău hrănită, dar în stare să facă drumuri lungi, să poarte lupte înviersunate, ajunse către sfîrșitul lui *iulie*, în *ziua de 26*, aproape de codrul unde stătea ascuns Ștefan. Acesta n-avea acum decît prea

¹ Despotatul sîrbesc fusese nimicit după moartea lui Gheorghe Brancovici de către sultanul Mohammed al II-lea, care luă și Eosnia (n.a.).

Lupta aceasta se cheamă lupta de la *Podul Înalt*, după locul unde a fost începută. I se mai zice lupta de la Racovăț, după apa ce curgea pe acolo, ori lupta de la *Vaslui*.

2. Dintre toți vecinii, unul singur trebuia să-l ajute, acela care era amenințat și dînsul de cîmpirirea turcească, anume regele unguresc Matiaș. Acuma, în vara anului 1475, se făcu în toată forma o împăcare; craiul făgădui să sprijine pe Ștefan cu toate puterile sale. Îi dădu ca loc de adăpost — dacă ar avea nenorocirea să fie învins — două cetăți în Ardeal: *Ciceul*, așezat lîngă apa Someșului, în părțile Bistriței și *Cetatea de Baltă*, pe *Tîrnave*, în mijlocul șesului ardelean. Se luă hotărîrea de a se înlătura Basarab munteanul și de a pune în loc, fie pe *Basarab cel Tânăr*, care se îndreptase și el împotriva turcilor fugari, fie pe *Vlad Țepeș* însuși, scos acum din închisoare.

Din partea lui, sultanul primise cu minia ce se poate înțelege ușor vestea înfrîngerii din Moldova. Precum în 1462 plecase pentru a izgoni din Țara Românească pe tributarul său răzvrătit, așa se hotărî să facă, în vara acestui an 1475, cu Moldova. Corăbii turcești, din flota care se alcătuiseră îndată după cucerirea Constantinopolului, plecară asupra *Chiliei* și *Cetății Albe*, fără să izbutească însă a le lua, pe cînd, la răsărit de dînsule, în Peninsula Crimeii, *Caffa*, marele oraș de negoț al Răsăritului, apărat și de români din amîndouă țările noastre, era cucerită și în același timp cu supunerea către turci a *hanului tătarilor*, se nimicea și stăpînirea creștină a domnilor din *Man-gup*¹.

¹ Soția lui Ștefan cel Mare, *Maria*, era sora ultimilor stăpînitori de acolo (n.a.).

Pe uscat însă, Mohammed nu putu să înainteze, fiindcă încă de pe atunci îl chinuia reumatismul de picioare sau podagra.

Astfel anul acesta trecu în liniște pentru Ștefan. Nici regele Matiaș nu avu să sufere din partea turcilor. Ba încă el trimise în Bosnia pe moștenitorul sîrbesc Vuc¹ și pe Tepeș, cari pătrunseră adînc în această provincie turcească și săvîrșiră — mai ales cel de al doilea, fi-rește, — cruzimi care abia se pot spune prin cuvinte.

3. Atacul lui Mohammed împotriva Moldovei trebuia să se săvîrșească. El fu zăbovit însă de boala sultanului pînă tîrziu, în *vara anului 1476*. Ștefan, văzînd că oștile împărătești nu se mișcă în primăvară, crezu că a fost uitat sau iertat, cu toate că, nici într-un chip, el nu se învoise a se pleca înaintea turcilor, a-i despăgubi și a li plăti haraciul, rămas în urmă. Cînd sultanul ajunse la Dunăre, Ștefan n-avea în jurul lui decît oastea obișnuită, fără nici un ajutor din partea vecinilor. Trebui deci să treacă din părțile vasluiene, dincolo de *Siretiu*, cu toate că primise vestea că tatarii se răpăd asupra *Sucevei*. Străbătu ținutul Romanului și se înfundă în *codrii Neamțului*, nădăjduind să poată apăra în felul acesta cetatea sa de Scaun împotriva sultanului însuși.

Acesta veni, aducînd cu dînsul pe *Basarab Vo-dă*, domnul muntean, care știa sau era în măsură să afle toate cărările Moldovei. Oastea turcească, obosită întru cîțva de calea îndelungată și rău hrănită, dar în stare să facă drumuri lungi, să poarte lupte înviersunate, ajunse către sfîrșitul lui *iulie*, în *ziua de 26*, aproape de codrul unde stătea ascuns Ștefan. Acesta n-avea acum decît prea

¹ Despotatul sîrbesc fusese nimicit după moartea lui Gheorghe Brancovici de către sultanul Mohammed al II-lea, care luă și Eosnia (n.a.).

pentru a încerca să-și capete înapoi Chilia cu ajutorul turcilor.

El luă calea pe care o urmase și Radu, când se ducea spre înfrîngerea de la Soci. Ajunse pînă la satul băcăuan *Lunca Mare*. Tocmai atunci se întîmplă însă ca sultanul Mohammed să moară, și Ștefan, știind că nimeni nu-l mai poate opri în răzbunarea lui, trecu iarăși în Țara Românească. În a doua luptă de la *apa Rîmnicului*, Basarab păți ca Radu odinioară.

El nu crezu însă că poate afla sprijin la turci, ci merse la prietenii și rudele sale de dincolo de Olt, unde-l ajută socrul său *Neagu* și fiii acestuia. După îndelungate frămîntări, mergîndu-i cînd mai bine cînd mai rău, el fu ucis în sfîrșit lîngă satul *Glogova* din Mehedinți, de niște boieri dușmani.

În locul lui, Ștefan încercase a pune pe un pretins frate al lui Țepeș și Radu cel Frumos, pe *Mircea*, dar la urmă rămase în stăpînirea țării un alt pretendent, sosit din Ardeal, acel *Vlad Călugărul* împotriva căruia se plîngea Țepeș la începutul domniei sale și pentru descoperirea și uciderea căruia el se aruncase asupra părților ardeleni (1482).

Din acest nou vîlmășag muntean se pare că Ștefan păstră însă și mai departe stăpînirea cetății *Crăciunei*, pe care o cucerise, tot în 1482, fiul său *Alexandru*.

Acest Alexandru, copil din tinereță al tatălui său, avea acum grija părților de la miazăzi ale Moldovei, mai ales a celor dintre Siretiu și munte. Fiind astfel păzitorul graniții de către Țara Românească, el își avea reședința în *Bacău* și supt îngrijirea și cheltuiala lui s-a clădit vechea biserică a *Bacăului*, precum și aceea din satul *Borzești*. Dar straja pe care o făcea Alexandru în părțile acestea de la sud ale țării nu fu în stare să afle sau să preîntîmpine primejdia cea nouă a turcilor care se abătă asupra Moldovei.

5. Sultan era, la 1484, fiul cel mai mare al lui Mohammed al II-lea, *Baiezid*, care izbutise, în sfîrșit, după îndelungate frămîntări, să înfrîngă pe fratele său *Gem* și să-l silească a fugi la creștini

în Apus. Baiezid era un bun îngrijitor al oștirii, la care ținea tot așa de mult ca și marele sultan Mohammed, dar gândul nu-i stătea la cuceriri. Pentru a-l face să plece asupra Moldovei, trebui o răscoală a ienicerilor, cari nu mai voiau să asculte de un împărat ce nu era în stare a li asigura biruințele și prada. Atunci, cu o oaste mică, dar setoasă de luptă și jaf porni Baiezid spre *Chilia* și *Cetatea Albă*. Ștefan se trezi deodată cu turcii pe pământul său ; în *iulie 1484* căzu Chilia, iar la *4 august* Cetatea Albă se dădu sultanului.

Niciodată aceste două „chei“ ale Moldovei de miazăzi nu mai intrară în minile moldovenilor. Ștefan însă nu se hotărî lesne să lase bogatele și folositoarele cetăți în stăpînirea păgînilor. În zădar ar fi stăruit la unguri ; regele Matiaș, încurcat în multe afaceri, mai ales în războiul cu Austria, și îmbătrînit înainte de vreme, nu putea să se ție de învoiala din 1475. Rămînea regele Poloniei, care era încă, pe vremea aceea, Cazimir, și el om în vîrstă și pe lîngă aceasta, cîrmuitor blajin, bucuros să steie în cuprinsul graniților sale.

În anul următor, după cucerirea cetăților de la miazăzi, Ștefan se duse la *Colomeia*, în Pocuția, pentru a face însuși închinarea către regele Poloniei (pînă atunci actele lui de închinare față de poloni fuseseră făcute numai prin delegați). În această clipă, beii de la Dunăre, cu Ali Hadîmbul, beglerbegul Rumeliei, intraseră în Moldova, aducînd pe un domnișor căruia i se zicea *Hruet*. În lipsa lui Ștefan, acești turci, mai ales din părțile Chiliei și Cetății Albe, prădară și Suceava.

Ajutorul polonilor se arată însă de foarte puțin folos. Cel mai îndrăzneț fiu al regelui Cazimir, Ioan Albert, veni mai tîrziu în părțile de dincolo de Nistru și se luptă cu tatarii. Dar aceasta nu ușură mult situația lui Ștefan.

Cîteva cete de călări poloni veniră însă în țară chiar de la început și se puseră supt comanda

domnului Moldovei. Aceștia biruiră întâi pe vecinii lui cei noi, Ischender Mihalogli (Mihalogli înseamnă „fiul lui Mihail“), și *Bali-beg*, fiul lui *Malcoci*, în marginea lacului *Cătlăbuga*, din Basarabia de jos, în apropierea teritoriului (turcește „raiă“) Chiliei.

Peste câteva luni, aceiași turci, pătrunzînd în Moldova pe vreme de iarnă și urmînd calea lui Mohammed al II-lea la 1476, ajunseră pînă la satul *Șcheia*, din părțile Romanului, cu același pretendent Hruet : aici însă acesta-și pierdu capul, și astfel begii nu mai avură cine să-i înțească pentru a năvăli asupra lui Ștefan (mart 1486).

6. De la o vreme însă relațiile cu turcii se făcură mai bune. Ștefan vedea că orice silință a sa nu-i mai putea da înapoi ceea ce pierduse în 1484 ; pe de altă parte, în luptele care se deschisera îndată în preajma lui, atît pentru moștenirea regelui Matiaș, cît și pentru a lui Cazimir din Polonia, el avea de apărut interese pentru satisfacerea cărora se putea plăti haraciul turcilor și face daruri dregătorilor împărătești de la graniță.

Regele romanilor, *Maximilian*, fiu al împăratului Frederic, nu izbuti să ieie Ungaria, cu tot sprijinul pe care-l avu de la Ștefan. În această țară se așezase un fiu al lui Cazimir, blînd, moliu și fricos, *Vladislav*, împotriva căruia domnul Moldovei ajutase pe însuși fratele lui, principele *Cazimir*. În Ardeal, Ștefan păstra și Cetatea de Baltă și Ciceul, unde porunciră și mai departe pîrcălabii lui. De aceste cetăți, și mai ales de cea dintîi era legat cîte un număr de sate, care alcătuiau ca un adevărat ținut.

7. Aceste ținuturi erau cîrmuite întru toate după datina moldovenească, ba încă, pentru a fi de ajutor sufletesc românilor din aceste părți, Ștefan făcu să se clădească pe apa Someșului, în satul *Vadului*, o frumoasă biserică în stil gotic,

unde aşeză un vlădică. Acest vlădică atîrna de mitropolitului de Suceava (biserica din Vad există şi pînă astăzi). Tot acest unghi ardelenesc al Ciceului, pînă în marginea domeniului săsesc al Bistriţei, era în stăpînirea moldovenilor. Dacă împrejurările ar fi fost mai prielnice, cu acest teritoriu şi cu drepturile întinse pe care Ştefan le avea în Secuime, ar fi fost cu putinţă a cîştiga *întreg Ardealul răsăritean* şi a-l anexa în chip sta-tornic la Coroana Moldovei.

XXVI

LUPTELE LUI ŞTEFAN CEL MARE CU POLONII ŞI SFÎRŞITUL DOMNIEI LUI

1. Faţă de poloni, Ştefan avea să reclame pămîntul pe care înaintaşul său Iliaş îl părăsise, — făgăduind şi înapoierea ţării Sepenicului —, a-decă Pocuţia.

Încă înainte de a se sui pe tron noul rege polon, Ioan Albert, o fire pornită şi nebunatică, ascultînd în toate de un curtean al său italian, care-l îndrepta spre lucruri mari, Ştefan pătrunse în Pocuţia şi o luă în stăpînire (1490). Ioan Albert nu putea să rabde multă vreme această umilinţă şi să primească o pagubă aşa de însemnată ; deci în anul 1497, sfătuit de acel italian al său de casă, Buonaccorsi, el făcu proiecte mari şi pe urma lor începu o expediţie împotriva Moldovei.

La început însă, tînărul rege polon nu se arătase ca un duşman al lui Ştefan ; dimpotrivă, îi făgădui să-l ajute a lua înapoi Chilia şi Cetatea

Albă. Zicea că voiește să pătrundă în părțile bășă-răbene și de acolo să se îndrepte asupra raialei turcești de la Dunărea de jos. Când oștile polone intrară însă în țară și Ștefan trimese boieri ca să li arăte calea, se văzu că, în loc să se îndrepte spre răsărit, ele apucă drumul Sucevei. Îndată cetatea de căpetenie a Moldovei fu asediată.

Ioan Albert credea s-o cucerească răpede ca să poată așeza într-însa pe fratele său *Sigismund*, singurul copil al regelui Cazimir care rămăsese pînă atunci fără stăpînire.

Ștefan, prins pe neașteptate, își strînse oastea la Roman. Cînd avu pe ai săi adunați pentru război, el nu se grăbi să-i arunce spre Suceava, știind bine că cetatea este în stare să se împotrivească, așa curn o întărise în anii din urmă, unui dușman oricît de puternic. Peste cîtva timp însă Ioan Albert văzu că nu se poate isprăvi nimic și fu bucuros de amestecul fratelui său din Ungaria și mai ales al puternicului voievod din Ardeal, *Bartolomeiu Dragffi*, din neamul voievozilor din Maramurăș, care ceru lui Ștefan să se poarte creștinește, iertînd jignirea ce i se adusese și să se împace deci cu polonii.

Învoiala se făcu. Oastea năvălitoare trebuia să urmeze un drum anume pentru a nu prăda țara. Polonii, bucuroși că se întorc, zburdară însă încotro voră, fără ca regele să încerce a-i opri.

Atunci Ștefan se luă după dînșii și-i prinse în codrul cel mare al *Cosminului*, din Bucovina. Ajunși la strîmtoare, cavalerii, între cari se aflau și *teutoni*, vasali ai regelui, fură în mare parte nimiciți. Ajutoarele venite din Polonia au fost învinse apoi la *Lențești*, în țara Sepenicului. Biruința cea mare a fost însă cea din codrii *Cosminului* și ast-

fel ziua de *Sfîntul Dumitru* (26 octombrie) 1497 este una din zilele cele mari ale lui Ștefan.

2. Pedepsa vecinilor răi nu se opri aici. Ștefan dădu, în sfîrșit, după cum i se cerea de multă vreme, drum turcilor și tatarilor spre Polonia. El însuși merse, dar numai cu ostașii săi, fără să se amestece cu păgînii, departe spre hotarele Pocuției. Moldovenii lui se înfățișară supt zidurile puternice ale *Liovului*. Această nemiloasă pradă a Poloniei ținu pînă în luna lui april 1499, cînd în sfîrșit trufia lui Ioan Albert cedă înaintea puterii domnului Moldovei și primejdiei pe care el putea s-o aducă asupra regatului. Pacea aceasta cuprindea din partea polonilor recunoașterea că Ștefan este *domn de sine stătător*, neavînd să asculte de nimeni; o parte și alta, deopotrivă de îndreptățite, se unesc pentru a se lupta, întîmplător, împotriva turcilor, fiind ajutați de regele unguresc Vladislav.

Pe atunci nu mai trăia domnul muntenesc Vlad Călugăru, om pașnic și bun, slăbit de vîrstă și deprins din tinerețe să trăiască o viață de creștin îngăduitor față de acei cari-l încunjurau. Îi urmase în domnie, la 1495, fiul lui, *Radu*, care nu mai era tînăr. Nici acesta nu se arătă bun de război, căci îndată după suliarea în Scaun, el se îmbolnăvi greu de podagră, așa încît ani întregi de zile a fost purtat în căruță prin locurile pe unde mergea ca să împartă dreptatea. Și cu Vodă Radu a trăit deci Ștefan în bună pace.

Odată numai, în 1499 chiar, una din căpeteniile lui Ștefan, Boldur, înaintă asupra *Chiliei* și *Cetății Albe*, răsplătind prin jafuri nouă jafurile vechi săvîrșite de turcii de acolo asupra ținutului de odinioară al Moldovei.

Acesta nu era însă război în adevăratul înțeles al cuvîntului. În zădar i se vorbi lui Ștefan de planurile mari pe care le fac creștinii pentru nimicirea puterii turcești. El era destul de bătrîn și de învățat prin nenorociri ca să știe ce trebuie să creadă.

În anii săi de bătrîneță o singură dorință avu Ștefan : să-și întărească stăpînirea în Pocuția și să smulgă de la regele Poloniei recunoașterea acestei stăpîniri. În 1502, toamna, îndată după moartea lui Ioan Albert, nemairecunoscînd tratatul din 1499 și față de urmașul acestuia, Alexandru, care era totuși un vechi prieten al moldovenilor, Ștefan puse mîna pe întreg ținutul, asupra căruia avea drept. Pretutindeni *rușii* de lege ortodoxă îl primiră cu bucurie ; pîrcălabul moldovean și vameșul se așezară în toate cetățile țării pînă la Haliciu. Regele Alexandru nu putu să găsească nici un sprijin împotriva moldovenilor ; cu turcii și cu tatarii Ștefan stătea în pace și ei nu cutezau să încerce ceva împotriva lui ; depărtatul *țar al Moscovei, Ivan*, era încuscrit cu domnul Moldovei, prin căsătoria fiicii lui Ștefan, Elena, cu moștenitorul său.

Situația cea nouă creată în Pocuția prin puterea armelor moldovenești rămase deci neatinsă.

4. Acestea erau hotarele, legăturile și puterea lui Ștefan cînd căzu bolnav de podagră și, adăugîndu-se suferințele pe care i le cășuna vechea rană căpătată supt zidurile Chilieii, el muri în Suceava, ca domn liniștit și glorios, biruitor asupra dușmanilor și respectat de prieteni, ascultat de boieri și iubit de țară, la 1-iu iulie 1504.

XXVII

CULTURA SUPT ȘTEFAN CEL MARE

1. Domnia lui Ștefan înseamnă și o vreme de bogăție, de lumină, de muncă a cărturarilor și a meșterilor celor buni în Moldova. Orașele, care începuseră a se în-

igheba pe vremea lui Alexandru cel Bun, crescură mult ca însemnătate în vremea lui, cu toate întâmplătoarele prădăciuni din partea turcilor, a tatarilor, ungurilor și polonilor. În fiecare din aceste orașe, întemeiate mai mult după datina *nemților din Galizia* decît după aceia a sașilor din Ardeal, stătea ca ocîrmuitor un *șoltuz* (nemțește *Schulteiss*; vorba șoltuz e după polonește; la munteni se zicea: *judet*) și un număr de *pîrgari* (nemțește *Bürger*); ei țineau un *catastif* al tirgului, aveau *scaun de judecată* și trebuiau să fie față la statornicirea de hotare și la recunoașterea proprietăților disputate. Ici și colo, domnul își avea însă locțiitorul său, care se numea *vornic* sau *ureadnic*, *dregător*. Unde era cetate, puterea o exercitau, în numele domnului, cei doi *pîrcălabi*. Dar rește că în orașele care se alcătuiseră în umbra cetății pîrcălabii n-aveau nimic a face, ci rosturile se săvîrșeau aici prin magistrați municipali, ca în Polonia.

Aceste orașe moldovenești nu erau înconjurate cu ziduri ca orașele din Apus și dacă domnul li dădea un hrisov, acesta privea mai puțin drepturile decît hotarele. O adevărată viață orășenească, cu orașe neatîrnate, nu s-a putut dezvolta în Moldova, unde puterea domnului a fost cu mult prea mare pentru aceasta.

În anumite locuri, ca în Botoșani, în Lentești, se țineau *tîrguri* (*iarmaroace*; cuvîntul, care se întrebuințează încă în Moldova, vine de la germ. *Jahrmarkt*; iar *bîlcu*, care-i corespunde în Muntenia, e *bucsu*, ungurește pelerinagiu la un hram; odată se zicea, după slavonește, *nedcie* ori *panair*; la munteni se mai zice *sbor*, *sobor*, *adunare*) și astfel satele acestea au ajuns cu vremea să se înalțe la însemnătatea de orașe.

2. *Negoțul liovenilor* cu țările răsăritene se purta neconținut prin Moldova lui Ștefan cel Mare, care și el încheiase un tratat de comerț cu Liovul. Bani poloni curgeau din bielsug în vistieria voievodului. Ca să-și arăte puterea și neatîrnarea, de mult domnii Moldovei începuseră și ei a bate bani după asămănarea celor din Polonia, precum în Muntenia domnul bătea bani asămănători cu cei ungurești. Moneda moldovenească, cu inscripții chirilice sau latine, purta ca semn osebitor stema sau

herbul țării, care se vede și în pecetea domnului pusă pe ceară și atârnată în josul hrisoavelor scrise pe pergament. Este capul de bour purtând între coarne o stelută și avînd de o parte și de alta soarele și luna, pe cînd cea munteană are la început vulturul, apoi corbul așezat pe o culme de munte și ținînd de la un timp în plisc crucea răsăriteană.

3. Ștefan, mai mult decît Alexandru cel Bun, a făcut rînduială între boierii săi; acuma moldovenii aveau aceiași boieri ca și Țara Românească, afară de stratonici (stratonicii erau înlocuiți prin pîrcălabii multelor cetăți). Unele dregătorii speciale moldovenești au dispărut cu vremea.

4. În ordinea bisericească Mitropolitul avea supt ascultarea sa un episcop al Țării de Jos, care stătea în Roman, înlocuind, vasăzică, pe episcopul catolic care stătu-se odinioară în cetatea Milcovului și în Bacău.¹

Între anii 1463 și 1472, Ștefan mai făcu o episcopie, pentru țara Sepenicului și întîmplător pentru părțile Pocuției, dacă ar ajunge să le stăpînească. Această episcopie nouă este în legătură cu Scaunul de vlădici din schitul cel vechi al *Rădăuților*, unde erau îngropați atîția dintre domnii cei dinții ai Moldovei. Ștefan a făcut o mare biserică de piatră aici și a pus să se așeze lespezi de mormînt de jur împrejurul clădirii, pentru înaintașii și rudele sale morți pînă la cei dinții ani ai veacului al XV-lea.²

¹ Scaunul acestui *episcop latin* a fost restabilit în mai multe rînduri, ca și acela din Argeș, în Muntenia, ca și uneori acela din *Severin*, de Papa; dar episcopii au fost mai mult de formă; în Țara Românească nu erau catolici mai mulți decît în Cîmpulung și Tîrgoviște; iar în Moldova de religia catolică se țineau, afară de negustorii în trecere, numai țărani unguri din părțile Romanului și Bacăului. Scaune de episcopi catolici au fost la Siretiu și Baia (poloni), la Cetatea Albă (italieni) (n.a.).

² Biserica se păstrează și astăzi cu toate aceste pietre de mormînt. Așa s-a făcut la biserica domnească din Argeș cu domnii din veacul al XIV-lea măcar, ale căror morminte au fost găsite în 1920 de d. Virgil Drăghiceanu (n. a.).

Pînă la dînsul, Moldova avea numai patru *mănăstiri*: *Neamțul*, a lui Petru Mușat, *Pobrata*, cam din același timp cu *Bistrița*, întemeiată de Alexandru cel Bun, ca să-i fie lăcaș de mormînt (acolo a fost îngropat și fiul, numit după Alexandru cel Bun, al lui Ștefan cel Mare, Alexandru), și *Moldovița*, așezată într-o vale bucovineană, în partea de apus a țării, aproape de munți. Ștefan cel Mare a înnoit sau a întărit toate mănăstirile cele vechi; ele se văd astăzi așa cum le-a lăsat el sau vreunul din urmașii săi, iar nu în forma lor cea veche. Pe lîngă aceasta el a început a zidi clădiri bisericesti nouă. Astfel a făcut pentru pomenirea biruinții sale asupra tatarilor cea mai mare mănăstire din țară, *Putna*, pe malul rîulețului cu același nume, nu tocmai departe de Rădăuți. De dînsul au fost întemeiate și mănăstirile *Humorului* și *Voronețului* așezate în apropiere una de alta, și ele în văile frumoase ale aceleiași țări bucovinene.

Dar Ștefan a căutat a împodobi cu biserici frumoase mai ales orașele și tirgurile sale și lîngă fiecare biserică firește erau și *curțile domnești*, unde obișnuia să petreacă el o parte din an în rătăcirile lui prin țară. Avem astfel clădiri bisericesti de-ale lui, afară de reparația ce va fi făcut la biserică cea veche a *Mirăuților* din Suceava și la aceea de pe dealul Siretiului, la Dorohoi, apoi la Popăuți, lîngă Botoșani, la Baia, la Hîrlău, la Iași (Sf. Nicolae cel Domnesc), la Vaslui, la Huși, la Piatra, la Bacău, la Rîmnicul Sărat chiar, în Țara Românească. Apoi în *sate*, ca Reusenii, Bădăuții și Pătrăuții (în Bucovina), Cotnarul (în Iași), Scînteia (în Vaslui), Războienii (în Neamț), Borzeștii (în Bacău). Astfel de biserici sunt ridicate de obicei pe locuri unde zac voinicii lui căzuți în luptă cu deosebiții dușmani ai țării.

5. Bisericile lui Ștefan cel Mare sunt clădite din piatră bună, tare și deasă și din cărămidă, care nu se acopere cu tencuială, ci, stînd alături cu piatra, ajută la frumuseța clădirii. Ele cuprind un *pridvor*, o tindă a femeilor (*pronaos*), biserică propriu-zisă sau *naosul* și *altarul*. Unele n-au nici *turnuri* și clopotele sunt așezate într-un turn deosebit, care e în legătură cu zidul de împrejmuire; așa se vede turnul de la Popăuți sau turnul de la Piatra. Chiar cînd un turn supțire se ridică pe o potrivire arhitectonică specială acestor clădiri, el este de tot mic și nu poate sprijini greutatea arămii, așa încît e numai pentru frumuseță. Bisericile sunt

împodobite pe dinafară cu *discuri de smalt*, lucrate în țară, de bună samă lângă Baia; aceste discuri, rotunde, cu marginea ridicată în afară, înfățișează în relief chipuri de zmei încununați, de luptători, de dobitoace ciudate, precum și stema țării; ele sunt galbene, brune, verzi sau albastre. Se așează supt streșină și într-un singur șir lung care încunjură biserica. Le mai vezi pe marginea de sus a turnului și în sfârșit în colțurile unde se întînesc arcele de cărămidă scoase în relief care împodobesc clădirea pe laturi.

Păreții se razimă adeseori pe picioare de zidărie care se numesc *contraforturi*. Ferestrele sunt lucrate din piatră săpată; cele de la pridvor înfățișează uneori arcuri și nervuri ca în bisericile gotice ale Apusului. Cadrele celor de pe laturi sunt alcătuite însă din linii care se taie între dinsele în unghi drept. Ușa internă spre pro-naos are linii mai înalte și îndrăznețe, care se întînesc în formă de arc sfărîmat sau de ogivă. Meșteri sași au lucrat, fără îndoială, după latini apusene la aceste clădiri, dar de o bucată de vreme meșteșugul a fost cunoscut și practicat și de români.

Pictura e severă, aspră, fără colorile vii din Biserica Domnească de la Argeș. Și în manuscriptele pe pergament se desfac frumoase *miniaturi*. Apostolii din *Evangheliarul de la München* supt Ștefan (unul de supt Alexandru cel Bun e păstrat la Oxford) sunt opera alesului pictor *Teodor Măreșcul*.

6. Ca o podoabă însemnată a vechii arte românești trebuie să se privească și frumoasele *inscripții*, săpate în piatră, care se pun deasupra mormintelor, cu slove tot atît de elegante, trase în stil gotic, iar pe lângă ele, la mijloc, fel de fel de înlănțuiri de frunze ascuțite. Ștefan a pus inscripții la toate bisericile sale și oriunde știa că zace vreun membru al familiei sale, a făcut să i se așeze pe mormînt o piatră de amintire. Astfel bisericile Moldovei sunt printre cele mai strălucite monumente de artă pe care le au, nu numai țara noastră, dar în general părțile din Răsărit, în care a pătruns, pe o cale sau pe alta, și influența Apusului.

7. Din odorele pe care Ștefan le-a dăruit bisericilor sale, puține s-au păstrat numai, după atâtea prădăciuni pe care acestea au avut să le sufere. Rareori mai întâlnim câte o cruce de la dînsul, purtînd în litere slavone de toată frumuseța, însemnarea numelui lui și a anului cînd s-a făcut darul. La Putna, din Bucovina, în vestita mănăstire, se mai poate vedea încă *perdeaua* cusută cu fir care să acopere groapa doamnei *Maria de Mangup* înseși purtînd cununa împărătească; e înfășurată într-o lungă haină care ajunge pînă la pămînt, avînd ochii închiși ca în mormînt. Multe asemenea acoperăminte ori perdele de altar s-au pierdut.

8. Pe vremea lui Ștefan cel Mare nu se scria *literatură* în românește. Cărțile sfinte erau în limba slavonă ca și întreaga lor tilcuire sau lămurire și iarăși ca și însemnările care pomeneau istoria Moldovei. Numai în unghiul de nord-est al Ardealului și în părțile maramurășene vecine cu dînsul pătrunsese înriurirea *curentului husit* (al lui Ioan Hus din Boemia), care țintea către tălmăcirea Cuvîntului lui Dumnezeu, deci a Bibliei întregi, a Vechiului ca și Noului Testament, în limbile vorbite și înțelese de popor. Un cleric din acele părți a dat deci pentru înția dată în românește o Biblie, care este încă noduroasă în formă și încurcată. Cartea lui a fost copiată de unii și alții, dar nu atît pentru a fi întrebuințată în biserici, cît mai mult pentru cetirea acasă. Cînd preoții voiau să se slujească de Psalmii sau de Evanghelia în românește, atunci se adăugea forma slavonă pe lîngă aceea, scriind, spre osebite, ce era într-o limbă cu roșu și ce era în cealaltă cu negru. În biserici nu se îngăduia, în adevăr, a se ceti în altă limbă decît în limba sfîntă, care era limba slavonă.

Manuscripte de acestea s-au găsit la *Voroneț*, *Scheia* și în alte părți, și ele poartă uneori pomenirea locului unde au fost descoperite.¹

Dacă nu aveam o literatură românească a noastră, cărturarii cari învățaseră limba slavonă de la ucenicii lui Nicodim scr'au cu sîrguință în mănăstirile din toată

¹ E vorba de fapt de mai multe traduceri din așa-numita categorie a textelor *rotacizante*, și anume: *Psaltirea scheiană* (publicată în 1880); *Codicele voronețean* (publicat în 1885) și *Psaltirea voronețeană* (publicată în 1910). Ultimele, *Psaltirea Hurmuzaki*, este încă inedit (n. ed.).

românimea, dar mai mult decât oriunde, acum, în Moldova. În această privință este vestită *Mănăstirea Neamțului*, care ni-a lăsat cărți sfinte și cărți bisericești, precum și cărți de istorie sau de cuprins amestecat în limba slavonă. Aceste cărți sunt scrise într-o caligrafie de toată frumuseța, cu slovele drepte și mari, pe hîrtie lucioasă răsăriteană sau pe aspră hîrtie din Apus. Deasupra capitolelor de căpetenie a cărților din care se alcătuiește fiecare volum este făcut un *frontispiciu*, țesut din linii ce se împletesc între dinsele și sunt împodobite pe margene cu flori de scai; astfel de frontispicii pot să fie făcute și în deosebite colori.

Tot așa de frumoasă ca și scrisoarea este *legătura* acestor cărți, pe care o făceau călugări meșteri. Legătura unei cărți se alcătuia din două plăci de argint bătute pe scînduri de lemn; pe ele se înfățișa, în lucru făcut cu ciocanul, și Mîntuitorul înălțîndu-se pe un cîmp împodobit cu flori sau cu linii punctate. Plăcile se închid în față cu chiotori de argint, iar în dos ele sunt prinse prin lațuri de același metal care fac un fel de platoșă.

XXVIII

CULTURA ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

1. Țara Românească, fiind neconținut în stare de război și neputînd găsi, de la înlăturarea lui Vlad Țepeș înainte, liniștea trebuitoare, n-a înaintat ca Moldova, nici în bogăție, nici în artă. Orașele rămăseră tot niște așezări foarte puțin înjghebate și locuite de oameni cari nu se îndeletniceau numai cu negoțul. *Argeșul* decăzuse foarte mult, *Tîrgoviștea* singură, veche așezare românească în legătură cu un tîrg care se ținea în anumite zile ale anului, ajunsese, în cursul veacului al XV-lea, la o mare însemnătate; domnii stăteau uneori acolo, dar reședința lor era mult mai puțin statornică decât

aceea a domnilor Moldovei. Astfel de Scaune domnești mai erau și altele, ca *Tîrșorul* (azi sat în Prahova ; Ploieștii sunt de obîrșie mai tîrzie), *Gherghița* (mai tîrziu sat de ostași, așa numiți roșii, după îmbrăcăminte ; azi, iarăși sat, deși are biserică de la Matei Vodă Basarab) ; *Floreștii* (sat în Ilfov, unde a locuit foarte mult Basarab cel Bătrîn). Lui Radu cel Frumos i-a plăcut mai ales să steie în cetatea *Bucureștilor*, fiindcă era mai aproape de ocrotitori lui de la Dunăre, turcii.

Giurgiul fusese pierdut pentru mult timp în mina puternicilor dunăreni, cari aveau în mina lor și cetatea *Turnului*, cu tot locul încunjurător. *Brăila* se mai ținea pînă pe la 1540 în stăpînirea domnilor munteni și aceasta-i mai ajuta să sprijine sarcina războaielor și datorii lor domnești.

Cît privește Oltenia, aceasta era mai mult o țară de sate. Din capitalele de județ pe care le întîlnim în vremurile mai nouă, nici una nu avea atunci altă situație decît aceea de sat. *Cerneții*, vechiul scaun de isprăvnicie al Mehedințului, e un fost sat de lîngă Cerna ; *Tîrgul Jiului* nu ființa încă pe atunci ; oraș nu era nici la *Rîmnic*, în marginea Oltului, al cărui nume arată numai existența unui iaz (rîmnic) cu vechi pescării domnești. În sfîrșit *Craiova* era numai satul neamului de boieri din care Basarab cel Tînăr și-a luat soția, Neaga, prin urmare mosia vornicului Neagu, tatăl acelor puternici stăpînitori de pămînt și conducători de țară cari au fost așa numiții *boieri craiovești* : *Barbu*, *Pîrvu*, *Danciu*, *Radu*. Craioveștii ajunseră a hotări asupra domniei, și de la o bucată de vreme *Bănta Severinului* se afla mai mult în mîinile lor. *Barbu* a fost, vreme îndelungată, ban oltean și a lăsat aceste rosturi fraților săi și altor rude ale sale.

Pentru că Oltenia era mult mai liniștită decît Țara Românească, negoțul cu *Stibiul*, fără să aibă însemnătatea aceluia cu Brașovul, era mai asigurat decît celălalt. Numai arareori turcii, în amestecul lor dincoace de Dunăre sau în Ardeal, luau drumul de la stînga Oltului. Astfel Craioveștii putură face pentru ridicarea Bisericii, pentru înaintarea culturii și dezvoltarea artei, pentru poimenirea neamului lor ce nu erau în stare a face, din

cauza veșnicelor frământări, domnii de dincolo de apa Oltului.

2. Acolo, în Țara Românească, după Mircea, care făcuse mănăstirile *Cozia*, în *Vâlcea* și *Cotmeana* în *Argeș* —, păstrată astăzi în forme destul de schimbate —, singur *Radu cel Frumos* a întemeiat o mănăstire, mănăstirea *Tinganului*, care s-a surpat cu vremea.¹

Snagovul trece ca o ctitorie a lui *Vlad Țepeș* și în singura biserică rămasă pe ostrov se arată un mormînt acoperit cu o piatră fără inscripție, care mormînt ar fi al cumplitului domn; însă *Vlad* a găsit mănăstirea întemeiată de alții și el s-a mulțămît numai s-o întărească pentru a putea fi un loc de adăpost în zile de primejdie. Dimpotrivă, dincolo, în părțile oltene, *Craioveștii* fac frumoasa biserică din *Strehaia*, ce pare să fi fost pe atunci reședința banilor. Această biserică, așezată astăzi într-un tîrg din zilele noastre, în părțile nord-estice ale *Mehedințului*, s-a prefăcut pe urmă de un urmaș al lui *Basarab cel Tânăr*, *Vodă Matei* din veacul al XVII-lea, dar se vede și acuma chipul ctitorului, din neamul vornicului *Neagu*. În județul vecin al *Giului de Sus* (*Gorj*), la răsăritul lui, *Craioveștii* clădiră o mănăstire, cu mult mai frumoasă decît aceea a *Strehaii*, *Bistrița*, lîngă apa de munte cu acest nume, în vecinătatea unor înalte dealuri împădurite. Aici, în biserica mare, cu forme bizantine, care a fost dărîmată pe la 1840 și înlocuită cu alta, aduseră puternicii boieri ai Oltului moaștele Sfîntului *Grigore Decapolitul*, pe care le cumpăraseră cu sume mari de bani din *Serbia* și care se păstrară la început în sicriu de lemn scump iar pe urmă, pe la 1650, în altul de metal, lucrat frumos cu ciocanul.

3. La *Bistrița*, se așezară călugări cu mult mai învățați, cu mult mai harnici ca aceia din *Tismana*. Astfel rostul *Tismaniei* vechi, al ctitoriei lui *Nicodim* și *Vladislav Vodă*, trecu asupra acestei mănăstiri mai nouă. În *Bistrița* s-au scris în urmă multe cărți frumoase, și o parte din ele au fost depuse în muzeul din *București*. Ele pot să stea alături, deși nu le ating întru toate, cu căr-

¹ În locul ei se află în satul cu același nume din *Ilfov* numai o biserică nouă fără nici un fel de frumusețe. *Tinganul* se păstra încă pe la 1650 (n.a.).

tile care se lucră de alți călugări din aceste timpuri în mănăstirea moldovenească a Neamțului.

4. Numai după ce vremea turburărilor, a izgonirilor de domni, a învrăjmășirilor dintre tată și fiu sau frate încetă, după ce se făcu liniște în buna cîrmuire evlavioasă, îngăduitoare față de orice vecin, a lui *Vlad Călugărul*, care nu-și uitase tinereța petrecută în chiliile de mănăstiri și rugăciunile către Domnul îndurător, Țara Românească începu să se înjghebe mai bine în ce privește orașele și târgurile, precum și în ce privește viața culturală și arhitectura. Vlad însuși a fost un întemeietor de mănăstiri; el a clădit schitul *Babelor* și mănăstirea *Glavaciocului* (în părțile Vlăsiei), unde i s-au așezat și oasele.

Cu mult mai rodnică a fost activitatea fiului acestui călugăr, mai călugăr în aplecări și fapte decît chiar tatăl său, *Radu*. Acestuia i s-a zis *Radu cel Mare*, pentru evlavia lui binefăcătoare, pentru dorul cel mare ce-l avea de a înălța pretutindeni biserici frumoase, de a sprijini pe meșterii cei buni și de a li da de lucru.

Pînă departe în Răsărit, la *Muntele Athos* și aiurea, sunt atîtea clădiri și daruri care amintesc de numele lui. În țară chiar, acest domn, bolnav și bătrîn înainte de vreme, a înălțat cea mai frumoasă dintre bisericile românești de pînă atunci, mai frumoasă chiar, în ceea ce privește scumpetea materialului și bogăția unor pozoabe, decît bisericile lui Ștefan cel Mare.

5. Aceasta este mănăstirea din *Deal*, așezată deasupra *Tirgoviștii*, unde deci va fi petrecut mai bucuros decît aiurea, în preajma munților, *Radu*. Biserica e zidită după datini răsăritene și venețiene, iar nu după cele gotice ale sașilor din Ardeal și ale germanilor din Polonia. Și ea are abside rotunzite, așa încît samănă cu o cruce al căreia picior e pridvorul, laturile aceste printr-un briu în două părți, așa numite în arhitectură *registre* și fiecare din ele are un șir de firide rotunde; abside, iar vîrfurile altarului. În față și pe margini ea se împarte ușa se deschide în față, puține ferestre (două de fiecare parte) se văd pe margene. Trei turnuri, două mici în față, unul mai mare în fund, se razimă cu siguranță pe solida clădire, în care nu s-a întrebuințat alt material decît numai *piatră tare*, adusă cu greutate mare din depărtări și ale căreia lespezi sunt prinse strîns cu *scoabe de fier*. Marginile ferestrelor (odinioară), liniile de

supt streășină ale turnurilor, brîul de la temelia acestor turnuri, frontispiciul de sus al bisericii, care se ridică în arc deasupra liniei firidelor de sus, sunt toate împodobite cu săpături foarte fine, alcătuite din linii rotunde împletite; două medalioane săpate se găsesc sus, în mijlocul fațadei. De o parte și de alta a ușii, în sfîrșit, într-o săpătură uimitor de netedă și de curată, cu cele mai bune slove chirilice, de linie venețiană, se cetește pisanția sau inscripția bisericii, deci numele lui Radu, hramul și data întemeierii. Și aici un minunat cadru de sculptură decorativă încunjură pătratul care cuprinde scrisoarea.

Biserica era menită să fie locul de îngropare al lui Radu, dar urmașii lui n-au știut să-i înalțe un mormînt. Însă Craioveștii au făcut unul în chip de sicriu pentru Vladislav Vodă, înaintașul lui Țepeș, care nu li era rudă, dar ridicase neamul acestora la boierie și la putere. Mai târziu și alți domni și-au găsit lăcașul de odihnă acolo.¹

6. Din vremea lui Radu cel Mare nu ni s-au păstrat, ca din vremea lui Ștefan, acoperișuri de mormînt frumos lucrate în fir, cruci înseminate cu litere slavone, discuri cu dobitoace minunate sau cu stema țării. Dar pe vremea aceea, meșteșugul tipografiei, desăvîrșit după jumătatea veacului al XV-lea de un german² și introdus răpede în țările de cultură ale Apusului, ajunsese în sfîrșit și în Răsăritul slavon, de care ne țineam noi în ceea ce privește cultura. O *tipografie* s-a întemeiat în *Munte-negru*, țărișoară așezată în munții de lîngă Marea Adriatică și supusă înfrîuririi care venea din Dalmatia și Albania venețiană. Mai târziu, Veneția ajunsese locul de tipar al cărților bisericesti pentru toți creștinii răsăriteni cari întrebuițau în biserică limba slavonă. Radu cel Mare știu să ispitească și să aducă la sine pe meșterul de tipar din Muntenegru, care era un simplu călugăr, *Macarie*. Tipărirea atunci nu se făcea cu multe slove și cu mașini puternice mișcate de motoare cu aburi, care se întrebuițeau în zilele noastre; meșterul de tipar avea atîtea slove cîte încăpeau într-un săculeț și niște

¹ La minăstirea Dealu se păstrează într-o raclă și capul lui Mihai Viteazul (n. ed.).

² Gutenberg din Mainz, socotit părintele tiparului. Primele lucrări imprimate de el datează din anii 1440—1468 (n. ed.).

cadre de lemn în care ele se strîngeau foarte slab, așa încît jucau în voie. O coală se tipărea încet după cealaltă; și astfel lucrarea unei cărți putea să țină luni întregi de zile. Radu acoperi de binefaceri pe Macarie, care ajunsese apoi și mitropolit al Țării Românești, căci pe atunci locurile de episcop sau mitropolit se dădeau unui cleric sau pentru viața lui sfîntă sau pentru merite deosebite în cărturărie. Astfel prin Macarie și pentru Radu se tipăriră o sumă de lucrări slavonești, care se deosebesc nu numai prin frontispiciile împodobite, care sunt făcute întocmai după cele obișnuite în lucrările mănăstirești ale călugărilor caligrafi din Moldova sau Muntenia și le întrec uneori în frumuseță, deși firește nu se întrebuintă decît cerneala neagră și roșie, și nu toate colorile care se puteau pune în manuscrise.

În domnia lui Radu și a domnilor îndată următori după dînsul, tiparul muntean, care era întemeiat și pentru Moldova și pentru românii din Ardeal, — și nu numai pentru ei, dar și pentru cea mai mare parte a slavilor din Peninsula Balcanică, — dădu un *Liturghieriu*, o carte de liturghie, care era de cel mai mare folos pentru preoți; apoi o *Carte de cîntări în opt glasuri*, care se zice după grecește *Octoih* și în sfîrșit o *Evangelhie*, înfățișată așa cum trebuie pentru cetirea în biserică. Locul lor de tipar nu se arată, dar poate că Macarie și-a fost așezat teascul și slovele sale chiar în chiliile de la *Mănăstirea Dealului*, la îndemîna domniei. Cărțile s-au tipărit între 1508 și 1512, și acele lucrări de cultură și artă au desigur în dezvoltarea neamului nostru aceeași însemnătate ca și a unor bătălii cîștigate împotriva dușmanului, căci în calea unui popor stă, în afară de dușmanul străin și dușmanul și mai îngrozitor care e întunericul, și înaintarea popoarelor nu se poate face decît biruind această putere drăcească.

7. Numai atîta ar fi în stare să îndreptățească numele de „Cel Mare“ care s-a dat lui Radu. Dar el s-a mai făcut vrednic de recunoștința urmașilor printr-o faptă însemnată: pînă la dînsul viața bisericească a Țării Românești n-avea nici o orînduială și rămăsese astfel mult în urma vieții bisericești a Moldovei, pe care începuse a o statornici Alexandru cel Bun și o desăvîrșise, într-o

formă care s-a păstrat aproape și pînă astăzi, Ștefan cel Mare. Muntenia avea numai pe mitropolitul din Argeș, iar Oltenia un episcop al Severinului, care rătăcea din loc în loc, cînd într-o mănăstire, cînd într-alta. (Desigur multă vreme el s-a oploșit în Strehaia). Radu chemă însă la dînsul pentru a-i statornici ierarhia bisericească pe un fost patriarh de Constantinopol, scos de turci, Nifon.

Acesta era vestit ca om sînt și avea oricum priceperea care trebuia pentru a săvîrși o astfel de operă. El hotărî ca Țara Românească și părțile Oltului să aibă un singur arhiepiscop, care să stea, nu în vechea reședință din Argeș, ci în cea obișnuită a domnului, deci în Tîrgoviște. Episcopul din părțile Oltului s-a supus duhovnicește celui din Țara Românească. Deocamdată el stătea tot prin mănăstiri și va fi fost adăpostit un timp la Bistrița: mai tîrziu numai, pe la jumătatea veacului al XVI-lea, începu să se așeze supt cetățuia de lingă Olt a Rîmnicului, iar biserica lui episcopală s-a întemeiat acolo numai ceva mai tîrziu, pe vremea vlădicilor Eftimie și Mihail. Pentru părțile răsăritene ale Țării Românești se făcu apoi, cu trei județe răsăritene de munte, episcopia de Buzău.

Ținutul acesta buzoian avea o boierime care se zicea boierime de Buzău, în deosebire de boierii din alte părți. Acești boieri erau însărcinați cu apărarea granițelor de către Moldova și aveau în ascultarea lor satele de moșneni (țărani cu moșie, trăind slobози pe moșia lor), cari erau răsplătiți cu pămînturi, ca și „vitejii” din Moldova, pentru isprăvile lor războinice. În Buzăul foarte bine împoporat, avînd o clasă de conducători mîndră și dîrză, era lucru firesc să se întemeieze o episcopie, chiar dacă nu se afla mai demult datina unui vlădică stînd undeva prin poienile pădurilor, în fruntea călugărilor dintr-un schit de lemn, dar în legătură cu Scaunul catolic al Milcovului.

8. Aceasta este sarcina pe care a îndeplinit-o Radu cel Mare († 1508), care, fără a fi purtat vreo luptă, știind numai să asigure pacea, prin cîștigarea dragostei tuturor și împărțirea unei dreptăți bune, s-a învrednicit să fie pus alături de contemporanul său Ștefan cel Mare. Pînă și sultanul Baiezid al turcilor a știut de dînsul și l-a prețuit, nu fiindcă mersese să i se închine și plătea tri-

butul, ci fiindcă era om drept și destoinic. Cînd, trei ani după moartea lui Radu, ienicerii se ridicară împotriva sultanului, învinuindu-l că este bătrîn și bolnav, Baiezid li-a ținut o cuvîntare, arătînd că și fără să poată umbla și merge la război ajunge cineva a fi domn vrednic, și a dat ca exemplu pe Radu cel Mare al Munteniei.

XXIX

ȚĂRILE ROMÂNEȘTI DE LA MOARTEA LUI ȘTEFAN ȘI RADU PÎNĂ LA JUMĂTĂTEA VEACULUI AL XVI-LEA

1. După moartea lui Ștefan cel Mare și a domnului muntean Radu, țările noastre avură o viață care este în legătură cu activitatea de cîrmuitor și apărător de țară a celui dintîi. Ștefan știuse a se face respectat de vecini și prin urmare nici unul dintre aceștia nu îndrăzni să tulbure Moldova în anii cari se strecurară îndată după moartea lui ; pe de altă parte, el izbutise a se face ascultat de boieri și nimeni dintre aceștia nu ar fi cîntărit să steie împotriva fiilor și urmașilor lui. Pe cînd în Țara Românească boierimea era mai mică și eastîmpărată, nici un domn nu putuse să o facă a se pleca adînc înaintea lui. Acolo era de așteptat un șir întreg de lupte pentru moștenirea lui Radu cel Mare, și rareori vreunul dintre urmașii lui avu norocul să stăpînească atîta vreme, încît să poată lăsa o urmă veșnică a domniei lui.

Urmare? împrejurărilor acestora deosebite a fost că Moldova în toate primejdiile și nenorocirile pe care a avut să le înfrunte și ea de la o

vreme, a rămas, pînă la 1538, numai într-o atîrnare slabă de Împărăția Turcească, pe cînd principatul muntean se coborî cu mult mai răpede în atîrnare desăvîrșită, în stoarcere nemiloasă și în umilință deplină.

2. Moștenirea lui Ștefan cel Mare a luat-o fiul său *Bogdan*, născut din căsătoria lui Ștefan cu fata, asemenea la chip cu tatăl, a lui Radu cel Frumos din Țara Românească, doamna Maria.

Fiul mai mare al lui Ștefan, *Alexandru*, care stătuse zălog la Poartă pentru credința tatălui său, murise de mai mulți ani. Alți frați ai lui Bogdan n-au trăit nici unul. Surorile n-aveau drept de moștenire, și astfel Bogdan urmă în liniște tatălui său. Încercările pe care le făcură muntenii de a-i scoate înainte pretendenți, fură iute biruite. Nici din Ardeal n-a putut răzbate un pretendent în țară.

Bogdan era pe vremea tatălui său un fiu ascultător și întru toate supus. Îndată însă ce a scăpat din frîul acestuia, el își făcu planuri mari, de *încuscire cu regele Poloniei*, cerînd acestuia pe una din surorile lui. Pentru o legătură regală ca aceasta, el era în stare să jertfească Pocuția și să primească, precum primise Alexandrul cel Bun, o episcopie catolică, recunoscută de Curte, în țara lui. Neizbutind față de noul rege *Sigismund*, acela care era să domnească în Moldova dacă Ioan Albert ar fi biruit la 1497, Bogdan se înfurie și năvălește în Polonia, încercînd a lua iarăși în stăpînire Pocuția (1506). Altă dată (1509), el înaintează lovind *Camenita*, din fața Hotinului, pînă la Halici și *Liov* și aduce înapoi clopote smulse din bisericile prădate, precum și o mulțime întreagă

de ruși, pe cari-i așează prin părțile Moldovei de sus.¹

Cînd polonii încercară să-și răzbune, ei nu putură face o ispravă asemănătoare cu aceasta ; războiul se mîntui de la o vreme (1510) prin oboseala amînduror părților. Bogdan își găsi de alminiți o nevastă de țară, Anastasia, apoi, după moartea ei², luă pe alta, din neamul domnilor munteni ; fata lui Mihnea cel Rău se învoi a merge după domnul Moldovei, deși acesta fusese rănit la un ochi și i se zicea, prin urmare, *cel Orb*, adecă *cel Chior*. Pacea s-a încheiat poate și prin mijlocirea regelui Ungariei, ca și cea de odinioară dintre Ștefan și regele Ioan Albert.

3. Cînd Bogdan primi înțelegerea cu polonii, trecuseră doi ani de la moartea lui Radu. Ungurii încercaseră să așeze în Scaunul Țirgoviștii pe un ocrotit al lor, fiul lui Basarab cel Tânăr, *Danci*, dar turcii dunăreni prinseră lucrurile mai în pripă și astfel, cu ajutorul lor, luă domnia un fiu al lui Tepeș, nerecunoscut de tatăl său, *Mihnea*. Acesta sămăna cu părintele numai în ce privește cruzimea, dar nu și supt raportul vitejiei și al științei de a cîrmui o țară. La urmă, boierii, cari se săturaseră de călăi, îl gonesc în Ardeal, și aici Danciu, ajutat de un pretendent la stăpînirea Serbiei, *Iacșici*, omoară pe fostul domn, care se făcuse *catolic* și în clipa morții se găsea chiar lîngă biserica cea mare săsească din Sibiu.

¹ Rușii cari locuiesc în număr mare ținuturile de la nordul Bucovinei nu se coboară însă din acești ruși aduși de Bogdan, cari s-au contopit de mult în mijlocul populației moldovenești și este cu neputință a deosebi pe urmașii lor dintre moldovenii ceilalți (n. a.).

² E înmormîntată la mănăstirea Dobrovățului (n. a.).

Un nou Vlad, zis *Vlăduț*, fiindcă era de tot tânăr, fiu al lui Vlad Călugăru, e pus în domnie de boierii răsculați. Dar turcii dunăreni, înțețiți de boierii olteni, cari aveau în fruntea lor pe *Craiovești*, cărora li se mai zicea, fiindcă aveau Bănia, „banoveții“, iar mai târziu, fiindcă în fruntea lor stătea Pîrvu, „Pîrvuleștii“, năvălesc în țară; și bietul Vlăduț e prins și tăiat în marginea *Bucureștilor* (1512).

Acum se dădu o dezlegare trainică întrebării despre moștenirea munteană prin aceea că boierii *Craiovești*, cari nu puteau lua Scaunul pentru unul dintre dînșii, căci se cerea ca orice domn să fie din osul domnilor vechi, așezară în stăpînire pe nepotul lor, fiul lui Basarab cel Tânăr și al Neagăi, fata lui Neagu, pe Neagoe, care ca domn își luă firește, ca și tatăl și bunicul său, ca și străbunul de la 1330, numele de Basarab, și fu Basarab cel mai nou, Basarab al IV-lea.

Însurat cu o coboritoare din vechiul neam de despoți al Serbiei, sfătuit și ajutat de puternicii săi unchi, sigur, prin darurile pe care le făcea, de îngăduirea turcilor dunăreni din neamul Mihailoglilor, Neagoe Basarab n-a căutat să-și întindă stăpînirea în dauna nimănui. A trăit în pace cu moldovenii și n-a cerut de la regele Ungariei, care era acum tânărul Ludovic, fiul lui Vladislav Polonul, nici de la voievodul ardelean de pe această vreme, care trăia aproape neatîrnat, Ioan Zápolya, cedarea feudelor ardelene ale domnilor munteni, Făgărașul și Amlașul.

În stăpînirea lui de nouă ani de zile, el s-a așămănat, fiind poate și bolnăvicios ca și acesta, cu Radu cel Mare. Precum Radu făcuse Mănăstirea Dealului pentru a-și afla loc de îngropăciune, și

el, Neagoe, a înălțat altă biserică, pe care a căutat s-o facă mai strălucitoare decât cealaltă, și a nume la Argeș. Voise să despăgubească pe orășeni pentru pierderea mitropoliei dându-li o mănăstire mai mare și mai frumoasă decât toate celelalte și așezînd în ea egumeni cari aveau, mai la urmă, aproape drepturile unui vlădică și erau socotiți chiar ca vlădici, după datinile cele vechi, de către locuitori.

În această privință e bine să se ție minte că unul dintre cei dintii egumeni, dacă nu chiar cel dintii, a fost un fiu al lui Radu cel Mare, *Petru*, în mirenje, *Paisie* ca egumen, iar mai tîrziu ca domn, căci a ajuns să domnească, *Radu Paisie* sau „*Petru de la Argeș*“.

4. Mănăstirea de la Argeș este făcută firește din piatră, mai trainică și decât mănăstirea lui Radu cel Mare. Are, ca și aceasta, ușa în mijlocul fațadei (pe cînd, la bisericile lui Ștefan cel Mare, intrarea se face pe laturi, în dreapta); și această biserică are două registre, dar firidele nu se văd decât în cel de sus și ele încă se prefac în arce legate între dinsele, fiecare arc avînd supt el, în locul discurilor de smalt din Moldova, o frumoasă săpătură de piatră, în formă rotundă sau pătrată. Supt brîu nu mai sunt deci firide, ci registrul este împărțit în pătrate și fiecare cuprinde cîte o fereastră cu una ori două deschizături, sau o falsă fereastră. Cadrele ferestilor adevărate și ferestilor false sunt toate numai o sculptură în piatră. Această biserică este aproape pătrată, avînd numai o ușoară rotundire la capăt, în dreapta și stînga altarului. Și ea ca și cea din Dealul Tîrgoviștii are un turn mare la mijloc și două în față, dar un al doilea turn mare este așezat în dosul celui din mijloc, deci deasupra altarului. Și aici deosebitele linii sunt împodobite cu sculpturi, dar sculpturile sunt așa de multe și de bogate, încît acopăr toată partea bisericii ce se întinde de la arcele superioare în sus, prin urmare și întregimea turnurilor. Ca mijloc de podoabă mai trebuie să se însemne că turnurile mici din față n-au ferestile drepte, ci oable, fiecare însă-n alt sens (adecă unul de la dreapta spre stînga și altul de la stînga spre dreapta) și, în sfîrșit, că în fața bisericii se află un fel de cort

de marmură, foarte frumos săpat, pentru rugăciuni în aer liber, pentru botezuri și pentru aghiazme.

Afară de aceasta, biserica era văpsită pe alocurea în albastru, cu colori scumpe și avea o sumă de mici podobe care o făceau și mai plăcută. Înăuntru, pridvorul era sprijinit pe doisprezece stâlpi, după numărul celor doisprezece Apostoli. Biserica aceasta din Argeș, chiar și după reparația din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, rămăsese totuși cea mai frumoasă clădire bisericească de pe pământul românesc. (În timpul nostru ea a fost dărimată și făcută la loc de arhitectul francez Lecomte du Noüy.)¹

În biserica din Argeș se văd pînă astăzi mormîntul lui Neagoe și ale tuturor fiilor săi. Soția lui Neagoe, „Despina“ Milița, adecă fata de despot Milița, care trăi multă vreme după moartea bărbatului ei și rătăci prin Ardeal, făcîndu-se și călugăriță, a fost înmormîntată și ea tot aici.

5. Domnia lui Neagoe se mîntui în *septembre 1521*. În acest an, Bogdan Vodă, domnul Moldovei, era mort (*încă din 18 april 1517*).

Ultimii ani din stăpînirea fiului legiuit al lui Ștefan cel Mare fuseseră turburați de prădăciunile *tatarilor* din Crimeia, a căror ambiție crescuse de cînd se încheiaseră legături de familie între hanul lor și Selim, fiul neastîmpărat al sultanului Baiezid și urmașul lui, la 1512.

La trei ani după înșurătoarea sa cea de-a doua, domnul Moldovei muri la Huși, lîngă Prut, unde venise tocmai să apere țara împotriva unei năvăliri a tatarilor.

Urmașul lui fu un copil, Ștefan, născut dintr-o legătură mai veche a tatălui său. Acest domn de nouă ani trebuia să aibă un epitrop; și dintre vechii boieri ai lui Ștefan cel Mare se găsi unul vrednic de această sarcină, Arbure. Cel dintîi lu-

¹ Restaurarea, socotită de specialiști ca arbitrară, a fost realizată în anii 1911—1914 (n. ed.).

cru pe care-l făcu însă Ștefan ajungînd domn de fapt fu să înlătore prin moarte pe bătrînul său episcop și pe fiii lui. Un astfel de început făcea să se prevadă ce va fi domnia lui Ștefan cel Nou, căruia i s-a zis, spre deosebire de marele său bun, Ștefan cel Tânăr sau Ștefăniță. Era să-și prăpădească viața în petreceri netrebnice și să piară tînăr, cum perise tatăl său.

6. Astfel țările noastre nu erau în stare să îndeplinească nimic afară din hotarele lor în anul cel mare 1526, cînd turcii, după ce luaseră Belgradul și apoi *Severinul* (care era, de la o vreme, iarăși cetate ungurească), se îndreptară, supt conducerea marelui sultan *Soliman*, fiul lui *Selim*, asupra Ungariei. Regele *Ludovic al II-lea* n-avea mai multă minte decît un Ștefăniță și puternicul voievod al Ardealului, *Ioan Zápolya*, nu era mai credincios de cum erau atîția boieri ai Moldovei față de urmașul lui Ștefan cel Mare. Totuși *Ludovic* ieși înaintea păgînilor pînă în preajma Dunării, și aici, în bălțile pe care le face riul la *Mohaci* (*Mohács*), se dădu luptă. Ungurii erau puțini și călăuziți de un rege care nu știa cum să înceapă. Oștirea decăzută a Ungariei fu împrăștiată răpede și *Ludovic* n-avu măcar un sfîrșit de viteaz care pierе cu sabia în mină în fața dușmanului, ci se înecă în bălți.

Pentru moștenirea regelui mort se luptă apoi, mulți ani de zile, *Ferdinand de Austria*, un urmaș al lui *Maximilian*, cel ce dorise Coroana Ungariei pe vremea lui Ștefan cel Mare și care se răzîma pe un tratat de moștenire reciproc încheiat între dinastia austriacă și dinastia iagelonică din Ungaria, a răposatului rege *Ludovic*. Ungurii din Răsărit însă proclamară pe voievodul ardelean *Ioan Zápolya*, pe care *săși* din Ardeal nu voră să-l recunoască.

Peirea Ungariei era o mare pierdere pentru noi, fiindcă n-aveam pe ce ne sprijini acum în rezistența contra turcilor. De altă parte însă, era și un cîștig, fiindcă ni se înfățișa prilejul de a ne amesteca în afacerile ungurești, și mai ales în cele ardelene, de a cuceri cetăți și ținuturi și de a statornici influența noastră; pentru aceasta trebuiau însă domni destoinici.

7. Neagoe lăsase un singur fiu, pe *Teodosie* (un altul, Petru, murise înainte), băieţaş foarte bine crescut, supravegheat de aproape de doamna Mi-liţa şi ajutat de unchiul său, *Preda*, dintre Craio-veşti. Dar boierii din Buzău nu voiră să-l recu-noască şi-şi făcură domn deosebit pe *Vlad*. Epi-tropul lui *Teodosie* căzu în luptă cu răsculaţii. Cu toate că doamna cumpără sprijinul turcilor de la Dunăre, ţara-şi căută însă alt stăpînitor, alegînd pe *Radu*, din părţile Ilfovului, din satul Afumaţi, care-şi zicea fiu al lui *Radu* cel Mare. Acesta a fost un viteaz şi s-a luptat în multe locuri, prin Vlaşca şi Ilfov, prin Teleorman şi Argeş, împotri-va turcilor dunăreni, cari sprijineau pe *Teodosie* şi mai tîrziu, după adăpostirea acestuia la Con-stantinopol, pe un alt domn, în numele sultanului, pe *Vladislav*. De la o vreme, el putu să se împace cu turcii şi merse pînă la Poartă, unde căpătă în-tărirea. *Radu* stăpînea în Ţara Românească atunci cînd regele Ungariei se prăpădi în lupta de la Mo-haci. Dar fireşte că el nu era în măsură să se a-mestece în lucruri aşa de mari şi de însemnate.

De alminterea stăpînirea lui ţinu puţină vre-me ; la 1529, în cele dintîi zile ale anului, boierii *olteni*, cari-l găseau prea aspru pentru dinşii şi cari ar fi dorit, ca supt Neagoe şi *Teodosie*, să-şi aibă domn în legătură cu dinşii, născut din mamă olteancă sau coborîtor din neamul lor, se ridica-ră asupra-i. Voievodul şi fiul său alergară răpede pentru a-i potoli, dar, la Rîmnic, *Radu* se trezi cu răsculaţii pe urmă-i. Atunci se adăposti în bi-serica zisă a *Oltenilor*, din marginea apei Oltului. Boierii nu se lăsară însă, ci-l urmăriră şi pînă aici ; pîngărind în acelaşi timp sfîntenia bisericii şi călcînd credinţa faţă de domn, ei il uciseră im-

preună cu fiul lui. Apoi trupul lui Radu s-a strămutat la mănăstirea Argeşului, unde avea dreptul să fie înmormântat, lângă Neagoe, căci luase în a doua căsătorie pe una din fetele acestuia. Şi astăzi se vede, în partea stîngă a bisericii, mormîntul lui, acoperit cu linii care spun despre multele-i lupte cu turcii şi despre micile biruinţe cîştigate asupra cetelor de păgîni de la Dunăre şi înfăţişează în acelaşi timp pe domn călare, cu mantia desfăşurată în vînt, ţinînd în mînă buzduganul pedepselor şi biruinţelor.

8. Ştefăniţă se luptase cu Radu de la Afumaţi tocmai pentru acea fată a lui Neagoe pe care domnul muntean ştiu s-o smulgă rivalului său. Neizbutind, el trebui să ieie pe fata cealaltă, mai puţin frumoasă, a lui Neagoe şi a Miliţei. Îndată după căsătoria cu domniţa Stana, Ştefăniţă muri, — se zice otrăvit.

XXX

PETRU VODĂ RAREŞ

1. Urmaşul lui Ştefăniţă a fost însă un om care, fără să aibă judecata limpede şi sigură a lui Ştefan cel Mare, isteţimea lui în alcătuirea planurilor mari, moştenise de la acesta, care a fost tatăl său, vitejia şi, mai mult decît dînsa, îndrăzneala de a începe lucruri grele, legate cu multe primejdii, dar putînd aduce mari foloase.

Petru Vodă cel nou venise din *Polonia*, unde se adăpostea alt Petru Vodă, doritor şi el de domnie; înlocuitorul lui Ştefăniţă era fiul din flori

al lui Ștefan cel Mare cu soția unui „tîrgoveț din *Hîrlău* ; i se zicea Petru *Rareș* (adecă *Spînul*), iar pentru că se ținea cu negustoria de pește, Petru *Măjarul*. Trăise o tinereță de griji și venea în Scaunul țării la o vîrstă cînd un om stăpînește toate mijloacele sale. El era să fie nu numai domn adevărat, ascultat de toată boierimea Moldovei, dar în același timp episcopul domnilor munteni din vremea sa și un vecin aplecat să se amestece neconținut în afacerile Poloniei, prin *Pocuția*, și ale Ungariei, prin *Ardeal*.

2. Petru încercă să întrebuițeze mai întîi haosul din Ungaria în folosul său. Aici avea *Ciceul* și *Cetatea de Baltă*, unde-și ținea pîrcălabii, și trimitea la *Vad* un vlădică hirotonisit de mitropolitul din *Moldova*. În *Ardeal* știa el că locuitorii cei mai mulți ai țării sunt români nemulțumiți, că trăiesc în iobăgie și că ar fi foarte bucuroși de venirea unui domn din neamul lor, care să-i dezrobească. Afară de aceasta, el era sigur de credința *secuilor*, cari-l voiau mai bucuros pe dînsul, fiindcă-i lăsa ostași slobozi, decît pe cine știe ce alt stăpînitor. Ei erau pentru *Rareș* și ca un fel de moștenire de la Ștefan cel Mare. În sfîrșit, *sașii*, cari nu puteau suferi pe „*Ianoș Vaida*“ (*voievod*), adecă pe *Zápolya*, și doreau rege al lor pe *Ferdinand*, ca german, erau dispuși să ajute pe Petru, dacă numai el ar sprijini cauza acestuia.

Petru fu întîi sprijinitorul lui *Ferdinand*. Cînd însă *Zápolya* fu recunoscut de sultanul *Soliman*, care porni chiar o expediție pentru întărirea situației acestuia, domnul Moldovei își schimbă îndreptarea, dar nu fără să primească drept plată *Bistrița*, marea cetate săsească din vecinătatea *Ciceului*, ca *zalog*. Moldovenii veniră deci în *Ar-*

deal, cu vornicul Grozav — după ce, în iarnă, vo-dă însuși prădase peste munți, silind pe secui a-i se supune din nou —, și ei cîștigară, la 1529, în ziua de 22 iunie, o mare biruință la *Feldioara*, în Țara Bîrsei, cetate care se păstrează și pînă astăzi și poate aminti românilor din Ardealul acum liberat marea izbîndă românească căpătată de un domn al nostru de dincoace de munți.

Totuși Petru încercă în zădar să ajungă în stăpînirea Bistriței; locuitorii se împotriviră cu îndărătnicie, și domnul moldovenesc nu isprăvi nimic, cu toate năvălirile pe care le făcu din nou în Ardeal, ajungînd pînă la *Brașov* (*octombre*), pe care-l și încunjură cîteva săptămîni. Astfel văzu el că scopurile sale față de Ardeal nu pot fi atinse. Se hotărî prin urmare să-și încerce norocul pe alt cîmp de cucerire, spre miazănoapte.

Cu multă dibăcie pregăti Petru Vodă atacul asupra Pocuției, ținînd pe poloni cu vorba și căpătînd învoirea trebuitoare de la sultan. Despre ardeleni, în starea în care se afla țara lor, era sigur că nu-l vor ataca în lipsă. Cît privește pe munteni, urmașul lui Radu de la Afumați, *Moise*, care trimesese și el trupe în Ardeal, după porunca turcilor, fu înlăturat de o căpetenie a boierilor și peri la *Viișoara* (*august 1530*), încercînd să-și capete Scaunul prin luptă. *Vlad cel Nou*, ucigașul lui *Moise*, luă în căsătorie pe o fată a lui *Rareș*, pe *Chiajna*, și prin aceasta el intră în cercul politicei vecinului său mai puternic.

Cu multă ușurință Petru putu să ieie astfel Pocuția. Polonii n-aveau oaste permanentă, ci se luptau numai cu *mercenari*, cari costau bani și regatul nu voia să-i plătească, sau cu cete de nobili, care se adunau foarte încet; cetățile erau rău a-

părate. Dar, dacă Petru socotea că a cuceri Pocuția înseamnă a putea s-o păstreze, se înșela amar. Polonia avea generali mari, și mai ales pe Ioan Tarnowski, vestit pretutindeni. Astfel, când o oaste polonă putu să se strângă, Pocuția ajunse iarăși în stăpînirea regelui. Petru nu se lăsă cu atît, ci, într-o puternică năvălire, ajunse iarăși în inima provinciei. Atunci, la 22 august 1531, se dădu lupta de la *Obertyn*, în care tactica desăvîrșită a lui Tarnowski, care-și rînduise el oastea, și meșteșugul tunarilor biruiră pe Rareș ; domnul nostru își pierdu și tunurile de la *Feldioara* și fugi, purtînd trei răni pe trup, spre Moldova.

Petru, care trimese și mai departe cete de prădători, între cari și *turci* și *tatari*, în țara pe care n-o putuse păstra, judeca astfel nenorocirea de la *Obertyn*, într-un chip care arată din ce punct de vedere înalt priveau oamenii noștri de odinioară înfringerile și nevoile care veneau asupra lor. „Să nu fie mîndru craiul pentru biruința sa, căci n-a căpătat-o cu însăși puterea sa, ci numai cu norocul, care se schimbă adesea ; și n-a biruit regele, ci Dumnezeu, care pedepsește pe domni pentru încrederea lor cea mare într-însii“.

4. De acum înainte Petru trebui să părăsească și visul său de a stăpîni Pocuția. I se păru chiar că o mare primejdie amenință Scaunul său moldovenesc din partea turcilor. Aceștia se amestecau tot mai mult în afacerile ungurești și, puțină vreme după lupta de la *Obertyn*, un italian, fecior din flori al unui doge al Veneției, *Aloisio Gritti*, care se bucura de foarte mare trecere la Constantinopol, căpătă Ardealul în sarcina sa, pentru a face liniște într-însul. Se zicea că *Gritti* voia să fie *rege unguresc* și să puie pe cei doi fii

ai săi în țările românești, înlocuind pe Petru și pe domnul muntean cel nou (Vlad cel dintii se înecase), *Vintilă din Slatina* sau, ca domn, tot *Vlad*. De aceea, cînd Gritti intră din nou în Ardeal și toți nobilii țării se ridicară împotriva lui, închizîndu-l în *Mediaș*, Petru, care primise de la sultan porunca de a veni să-l despresoare, făcu altfel : căpitanul oștirilor sale, vornicul Huru, ispiti din cetate pe trufașul italian la dînsul și-l dădu apoi pe mîna răsculaților, cari-l uciseră (*septembre 1534*) ; pe copii Rareș îi luă la dînsul și li găti, se spune, un sfîrșit năpraznic. Astfel de fapte pot fi folositoare, într-o anume clipă, dar nu prin acte de trădare și înșelare singeroasă se ridicase și stătuse cînzeci de ani în stăpînirea Moldovei Ștefan cel Mare.

Petru era să vadă de almini, foarte iute, că acela care înșeală pe toți nu mai află credință la nimeni și în clipa hotărîtoare pentru domnia lui, se văzu singur cu șiretenia, care nu poate ajuta totdeauna.

În anii următori, el crezu că poate să înceapă iarăși intrigile sale ardelene, încheind tratate și căutînd a întrebuița în folosul său și pe Ferdinand și pe Zápo^lă. Visa stăpînirea cetăților *Muncaci* și *Hust*, prin urmare a Maramurășului, de unde se coborîseră strămoșii lui cu două veacuri în urmă, și-l vedem odată rugîndu-se de Ferdinand să nu mai numească *voievod al Ardealului*, căci are să-i spuie el ceva „care privește binele țării“, ceea ce înseamnă că însuși ar fi voit să capete această domnie.

5. Dar acum polonii erau hotărîți să-l înlăture. Un atac al lor, făcut în iarna anului 1538, nu izbuti. Atunci ei găsiră un mijloc pentru a scoate

pe Petru, fără să se lupte cu dînsul ; îl pîrîră la Constantinopol, arătînd că un astfel de om este primejdios, nu numai pentru regat, dar chiar și pentru împărăția de care atîrnă. *Soliman*, care era deplin ascultat în Ungaria și înaintea căruia Țara Românească sta fără apărare, se hotărî deci să sfarme trufia primejdiosului moldovean.

Nici din Ardeal, cu toate legăturile pe care le avea cu Ferdinand, nici din Polonia, deși se arăta acum să părăsească orice pretenții asupra Pocuției, Petru nu primi ajutorul de care ar fi avut nevoie. Boierii îi arătară îndată că nu-l voiesc. Tatarii fură bătuți la *Ștefănești*, dar ei se puteau întoarce asupra-i. Astfel fiul lui Ștefan cel Mare nu putu să încerce măcar o luptă împotriva celor mai puternici dușmani ai țării sale. Se înfățișă înaintea *Hotinului*, dar polonii apucaseră a se așeza în cetate și-l făcură să plece. Rătăci cîțva timp de-a lungul Moldovei, apoi ajunse la *mănăstirea Bistriței* și, intrînd în biserica întemeiată de Alexandru cel Bun și împodobită de tatăl său, Ștefan cel Mare, în biserica unde se odihnea frațele său mai mare, Alexandru, Petru se rugă lui Dumnezeu, plîngînd cu lacrimi calde și pocăindu-se pentru toate păcatele sale.

Apoi, schimbat de haine, se furișă prin trecătoriile munților și ajunse în Ardeal. Ai lui din *Ciceu* îl văzură cu mirare sosind înaintea porților cetății aproape singur, călăuzit de nobilii secui prin moșiile cărora trecuse.

Stătu aici în Ciceu multe luni de zile, împreună cu doamna, o sîrboaică din neamul despoților, *Ecaterina-Elena*, cu fetele sale și cu doi fii, *Iliaș* și Ștefan. Ungurii îl țineau acum ca pe un prins

politic. În Moldova locul lui fusese dat unui fiu al lui Alexandru celui îngropat la Bistrița, Ștefan, care-și zicea însă, ca să pară mai vrednic de stăpînire, fiul lui Ștefan cel Mare însuși. Acest Ștefan era încunjunurat de turci, cari-l păzeau împotriva boierilor, și cu acest mijloc Moldova suferi o pagubă mare prin smulgerea întregului *ținut care se întinde între linia Bicului și raiaua cetăților Chilia și Cetatea Albă*. Deci toată jumătatea de jos a Basarabiei de azi, cea mai roditoare și mai întinsă, era acum turcească. Sultanul Soliman, care intră în *Suceava*, merse pînă la *Tighina*, vadul cel mai însemnat al Nistrului, și aici el făcu să se zidească o cetate nouă, pe care o numi Bender și în care așază pe ienicerii săi. Inscripția turcească, pe marmură, de la Tighina pomenește înfrîngerea domnului Moldovei, despre care spune că „a fost călcat în picioarele cailor împărătești“.

Ștefan cel nou însă, căruia îi ziceau *Lăcustă*, fiindcă părea a fi adus cu dînsul nenorocirea unei distrugerii a sămănăturilor de către lăcuste, nu putea fi suferit de boieri, cari cunoscuseră altfel de domni. Cît a stăpînit, el a avut neconținut a face cu pretenții *lari* răsăreau din toate părțile. La urmă, boierii nu mai întrebuițară aceste mijloace ca să scape de dînsul, ci în chiar cetatea Sucevei, unde stătea păzit de ieniceri, îl uciseră, zvîrlindu-i trupu-n curte. Portarul Sucevei (adecă pîrcălabul acestei cetăți), *Cornea*, care-și zise fiu al lui Bogdan Orbul, fu înălțat ca domn supt numele de *Alexandru Vodă cel Nou* (după numele lui Alexandru cel Bun).

Fiindcă Ștefan nu izbutise a ținea în ascultare pe boierii moldoveni ca om al sultanului, Alexan-

dru încercă să se arăte dușman al turcilor. Deci se îndreptă asupra raiei *Chiliei și Cetății Albe*, cum și asupra altor cetăți turcești din vecinătate, prădându-le. Aceasta însă grăbi căderea sa.

Petru se furișase acum din Ardeal și ajunsese la Constantinopol. Un om ca dînsul știa cum să cîștige și pe cei mai înviersunați dușmani ai săi. În curînd turcii fură încredințați că numai un om dibaci și practic cum e Petru ar fi în stare să li asigure liniștea despre partea Moldovei.

Astfel ei îl trimiseră cu un ajutor turcesc pentru a domni din nou. Aveau cu atît mai multă nevoie de dînsul, cu cît Ioan Zápolya murise acum, lăsînd un fiu în leagăn, născut din *Isabela*, fiica regelui polon Sigismund, și pentru tronul acestui copil, numit *Ioan* după tată și *Sigismund* după părintele mamei, erau să se poarte lupte sîngeroase; nu era deci indiferent pentru turci cine avea să stăpînească Moldova în cursul acestor lupte. „Voi fi“, striga vechiul domn setos de răzbunare, „ceea ce am fost și încă mai mult decît atîta“.

6. Petru prinse pe Alexandru Vodă și-l tăie. Tot așa de nemilos fu și cu boierii cari-l sprijiniseră pe acela. Nu mai era domnul de altădată, blînd cu boierimea și îndrăzneț față de străini. Acum stăpînea aspru și greu și nu mai avea în el încrederea care-i trebuia ca să poarte războaie. *Țara Românească*, de alminterea, nu mai stătea acum în aceleași legături față de dînsul, cu toate că domnii munteni cei noi se arătară tot așa de slabi ca și cei vechi. Acolo fusese pus de boieri, în locul lui Vlad Vintilă, care perise la vînătoare, de mină omenească însă, fostul egumen de Argeș, despre care a mai fost vorba, *Radu Paisie*. Dom-

nia acestuia se înseamnă numai prin atîta că atunci s-a pierdut *Brăila* către turci.¹

Dar nici Petru nu putu să capete înapoi *Basarabia* de jos și nici să-și puie ostași în *Tighina*. În zădar stăruie el la toți vecinii în vederea unui război contra păgînilor ; nici data aceasta nu voi să-l creadă nimeni. Fiul lui, *Iliaș*, trebui să meargă la Poartă, ca zălog pentru credința tatălui, și tînărul, care era ușor de minte, prinse îndată cu moda turcească și felul de trai al turcilor, iubirea pentru legea lor.

În Ardeal, Petru nu mai avea *Ciceul* și *Cetatea de Baltă*, pe care dușmanii le smulseseră *Moldovei* în lipsa lui. Dacă se mai înfățișă în această țară, el veni numai ca trimes al sultanului, pentru a prinde pe voievodul ardelean, de sînge românesc, dar ungurit cu totul, *Ștefan Mailat* (*Majláth*), care părea că se gîndește la neatîrnare (iulie 1541). Și în 1542 domnul *Moldovei* pătrunse în Ardeal, cu gîndul să-și capete înapoi *Bistrița*. După multe stăruințe, *Rareș* primi la urmă numai locurile goale unde fuseseră cetățile sale, pe care episcopul *Gheorghe Martinuzzi*, administratorul cel nou al țării, pusese să le dărîme pînă în temelie.

7. În ultimii săi ani, Petru *Rareș* fu mîngîiat cu gîndul că apusenii se pregătesc de marele război împotriva turcilor. *Electorul de Brandenburg, Ioachim*, era să fie în fruntea trupelor creștine, care se strînseseră în adevăr și merseră la *Buda*, intrată acum în stăpînirea turcilor, — copilul *Ioan Sigismund* fiind așezat numai în cuprinsul Ardealului și al părților de pînă la *Tisa*, — dar cetatea

¹ *Brăila* a căzut sub dominație turcească în 1545 (n. ed.).

se împotrivi biruitoare (1542). Astfel, tot ca vasal plătitor de tribut și ascultător în război al turcilor, muri Rareș, la 3 septembrie 1546.

XXXI

DOMNII MĂRUNȚI DIN VEACUL AL XVI-LEA PÎNĂ ÎN EPOCĂ LUI MIHAI VITEAZUL

1. Cu un an înaintea morții sale, domnul muntean, *Radu*, fusese chemat la Poartă și trimis tocmai în Egipt. Obiceiul de a aduce pe domni la Constantinopol era acum întemeiat, și nici unul nu cuteza să se împotrivească la o poruncă de acest fel, dar pentru întâiași dată un stăpînitor al nostru era trimis în *surgun* într-una din provinciile Împărăției Turcești.

Urmașul lui Radu a fost cel dintîi domn românesc care n-a fost ridicat, fie și cu ajutorul turcilor de la Dunăre, de *un partid dintre boieri, ci trimis de-a dreptul*.

Era *Mircea* „Ciobanul” (adecă negustorul de oi pentru turci, *gelepul*), care-și zicea „fiul lui Radu”; om crunt și sălbatec, care dacă s-a împrietenit cu Petru Rareș, luînd de soție pe fiica acestuia, *Chiajna*, și a trăit în pace cu toți vecinii, fu al doilea Țepeș, mai rău decît acesta față de boierii săi, măcelărind pentru plăcerea de a omorî. În zădar încercară ardelenii să-l înlocuiască printr-unul din pribegii cari se adăposteau în această țară; Mircea rămase domn în Capitala cea nouă și

statornică a Țării Românești, în cetatea *Bucureștilor*.

2. Fiul lui Rareș, Iliș, se declară, peste câteva luni de zile de la suirea în Scaun, turc, nădăjduind o nouă domnie românească, păgînă, la Dunăre și în Basarabia. Părăsi tronul, merse la Constantinopol și căpătă situația de *beg* în deosebite provincii. Era mai mult o faptă rușinoasă întîmplătoare decît un obicei rău, căci exemplul lui n-a mai fost urmat de nimeni. Țara se cutremură de minie la auzul acestei fapte nelegiuite; în biserica întemeiată de Rareș, la Tîrgul Frumos, numele lui Iliș este ras din pomelnicul care se află în altar și tot așa și din manuscripte.

Ștefan, fratele mai mic al lui Iliș, era creștin bun, dar om rău și tinăr ușuratec. Generalul împărătesc din Ardeal, unde urma vechea luptă între *Ferdinandiști* și dinastia *Zápolya*, încercă în deșert să-l înlocuiască, precum voise a înlocui pe domnul muntean Șircea. Ștefan rămase, dar atîta ură se grămădise în sufletele boierilor, cari vedeau că-și bate joc de casele lor, încît acest al doilea fiu al lui Rareș fu omorît de dinșii, tăindu-se sforile cortului supt care el stătea în marginea Prutului.

Chemat din Polonia, unde fugise ca *Petru Stolicul*, un fiu din flori a lui Bogdan Vodă, deci un frate a lui Cornea, care-și zicea și el *Alexandru Vodă*, ca și acesta, începu o domnie moldovenească nouă, cu apucături asemenea celor ale lui Mircea Ciobanul. Și el ascultă întru toate de turci, și el era un ucigaș al boierilor, în nădejdea că astfel își va asigura mai bine domnia.

3. Domnia lui Alexandru Lăpușneanu, om bolnav, cu ochii prinși pînă la orbire, în Moldova în-

seamnă dezbinare, cruzime și pierderi față de străini. Un domn ca dînsul, urît de toată boierimea, care singură hotăra în viața noastră politică de atunci, nu putea să facă nici un fel de planuri. Astfel, deși el trebui să se ducă în Ardeal, pentru a sluji interesele turcilor în această provincie turburată, nu-i putea trece prin gînd să încerce, ca unchiul său Petru Rareș, un amestec românesc în lucrurile ardelene. De acum înainte Moldova nu cutează să mai ceară polonilor serios Pocuția ; dacă *Hotinul*, mulțămită cererilor turcești, ajunse iarăși moldovenesc, Alexandru Vodă nu-l întări, ci dimpotrivă, porunci, în a doua domnie, să-i sfărîme zidurile, pentru ca să nu mai poată fi o amenințare față de vecinii de peste Nistru și mai ales față de turci, cari voiau ca din țara peste care stăpîniseră Ștefan cel Mare și Petru Rareș să nu mai poată răsări niciodată vreo primejdie pentru dînșii.

Boierii îl urau așa de mult pe domnul lor pentru răutatea și setea lui de singe, încît ei fură bucuroși cînd un pretendent sprijinit de unii nobili poloni și mai cu samă de vestitul aventurier polon *Albert Laski*, se ivi pentru a încerca să smulgă domnia tiranului Alexandru.

Pînă atunci, oricine dorea să domnească în Moldova trebuia să fie un urmaș al domnilor vechi ; cu atît mai mult trebuia el să aibă o obîrșie românească sigură. Acuma însă datinile începuseră a se strica și patima a se dovedi mai tare decît așezămintele și obiceiurile țării. De aceea se găsiră boieri cari să sprijine pe un vîntură-țară care se născuse într-una din insulele Arhipelagului. Deși zicea că e fiul unui boier tăiat la Hirău și voia să ridice și o biserică acolo în amintirea ta-

tălui său, el era de neam grecesc prost și-și petrecuse pînă atunci vremea străbătînd Curțile germane și oploșindu-se pe lîngă deosebiți principii, cărora li plăcea pentru cunoștința lui de grecește¹ și pentru talentul lui de a învîrți complimente în vorbă și în scris. Îl chema *Iacov*, avea ca nume de familie *Vasilic* și se lăuda, fără dreptate, că este din neamul Despoților, adică al domnilor din Paros și Samos (cari n-au existat niciodată) sau chiar marchiz.

După ce stătu cîtăva vreme în Moldova, dîndu-se ca o rudă de departe, după strămoși, a doamnei lui Lăpușneanu, *Ruxanda*, care era *fata lui Rareș* și astfel prin mama ei din seminția despoților sirbești, Iacov trecu în Ardeal, stătu un timp la Brașov, de aici în țara Zipsului, de lîngă Maramurăș, unde Laski avea moșii, pe pămîntul Ungariei. Se înțelese răpede cu acesta, fiind amîndoi ambițioși, schimbători și fără multă seriozitate, iar pe lîngă acestea aplecați și unul și altul către *legea protestantă*. Apoi, cu ostași dați de noul său prieten și coreligionar, el năvăli în Moldova și fu învins. Atunci se făcu mort, și răspîndi pretutindeni vestea că bietul Despot de Paros a și fost dus la groapă. Lăpușneanu va fi crezut această poveste de aventurier șiret, dar peste puțin văzu pe „răposatul“ întrînd cu alte trupe polone, plătite tot de Laski, și trebui chiar să fugă, în lupta de la *Verbia*, lîngă Jijia, în părțile botoșănene, înaintea norocosului turburător (18 novembre 1561).

Doi ani de zile, pînă în toamna anului 1563, stăpîni Iacov asupra Moldovei. El se încunjură de

¹ Pe atunci Europa întregă avea o deosebită iubire pentru civilizația veche, latină și greacă; reprezentanții culturii grecești fiind rari, ei erau foarte prețuiți (n. a.).

străini, făcu biserică și școală protestantă la *Cotnari*, unde erau din vechi timpuri nemți catolici, aduși acum cu sila la credința cea nouă, își chemă chiar un episcop *socinian*¹, și trecu totdeauna înaintea boierilor moldoveni drept un străin. Dar, pe de altă parte, el se încunună după datina vechilor domni ai țării, luă titlul de *Ioan Voievod*, fiu al gloriosului Ștefan însuși, bătu bani după asemănarea celor din imperiu și din Ungaria, vorbi de drepturile sale asupra ținuturilor ardelenene cîștigate de Ștefan cel Mare, se laudă că va goni pe turci din Bugeac și din Tighina. Ba arăta chiar că voiește să înceapă război cu muntenii *pentru a strînge pe toți românii laolaltă*, adăogînd că el, om învățat, știe bine cum că *neamul nostru se trage din romani*² și are pentru aceasta datorii de vitejie și putere pe care trebuie să le îndeplinească.

De fapt însă, acest om ciudat era prea slab ca să aducă la îndeplinire asemenea planuri, în viitorul cărora nu credea nici el prea mult. După ce, multă vreme, purtă cu vorbă pe toți vecinii săi, fiindu-li, una după alta, și chiar în același timp, prieten și dușman, Iacov se trezi înaintea unei realități îngrozitoare pentru dînsul. Boierii se răsculară, ridicînd din mijlocul lor ca domn pe un *Tomșa Hatmanul*, care luă ca nume de domnie numele lui Ștefan cel Mare, zicîndu-și deci *Ștefan Voievod*. Laski nu-i veni în ajutor, căci Despot, nedîndu-i Hotinul făgăduit, intrase în dușmănie cu dînsul. Astfel nu era nimeni ca să-l apere decît

¹ Socinienii sunt poloni convertiți de Socin la reforma religioasă (n. a.).

² Și călugării de la Dealu spusese ră aceasta, cu treizeci de ani în urmă, unui străin, Della Valle. Din Apus ni venise această știință, iar apusenii în epoca Renașterii căutau să afle oricărui neam o obîrșie antică (n. a.).

puținii ostași străini, amestecați, ce se găseau lângă el și cu cari Despot se închisese în *Suceava*.

Pe când el se împotriva cu îndărătnicie, în această veche cetate, din care moldovenii răspinseseră pe Ioan Albert, regele Poloniei, oști de alt neam năvăliră în Moldova. Aceștia erau *cazaccii*, din adunătura de oameni care se alcătuiseră pentru pradă și mai ales pentru smulgerea prăzii din mîna tatarilor, în ostroavele Niprului. Ei se chemau cu un nume tătăresc care înseamnă vagabond. În fruntea acestor cazaci, printre cari se aflau ruși, poloni și chiar destui moldoveni, sta hatmanul lor, *Dumitru Vișnieviețchi*, care se cobora dintr-o soră a lui Petru Rareș și avea astfel drepturi asupra Scaunului moldovenesc. *Vișnieviețchi* nu izbuti însă și peri la Constantinopol, iar Iacov, căruia țara-i zicea Despot, ca și cum acesta ar fi fost un nume de botez, nu mai putea să ție în *Suceava* din lipsă de hrană. El plecă deci din cetate, dar cu toată mîndria unui om care cunoștea lumea, care știa din cărți multe fapte omenești și care avuse cîntea de a sta în tovărășia împăraților și a domnilor celor mari. Nenorocitul, care nu era fricos, ieși astfel din *Suceava* călare, purtînd în mînă buzduganul; în toată strălucirea înfățișării domnești, el merse în tabăra răsculaților. Aceștia-l urau prea mult pentru ca să respecte intrînsul pe domnul care stăpînise asupra lor și pe omul, deși străin și nevrednic, care primise pe frunte mirul cu care se ungeau domnii Moldovei. Tomșa-l lovi cu buzduganul în cap, și îndată Despot fu ucis. Locul de îngropare al străinului nu se cunoaște, fiindcă nimeni nu s-a găsit care să puie

o piatră în amintirea lui, aventurierul și veneticul.

4. Ștefan Vodă cel nou nu putu să rămîie multă vreme în Moldova ; turcii nu voiau să-l recunoască. Aveau la îndemînă pe Alexandru Lăpușneanu, care se adăpostise la dînșii și care făcu în aceste împrejurări ceea ce făcuse înainte de dînsul Petru Rareș, arătînd turcilor că numai prin domni legiuîți, cu mîna de fier, se poate stăpîni potrivit cu interesele lor în Moldova. Ștefan trecu în Polonia, ca unul care n-avea unde merge aiurea. Fiindcă însă, în scurta lui domnie, el prădase anumite ținuturi de graniță și pe lîngă aceasta fiindcă se știa foarte sigur, de către regele Poloniei, că uciderea lui ar fi bine privită de sultan, Ștefan fu aruncat în închisoare, judecat, osîndit și decapitat. Era cel dintîi domn român care să-și fi pierdut capul prin străinătate, ceea ce dovedește adîncă decădere a Moldovei, odinioară atît de respectată.

Alexandru Lăpușneanu se întoarse în țară spumegînd de furie împotriva boierilor cari-l trădaseră și-l făcuseră să petreacă doi ani de pribegie grea și amară. Acum începură măcelurile cele mari.

5. Exemplul acesta-l luase, nu de la vreun domn moldovean, căci nici tînărul Ștefan nu făcuse altceva decît să taie pe cîțiva boieri socotiți ca dușmani personali, ci de la tiranul muntean Mircea. Acesta avuse o întîie domnie sîngeroasă, care se mîntui prin aducerea lui silnică la Poartă.

Avu ca urmaș pe un fiu al lui Radu Călugărul (Paisie), numit, ca si tatăl său înainte de domnie,

Petru, deci, dezmiardat, după moda rusească, *Petrașcu*. Petrașcu, căsătorit cu o doamnă dintre fețele de boieri ai țării, anume *Voica*, trăi și după suirea în scaun o viață pașnică, liniștită și binefăcătoare. A mers odată în Ardeal pentru scopurile turcești, pe care am văzut că le slujea, de nevoie, și Alexandru Lăpușneanu. Dar nu era războinic; ca și Radu cel vechi, el pare să fi fost un om bolnăvicios și aplecat mai mult către cele bisericești. A și murit în Scaun, lucru rar pe vremurile acestea, după ce zăcuse o bucată de vreme la Rîmnicul Vilcii, unde mersese să caute aer de munte și chemase pe un medic sas din Sibiu ca să-l ajute.¹

După moartea lui Petrașcu, care a fost îngropat în mănăstirea din Deal, lângă tatăl său Radu (și astăzi i se vede mormîntul, cu frumoase rînduri slavone), *Mircea* izbuti să capete iarăși domnia și înlătură orice concurenți putea să-i ridice Ardealul, dintre pribegi. El stăpîni mai mult din București, avînd legături strînse cu turcii din *Giurgiu*, cari erau sprijinatorii lui de căpetenie. A fost în a doua domnie tot așa de rău ca și-n întîia și moartea lui, la București, trebui să stîrneasce mare bucurie printre boieri; a fost îngropat în Biserica Domnească², sau a Curții, care e întemeiată de dînsul și se vede și pînă astăzi, în Piața Sf. Anton, dar schimbată cu totul.

¹ Pe atunci, și pînă pe la 1800, medici dintre români nu se găseau (n. a.).

² Biserica Buna Vestire, din cuprinsul Curții Vechii (n. ed.).

DOMNI MĂRUNȚI DIN VEACUL AL XVI-LEA
PÎNĂ ÎN EPOCA LUI MIHAI VITEAZUL
(urmare)

1. Așa cum îi știm pe Alexandru Lăpușneanu și pe Mircea Ciobanul, ei erau totuși bărbați în toată firea, oameni hotărâți și cari puteau fi viteji la întîmplare. Urmașii lor nu avură nici aceste în-sușiri.

Moldova, care se ținea mai bine ca Țara Românească, fiind mai bogată decît dînsa, mai luminată, bucurîndu-se de o organizație mai bună, nu primi, după moartea lui Alexandru, un domn de-a dreptul din Constantinopol, cum se făcuse obiceiul dincolo, la munteni. Fără să se întrebă pe turci, fiul lui Alexandru și al Ruxandei, *Bogdan*, fu numit domn (dar și în Țara Românească, cealaltă fată a lui Rareș, Chiajna, văduva lui Mircea Ciobanul, procedă *moldovenește* la moartea bărbatului ei și înălță la domnie, prin alegere de către boieri și țară, pe fiul ei *Petru*, numit după *Petru Rareș*).

Bogdan a fost însă un fel de Ștefăniță, neavînd alt gînd decît să-și ia femeie frumoasă și nobilă din țările „civilizate” de peste Nistru ; astfel, el nemulțami pe niște magnați de acolo, cari puseră să-l atace și-l căpătară rănit în mîinile lor (1572).

2. Cu mult mai cuminte, fiindcă era și strunit mai bine de o mamă mai energică, se arată domnul cel nou, care era însă și mai tînăr, din București *Petru*, care nu era să trăiască mult.

Domnia lui Petru se încheie numai prin pîrile dușmanilor, cari alergaseră la Constantinopol și prin intrigile unui concurent, Alexandru, și el fiu al lui *Mircea Vodă*, dar nu al Ciobanului, ci al fiului, care stăpînise numai cîteva zile în țară, al lui *Mihnea cel Rău*, de la începutul veacului al XVI-lea.

Petru și mamă-sa fură poftiți la Poartă, ca să-și dea sama, și de aici nu mai putură să se întoarcă îndărăt, fiind opriți ca prinși de stat; el se stînsese în exilul asiatic.

3. În Țara Românească, *Alexandru cel Nou* (al treilea, cel dintîi fiind Bătrînul și al doilea Alexandru Aldea) a stăpînit în pace pînă la moarte, trăind tot în București supt aripa turcilor. Soția lui era perotă, dintr-o familie levantină după mamă.¹ Ea făcu la moartea lui Alexandru ceea ce făcuse Chiajna la moartea lui Mircea; așeză în Scaunul domniei pe fiul ei, numit *Mihnea* după bunicul care stăpînise Țara Românească, *Mihnea cel Rău*. Acest *Mihnea* avu apoi două domnii munte-ne, petrecîndu-și viața pe rînd în cetatea de scaun a Bucureștilor și în deosebite locuri din Răsărit. Căci, la înlăturarea domnilor, care se numește acum, cu un cuvînt turcesc, *mazilie*, ca și cum domnii noștri ar fi fost niște dregători ai împărăției de care atîrnau, li se dădea ca loc de adăpost, unde stăteau însă supt pază, vreo insulă din Arhipelag (Rodos, Chios), iar mai tîrziu chiar orașe din Siria, ca Alep, unde a stat mulți ani Chiajna, sau, cum i se zicea în de obște, Mircioaia și unde a

¹ Levantini se numesc italienii și în genere catolicii cari trăiesc prin porturile Răsăritului. Doamna Ecaterina avea o soră Mărioara, a lui Adonno Vallarga, care trăia la călugărițe în insula Murano, lângă Veneția (n. a.).

murit bietul tînăr exilat Petru Vodă, în părțile Africei, ca Tripolis, unde va petrece cîtva timp Mihnea. Trebuie să amintim însă din nou că și alt domn al nostru a fost trimis astfel în surgun prin Țara Turcească : înaintașul lui Mircea, Radu Paisie (în Egipt).

4. *Alexandru* avea un frate numit și el Petru. Căută să-l facă domn al Moldovei. Acolo, după prinderea lui Bogdan, țara rămăsese fără stăpîn și nefiind la îndemîină vreun fecior de domn, turcii putură să încerce — pentru întîiași dată — trimeterea din Constantinopol a unui domn nou, a cărui alegere să nu fi fost făcută niciodată de țară și care să nu fi fost măcar cerut de dînsa, — altfel decît prin cîțiva boieri momiți anume pentru aceasta, la Constantinopol. Veni astfel, cu însemnele domniei (steagul turcesc, *sangeacul*) și încunjurat de turci, un *armean*, care asigura și dovedea prin anumite semne de pe trupul său că a fost născut de maică-sa, vreo armeană din Suceava sau din alt tîrg moldovenesc, unde erau armeni, veniți din Galiția (Botoșani, Roman și Iași)¹, dintr-o legătură cu Bogdan Vodă Orbul, fiul lui Ștefan cel Mare. Numele lui, pe cînd făcea negoț

¹ Armenii veniți din Galiția se desfăcuseră din Caffa genoveză, iar aici la Caffa sosiseră trecînd Marea Neagră din Armenia Mică (din Calicia, lîngă Marea Mediterană). Se știe însă că Armenia cea mare a fost aiurea, unde și astăzi locuiește în cea mai mare parte poporul armenesc de acasă, în regiunile caucaziene, pe la Muntele Ararat și lacul Van (orașele : Erzerum, Erivan, Van) (n. a.).

de giuvaere la Constantinopol, era Ioan, și tot Ioan se numai ca domn.¹

Ioan fu poftit, de la o bucată de vreme, să plătească Porții tribut mai mare decît cel obișnuit pînă atunci.²

Pe atunci, Moldova începuse a sărăci și giuvergiul nostru stăpînea prea de puțină vreme ca să fi putut strînge mulți bani în vistierie, — care, nu trebuie să uităm, era totdeauna a domnului, așa încît cel care pleca își lua toți banii cu dînsul, pe cînd datoria lui rămînea în sama țării. Astfel Ioan trebui, sau să plece fugind în Polonia, sau să înceapă războiul cu turcii.

5. Acest război nu-l putea face cu boierii, deoarece, chiar de la începutul domniei lui, el se pusese rău cu dîșii, urmînd datina lui Lăpușneanu. Ba chiar începuse, ca unul care avea nevoie de bani mulți, să prigonească pe vlădicii țării, arzînd pe unul și silind pe mitropolit să fugă în Ardeal. Îi trebuia deci ajutor din altă parte.

Acesta nu se putea căpăta din Ardeal, unde acum se făcuse liniște după moartea lui *Ioan Sigismund*, fiul lui *Zápolya*, care trăise ca un slăbănog și se stînsese înainte de vreme. După moartea lui, nobilii din Ardeal aleseră pe urmașul aliatului de odinioară al lui Ștefan cel Mare, pe *Ștefan Báthory*, numit și el tot ca înaintașul său. Cel din urmă rege al polonilor din dinastia Iagelo-

¹ „Ioan Vodă“ fusese și cel dintîi soț al Ruxandei Lăpușneanului, care domnise însă numai cîteva zile. Ca boier el se chemase Joldea; al doilea Ioan Vodă e Despot (n. a.).

² Tributul Moldovei era pe vremea lui Rareș de 10 000 de galbeni, pe lingă cari se adăugiau apoi darurile în natură și pungile cu bani care se dădeau tuturor dregătorilor celor mari ai Porții. Astfel darurile mai făceau, tot supt Rareș, 12 000 de galbeni. Cele în lucruri cuprindeau soboli, șube de rîs, alte *blăni*, *cai*, *șoimi* (v. și mai sus) (n. a.).

nilor, *Sigismund August*, fiul lui Sigismund I-lea, murise, și pentru tronul Poloniei se luptau mai mulți prinți străini, cari căutau să capete votul Dietei de alegere. Învinșese un prinț din Casa de Franța, Henric, care era să părăsească însă în curînd țara. Și, pe lângă aceasta, Ioan prădase în Pocuția. Ajutor nu putea să vie nici de la poloni.

Deci Ioan se îndreptă către cazaci, pe cari Moldova-i cunoscuse întăiași dată pe vremea lui Despot. Aceștia și veniră, pentru o plată mică, și începură lupta în slujba lui Ioan Vodă.

Ioan a bătut pentru plata lor un ban moldovenesc nou, care se mai găsește ici și colo, în săpăturile ce se fac întîmplător prin Moldova. Banul înfățișează pe Ioan cu pletele lungi (pletele lungi erau o datină la domnii moldoveni), cu barba bogată și purtînd pe cap un calpac (pălărie cu marginile ridicate în sus, paralel cu fundul), după moda ungurească și polonă de acel timp.

Războiul a stat mai mult în prădăciuni, făcute prin raiaua, teritoriul de hrană, a cetăților turcești, cîștigată de Baieșid și Soliman cel Mare. În zădar încercă domnul muntean să așeze în scaun pe *Petru*. Cazacii lui Ioan se arătară mai tari decît boierii lui Alexandru, între cari însă erau viteji vestiți, ca frații *Golești*, *Ivașcu* și *Albu* (care, acesta din urmă, și peri în luptă și e îngropat supt o piatră ce ni-l înfățișează luptînd, la mănăstirea *Vierș*, din Argeș).

La urmă însă, cînd *beglerbegul Rumeliei*, deci generalul cel mare al Europei, veni în Moldova, Ioan trebui să cadă, neavînd oaste în stare să se împotrivească minunatei puteri pe care o lăsase Soliman cel Măreț. A fost încunjurat cîteva zile în lagărul de la *Roșcani*, lingă Prut, în Moldova de Jos și la urmă, părăsit de unii dintre boieri, trebui să se predea. Pe cînd cazacilor li se dădu voie să se întoarcă înapoi în țară, Ioan Vodă a fost osîndit la moartea trădătorilor : legat cu mî-

nile și picioarele de patru cămile, cărora li se făcu vînt, el fu rupt în patru bucăți (10-11 iunie 1574).

6. În locul lui stăpîni apoi *Petru Vodă* munteanul, un om bolnav (i se zicea Șchiopul) și oboșit. El avu mult de lucru cu cazacii, cari năvăliră de atîtea ori în Moldova, aducînd cu dînșii „domnișori“, fii adevărați sau închipuiți ai domnilor ce stăpîneau odinioară în Iași.

Unul dintre aceștia, numit tot *Ioan*, se zicea că este Ioan Vodă cel mort în 1574 și poreclit, pentru faptele sale groaznice împotriva clericilor, Ioan Vodă cel Cumplit; acesta avea porecla de *Potcoavă*, fiindcă era în stare să rupă cu minile potcoave de fier. Biruind pe Petru la *Docolina*, în părțile Fălciului, el se așează în Iași și petrecu cîteva săptămîni acolo, pînă ce-l scoaseră ardelenii în folosul lui Petru Vodă. Potcoavă fugi în Polonia, și i se făcu ceea ce i se făcuse odinioară lui Ștefan Vodă Tomșa, fără ca el să fi prădat, ca acesta, hotarele Poloniei. După porunca regelui polon de atunci, care nu era altul decît Ștefan Báthory, fostul voievod al Ardealului și tributari al Porții, un rege mare, dar foarte prudent în ce privește legăturile cu turcii, i se tăie capul fugarului, care era în adevăr român (i se zicea Nicoară), deși nu se trăgea din domnii țării. Ioan arată o vîitejie deosebită în ceasul morții: învătă pe călău cum trebuie să lucreze și înainte de a primi lovitura, ținu o cuvîntare frumoasă în care înfieră pe rege și pe sfetnicii săi ca robi ai păgînilor și îndeplinitori ai voinții acestora: „Oameni buni, știți voi de ce mi se taie mie capul? De aceea fiindcă mi-am adăpat sabia cu sînge turcesc și mi-am pus de atîtea ori viața în primejdie luptîndu-mă cu dușmanii voștri și ai tuturor creștinilor.“ Și po-

lonii, cari au fost de față în număr așa de mare încît s-a sfărîmat casa unde el a fost ucis, fură mișcați de soarta acestui om frumos și încă tînăr — n-avea decît cel mult patruzeci de ani. Deci, îndată după moarte, el a fost ridicat cu cinste și i s-a cusut capul de trup cu fire de mătăasă, apoi l-au îngropat în biserica ortodoxă din Liov, zisă a rușilor, cu toate că, în deosebite timpuri, ea a fost zidită și sprijinită cu banii domnilor Moldovei.

7. Din singele lui Nicoară Potcoavă, zis Ioan Vodă, se ridicară și alți dușmani asupra bicisnicului Petru, și toți veniră cu ajutorul cazacilor neastîmpărați. Totuși acești domnișori nu putură înlătura pe domnul sprijinit de turci, și el căzu astfel numai atunci cînd îl scoaseră turcii înșiși. Ei găsiră anume pe unul care plătea mai bine ca să-i dea locul lui Petru Vodă. Căci turcii căpătaseră credința că Moldova nu mai este în stare să se împotrivească unui domn trimes de-a dreptul de Poartă. Se numi astfel acel pretendent larg în daruri; după fiul de armeancă Ioan, care se zicea odrasla lui Bogdan Orbul, venea acum fiul de săsoaică din Brașov, *Iancu*, care se lăuda că e născut din legăturile mamei lui cu Petru Rareș, atunci cînd acesta încunjura cetatea Brașovului. Era un om ușuratec și fudul, care se plimba prin Iași (scaunul de acum al Moldovei, de pe la 1560-70) cu sanie de os în mijlocul verii și se încunju-ra cu o mulțime de prieteni și de rude din străinătate ale soției sale, o greacă din Insule.

Astfel și în Moldova și în Țara Românească se întări din ce în ce *înriurirea străinilor*. Aceștia erau mai mult greci din Constantinopol chiar, unde ei căpătaseră, și supt stăpînirea turcească, însemnătatea pe care o pierduseră pentru cîtva timp la 1453, sau din deosebite insule ale Arhipelagului, care aveau multe și strînse legături cu

capitala Împărăției. Nu se poate zice că unii erau nobili și alții negustori, ci mai curînd aceiași oameni erau, cînd negustori, cînd nobili; temeiul vieții lor era însă negustoria, dar nu negustoria harnică și cinstită, care cere multă osteneală și aduce foloase potrivite cu dînsa, ci negustoria de speculă, care se razimă mai mult pe îndrăzneală și primește de multe ori ca sprijin necinstea. Rostul lor era mai ales să *împrumute cu bani pe aceia* cari voiau să aibă domnia țărilor noastre, care se precupețea acum la Poartă. Pretendenții erau, în adevăr, de cele mai multe ori oameni cu totul săraci, cari n-aveau decît drepturi îndoielnice și curagiul de a înfrunta cele mai mari primejdii pentru întimplătorul noroc de a putea stăpîni Moldova sau Țara Românească. Astfel ei luau în orice condiții de camete grozave banii de cari era nevoie pentru a căpăta sprijinul vizirului, al dregătorilor Porții, al sultanei-mame sau al sultanei-soții, ori încă al atîtor oameni, bărbați și femei, cari aveau rosturi mici și tainice în seraiul din Tarigrad.

Cînd ocrotitul grecilor din cutare tabără sau tovărășie de speculanți ajungea domn în Iași și București, el îi aducea cu sine, și acești greci se adăugiau pe lîngă alții, cu cari domnul era înrudit prin căsătoria lui, făcută tot în părțile răsăritene și de multe ori iarăși în vederea căpătării banilor (în multe cazuri, soția făcea parte astfel din camăta pe care o cereau negustorii).

Moldava și Țara Românească n-aveau, firește, bani să poată face toate plățile. Cu atît mai mult cu cît, precum văzurăm, stăpînirile domnilor ajunseseră a fi de tot scurte, în urma asalturilor neconținute pe care le dădeau pretendenții, cu drepturi sau fără, la ușile puternicilor din capitala otomană. Deci ei își căpătau banii înapoi, luînd în arendă *vămile* țării sau primind *dijmă* de oi ori de *miere*, de *ceară* și de alte ramuri de bogăție, pe care avea dreptul s-o ridice domnia.¹

Astfel țara se istovea, domnul rămînea sărac, avînd abia cu ce să-și ție fala curții, dar fel de fel de oameni necinstiți și nerușinați din deosebitele părți ale Răsăritului cîștigau foarte bine la noi și-și dădeau toate silin-

¹ Dijma oilor, a porcilor, a dobitoacelor mici se zicea goștină, după un cuvînt slav care a trecut și la țurci (n. a.).

tile pentru a face ca roata schimbării domnilor să meargă cit mai răpede.

Este cea mai mare nenorocire pentru o țară cînd, din cauza păcatelor locuitorilor ei, toată munca pe care o face și toate darurile cu care a împodobit-o natura ajung, pe o cale sau pe alta, să folosească numai altor neamuri, care au știut să se măgulească de slăbiciunile și greșelile celor de țară.

Firește însă că nu atîta grecii aceia sunt vinovați pentru aceasta, ci vinovați au fost mai mult strămoșii noștri de pe acea vreme, pentru nedestoinicia lor și mai ales pentru lipsa de bună înțelegere și pentru vrăjmășia care-i despărțea.

8. Nici *Iancu Sasul* nu stătu prin urmare multă vreme în reședința domnească a Iașilor ; turcii îl scoaseră ca să facă loc din nou lui *Petru Șchiopul*, pe care-l sprijinea alt partid de cămătari din Constantinopol.

Iancu Vodă nu voi să mai facă o dată drumul la Poartă, unde putea să-l aștepte vreo primejdie, căci mulți boieri se găteau să-l pîrască pentru felul cum a domnit.

Deci domnii noștri pe lîngă că erau siliți să se ducă la Constantinopol pentru a-și da socoteală, dar ajunseseră, întocmai ca niște funcționari turcești, să poată fi pedepsiți cu închisoarea și cum vom vedea îndată chiar cu moartea, pentru greșelile ce ar fi săvîrșit.

Iancu, care plecase în fruntea unei adevărate oștiri, se adăpostî prin urmare în Polonia, uitînd și el, ca și Ștefan Tomșa, că stricase buna vecinătate cu această țară. A fost pus deci la închisoare, în același oraș al Liovului unde periseră doi domni ai Moldovei ; acum i se tăie capul celui de al treilea. Și povestea morții lui, duioasă, ni s-a păstrat. Neamul lui Iancu Sasul, soția lui, fiicele lui, un fiu din întîia căsătorie al doamnei rătăcîră pe urmă multă vreme prin țările regelui Poloniei.

9. Astfel stăpînire, de la 1582 înainte, în Moldova și în Țara Românească, domni legiuitori, din vechiul neam de stăpînitori. În Moldova, acest Petru, iar în Țara Românească *Mihnea*, urmașul lui Mihnea cel Rău și prin aceasta coborîtorul lui Vlad Țepeș, domniră în același răstimp. Era, fără îndoială, o cîrmuire fricoasă și slabă; nici față de boieri acuma domnii nu mai îndrăzneau nimic, pentru orice păcate ar fi făcut aceștia, de frică să nu-i tragă pe urmă la răspundere turcii și să nu plătească scump pentru osîndirile rostite de dinșii.

Boierii fură deci slobozi să treacă peste toate marginile datinelor și dreptății în purtarea lor cu țărani. Aceștia rămîneau să plătească ei cea mai mare parte a birului, a *haraciului*, datorit Porții. Poarta creștea necontentit acest haraciu, întrebuițind pentru acest privilegiu schimbarea domnilor, precum și orice turburare, orice înapoiere a unui teritoriu românesc uzurpat cîtăva vreme. Țările noastre trebuiau să primească această creștere, fiindcă totdeauna se găsea un pretendent care să se învoiască a răspunde suma cerută de turci, și atunci el înlocuia pe domnul cel vechi, dacă acesta n-ar fi avut îndrăzneala să primească a da mai mult.

Astfel Țara Românească sârăcea din ce în ce mai mult. N-avea bani strînși ca să poată rezista unor vremuri grele, cînd singura bogăție era *munca și pămîntul*; deci, cînd apăsarea ajunse și mai mare, țărani trebuiau să rămînă numai cu cea dintîi, înstrăinînd pe cel de-al doilea.

Cu deosebire în Țara Românească, mai de multă vreme și mai tare stoarsă, sătenii, cari pînă atunci trăiseră aici, în deosebitele sate, fără să-și împartă moșia, știind doar fiecare cam cît poate să lucreze dintr-însa, trebuiau să prevadă *hotărîrea părților* sau, cum se zice în slavonește, a *delnițelor*, pentru a putea să vîndă aceste părți unui boier din vecinătate, care avea bani, *aspri turcești* sau galbeni din creștinătate, la îndemînă. Astfel omul ajungea să fie fără pămîntul său, iar boierul-l îngăduia pe același loc, unde avea nevoie de el, fiind dator însă țăranul de acum înainte să-i dea, pe lîngă

dijma de pe sămănăturile pe care le făcea, și slujbe, *clacă*, precum dădeau țăranii colonizați și mai de mult pe pământul boierimii. Mai târziu însă, s-a ajuns și mai rău; numai scurtă vreme țăranii au fost în stare să plătească birul cu banii primiți de la boier și, neavînd acum nici pământul înstrăinat de ei, își vîndură pentru toate timpurile *munca*. Boierul avu siguranța că sătenii nu vor pleca lăsînd moșia pustie. Astfel țăranii ajungeau *oamenii* boierului, sau, deoarece un om de la țară și un *rumân* era același lucru, ei se numiră *rumânii boierului* care-i cumpărase, împreună cu tot neamul lor, pentru toate timpurile.

10. În Moldova uzurparea boierească s-a făcut pe încetul, numărul *vecinilor* fiind, încă de la început, mai mare, căci aici fuseseră mai puțini locuitori vechi și mai multe locuri de colonizare. Deci s-au păstrat numele de *vecini* și *vecinătate* pentru țăranii neliberi și starea lor. Trebuie să se însemne că în Țara Românească, cuvîntul *megiaș*, care înseamnă același lucru ca și „vecin“, nu a ajuns nici cînd să reprezinte același lucru ca „rumân“ și „vecin“, ci e totuna cu țăranul liber.

11. Țăranii liberi se numiră de acum înainte în Moldova *răzeși*¹, iar în Țara Românească, de obicei, *moșneni*. Asemenea țărani rămași de capul lor se mai zice la munteni și *cnezi* sau *judeci*, fiindcă judele cel vechi păstrase dreptul pe care aiurea-l luase, prin danie domnească, boierul.

În stare de libertate deplină și de stăpînire desăvîrșită asupra pămîntului rămaseră încă aceia dintre săteni cari apărau țara și erau alcătuiți în colonii militare, ca în Muntenia, ori aveau un ogor militaresc, ca în Moldova. În cea dintîi țară ei se numeau *roșii*. Roșii se aflau în părțile Buzăului, către Moldova și poate și în părțile de la Dunăre, către turci. În legătură cu această datină este și faptul că țăranii din valea Buzăului poartă pînă astăzi scurteici roșii. În Moldova sătenii ostași, coborîtori ai vechilor „viteji“, se chemau *curteni*. În afară de dînșii locuitorii unor sate de la munte, pe plaiuri, erau *plăieși*, grăniceri; prin urmare făceau strajă și erau

¹ Cuvîntul înseamnă la munteni numai viețuirea în apropiere, în aceeași rază, ca „împrejușași“ (n. a.).

asigurați de încălcări din partea boierilor și de apăsări prea mari pentru bir. Despre poloni, moldovenii aveau apoi straja țăranilor rămași răzeși pînă în zilele noastre, cu toate schimbările de stăpînire, din părțile basarabene ale Orheiului, Sorocăi și Lăpușnei, vestiții *orheieni*, *lăpușneni* și *sorocenii*, oameni neastîmpărați și dîrji cari chiar pe vremea lui Petru Șchiopul încep a ridica domni.

Mai tîrziu apoi erau, despre tătari, *codrenii*, din Cadrul *Chigheciului* (ținutul Fălciului). Pentru aceleași motive rămăseseră neatinși în libertatea lor *vrîncenii* din Vrancea Putnei și *cîmpulungenii* din Bucovina, vestiți păstori, cari trăiră pînă pe la 1800 ca în cele mai vechi timpuri românești.

12. Țările noastre ar fi rămas multă vreme în această stare, care nu putea să se îndrepte, ci numai să se înrăutățească din ce în ce mai mult. Ele ar fi ajuns, cu trecerea anilor, neasămănat mai nenorocite decît acelea care au fost căzut în stăpînirea de-a dreptul a turcilor, căci acolo nu se plătea de țărani altceva decît o dijmă mică pentru împăratul și o dijmă mai mare pentru proprietarul turc, căruia i se dăduse moșia (de obicei, din zece părți una pentru stat și trei pentru stăpîn, șase pentru locuitor). Domnii s-ar fi schimbat tot mai răpede și ar fi fost luați dintre oameni tot mai ticăloși și mai puțin chemați pentru a cîrmui o țară. Din ce în ce s-ar fi uitat mai mult dreptul unor anume dinastii de a stăpîni în Moldova și Țara Românească. S-ar fi ajuns a se trimete chiar guvernatori, pași în cele două țări, și astfel am fi avut toate relele cîrmuirii prin turci, fără să avem și partea bună a acestui regim : cruțarea țăranilor.¹

¹ Ca în Bosnia, unde boierimea cea veche a rămas stăpînă pe moșii, turcindu-se, și pînă dăunăzi a apăsat îngrozitor țăranimea (n. a.).

Dar din această stare de lucruri țările românești fură scăpate prin răscoala lui Mihai Viteazul.

XXXI BIS

CULTURA ROMÂNEASCĂ DE LA 1550 LA 1600

1. În timpurile mai rele, pentru amîndouă țările, care se întind de la moartea lui Ștefan cel Mare și Radu munteanul, cultura noastră n-a urmat aceeași cale de răpede decădere pe care a luat-o viața politică. Clasa stăpînitoare, cu domnul în frunte, nu era destul de tare pentru a ni păstra neatîrnarea sau a ni cîștiga glorie, dar bogată cum o văzurăm — și se îmbogățea din ce în ce mai mult în dauna țăranilor robiți, — ea putea să ajute neconștient mănăstirile de cultură, care se fac tot mai numeroase de la începutul veacului al XVI-lea.

Petru Rareș a știut să-și întrebuițeze banii; nu spunea în zădar vorbele acelea evlavioase cu care judecase izbînda polonilor de la Obertyn; era un credincios al bisericii sale și un pricepător al frumuseții puse în serviciul Credinței. El înțelese a urma tradiția de împodobire a orașelor țării și a cîmpiilor ei prin biserici și mănăstiri, tradiție pe care o moștenise de la marele său părinte. Pe cînd de la fratele său Bogdan și de la nepotul său Ștefăniță n-a rămas nici o zidire nouă care să li veșnicească numele, el, *Petru*, a fost *al treilea ctitor mare al Moldovei*, după *Alexandru cel Bun* și *Ștefan cel Mare*. I se datoresc multe zidiri de închinare, în același stil ca și cel întrebuițat în ctitoriile lui Ștefan, dar avînd părății mai înalți, spațiul mai larg și poaloabe nouă, — precum zugrăvelile frumoase pe perețele dinafară, făcute pe un fond dulce albastru, săpăturile în lemn migăloase pentru ieșurile domnești și arhieresti, sau pentru cadrele sculptate ce se puneau deasupra ușilor.

Le întîlnim la *Moldovița*, unde o mai veche clădire dispăruse, la *Humor*, tot în Bucovina, la *Bala*, unde bi-

serica lui Petru stă lângă a lui Ștefan cel Mare, la *Boțoșani*, care se ridică la însemnătatea de țirg pe vremea aceasta (aici Petru și doamna lui au două zidiri, a Sfîntului Gheorghe și a Oспенісі (Uspenia, slavonește Adormirea Maicii Domnului). Biserici de ale lui Rareș le aflăm apoi la Hîrlău, iarăși lângă biserica lui Ștefan; la Țirgul Frumos, așezat între Hîrlău și Iași, și pomenit chiar în cele mai vechi privilegii de vamă; la Roman, unde Petru a întemeiat Episcopia. Cea mai frumoasă clădire a lui e însă mănăstirea *Pobrata*, de pe malul Siretului, făcută în apropierea vechii zidiri a Sfîntului Nicolae din Poiană, din care astăzi nu se mai cunoaște nimic. Era pentru vremea aceea cea mai mare zidire de biserică a Moldovei. Într-o încăpere anume, așezată înaintea naosului, se vede piatra de mormînt a lui Petru și a soției lui, Elena, amîndouă de marmură; pietre mai vechi, de ale domnilor și boierilor, între care aceea pusă pe mormîntul *Oltei*, mama lui Ștefan cel Mare, au fost strinse de la biserica dărîmată și așezate în pridvorul celei nouă sau pe laturi, lângă părete.

Boierii de pe vremea aceasta clădesc deosebite lăcașuri mănăstirești în Bucovina sau biserici în orașe, precum era biserica *Dancului*, dărîmată acum vreo treizeci de ani, cu o adevărată lipsă de pietate, în Iași, ori cele din *Horodnic* și în *Coșula*.

2. Firește că, în același timp cu înălțarea de mănăstiri și biserici nouă, arta de a le împodobi, prin urmare arta zugrăvirii, a săpăturilor, a caligrafiei, a legăturii de cărți, a cusăturilor în fir și mătăsuri a înaintat în tot acest timp la moldoveni. Doamna lui Petru Rareș, *Ecaterina Elena*, a fost o ocrotitoare cu iubire a acestui lucru de frumuseță închinat scopurilor sfinte.

3. Pe vremea aceasta în Țara Românească se urmau clădirile lui *Neagoe*, între care trebuie să se însemne și *Mitropolia din Țirgoviște*, zidire cu multe turnuri, astăzi distrusă și înlocuită cu alta, care nu samănă cu cea dintîi. Mitropolia s-a mîntuit numai pe vremea lui *Radu Paisie*, înrudit și el, cum am spus, prin căsătorie, cu familia lui *Neagoe*. Acest *Radu*, care fusese călugăr și ținea la lucrurile bisericești, a fost și el un harnic sprijinitor al artei religioase. Împreună cu fiul său *Marcu* el se înfățișează ca întemeietori și la mănăstirea *Mislea*, distrusă prin foc, mai de curînd. La *Cozia*, în marginea Oltului, lângă bisericuța întemeiată de *Mircea*, el ridică

pe o înălțime biserica de îngropare a călugărilor sau *bolnița*, clădită foarte frumos, cu pereți înalți și zugrăveală bogată și îngrijită, în stil moldovenesc.

4. Ceea ce a făcut Petru Rareș în Moldova a fost urmat de Alexandru Lăpușneanu, care și el, cu toate că-l stim așa de cumplit, n-a fost lipsit de simț pentru artă. Lui i se datorește o mănăstire care era menită să încreacă Pobrata lui Petru Rareș, și a întrecut-o în adevăr. Mănăstirea *Slatina* e așezată în mijlocul codrilor Sucevei și unește în sine toate frumusețile clădirilor mai vechi, dar în proporții pe care acestea nu le-au atins niciodată. Acolo e îngropată o fiică a lui Lăpușneanu, și pînă mai dăunăzi se vedea chiar piatra lui de mormînt, pe care însă era pomenit, nu numai ca domn, dar și ca smeritul monah *Pahomie*, cum se făcuse în cele din urmă zile de durere și zbucium ale vieții sale.

Între urmașii Lăpușneanului, a clădit numai *Petru Șchiopul*. Acuma însă, cum se vede, se făcuse datina ca un domn să nu zidească mai mult decît o mănăstire, în care să se îngroape rudele sale sau el însuși, dacă ar fi să moară în Scaun. Astfel Petru făcu pe un deal de lângă Iași o mînăstire pe care o numi, după una din suburbiile Constantinopolului, *Galata*. Mănăstirea, cu clopotniță la poartă și două turnuri, samănă cu zidurile lui Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu. În această biserică n-a apucat să fie îngropat Petru, care a murit la Bolzano, în Tirol, ci numai o fiică a lui cu doamna Maria. Piatra-i de mormînt se vede și astăzi pe unul din praturile Galatei.

5. În Țara Românească *Mircea Ciobanul* și-a făcut biserică în *București*¹, reședința lui obișnuită. Este aceea care-i cuprindea și mormîntul, deși nu se vede nici o piatră amintitoare în clădirea de azi, cum am spus, cu totul prefăcută, dar la întoarcerea căreia spre forma primitivă se lucrează.

Pătrașcu Vodă, căruia i se zise *cel Bun*, a pus să se clădească, în săptămînile de suferință pe care le-a petrecut la *Rimnicul Vilci*, biserica Sfintei Paraschive. Ea se păstrează pînă astăzi, dar cu totul transformată de o reparație nouă. După dinsul, *Mircea* și-a clădit și el biserica în *Rimnic*; este biserica Maica Domnului, prefăcută pe urmă în veacul al XVII-lea. *Alexandru* și fiul

¹ Vezi supra, p. 177 (n. ed.).

său *Mihnea* lucrară în *București* la biserica ce se zice astăzi, după ce a fost făcută din nou de fiul lui *Mihnea*, *Radu*, biserica *Radului Vodă*; pietrele de mormint ale unor membri din familia lui *Mihnea* se văd pînă astăzi în această biserică. Iar *Petru Cercel*, a cărui stăpînire desparte cele două domnii ale lui *Mihnea*, împodobi *Țirgovîștea*, clădind *Biserica Domnească*, mărită pe urmă, și curți de locuință, care sunt lăudate de un călător francez care a trecut în acele vremi pe aici.

6. În *Moldova* s-a făcut, pe vremea lui *Rareș*, o școală de cărțurari; un călugăr, *Macarie*, care cunoștea literatura slavonă a evului mediu și care, pentru aceste merite literare, a fost ridicat de doamna *Elena* la rangul de episcop de *Roman*, a întemeiat această școală, care stătea în legătură însă cu tradiția mitropolitului *Teoctist*, celui de-al doilea și chiar a celui dintîi. *Macarie* nu s-a mulțămît cu scrierea analelor *Moldovei* în felul scurt, obișnuit de înaintașii săi, călugării de la *Putna* sau *Bistrița*, cari au fost apoi urmați și de unii călugări din *Slatina* (scrierile lor se cheamă analele de la *Putna* sau de la *Bistrița*), ci el a început povestirea îmbielșugată și împodobită cu meșteșug retoric, după normele bizantine, a vieții domnilor *Moldoveni*, lăudînd în tot felul pe ocrotitorul său *Petru Vodă*.

Alexa Țru Lăpușneanu a dorit firește să-și aibă cronica lui, și astfel a găsit laude pentru dînsul, dintre contemporanii și ucenicii lui *Macarie*, *Eftimie*, călugăr, amestecat și în afacerile politice, care trecu apoi de la egumenia din *Neamț* la pribegia prin *Ardeal*, unde ajunse vlădică al românilor de acolo, recunoscut de principii *Ardealului*.¹

¹ În *Ardeal* știm că era o episcopie la *Vad*, întemeiată de *Ștefan cel Mare*; dar oriunde se găsea o clădire de piatră, trăiau vlădici cari hirotonisau preoți. Astfel trebuie să amintim pe episcopii de la *Prislop*, într-o mănăstire care a mai fost pomenită, creațiune a lui *Nicodim*, pe care o făcuse de piatră doamna *Zamfira*, fiica lui *Moise Vodă*, adăpostită în *Ardeal* și măritată după magnați ardeleni. În sfîrșit, o mănăstire și reședință de vlădică era la *Geoagiul de Jos*, lingă *Murăș*, unde funcționa un vlădică recunoscut de regina *Isabela*, văduva lui *Ion Zápoiya* și mama lui *Ioan Sigismund* (n. a.).

Tradiția călugărilor și ierarhilor cărturari a fost continuată apoi, cu toată prigonirea lui Ioan Vodă cel Cumplit. Astfel Ardealul a putut să aibă, pe lângă vlădica Eftimie, și pe alții, cari se vor fi format în mănăstirile moldovenești, precum a fost episcopul Cristofor. Cel din urmă reprezentant al acestui curent de învățătură bisericească este, după cronicarul slavon al lui Petru Șchiopul, *Mitropolitul Teofan*, care a păstorit multă vreme în Moldova și a fost amestecat în toată viața acestei țări din a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Supt el călugărul *Azarie* duce pînă în acele zile vechiul letopiseț moldovenesc.

7. La munteni nu sunt cărturari cari să poată fi puși alături cu aceștia. *Patriarhul* orinduitor *Nifon* părăsise răpede Țara Românească, certîndu-se cu domnul care-l adusesese. De altminterea, Nifon nu înfățișa o influență slavonă, care putea prinde la noi, ci pe acea grecească. Laudele lui Neagoe au fost scrise în adevăr în această limbă de unul din călugării de la Athos, de cel dintîi egumen de acolo, *Gavril*; acestei redacții îi urmă o traducere românească; ea se întrebuițează mai obișnuit astăzi.

În această țară și meșteșugul *tipografiei* a fost învîiat, cu alți meșteri decît întemeietorii de la începutul veacului, în domnia lui *Radu Paisie*, care dădu la lumină, cu bani domnești, un șir de cărți *slavone*. Acest șir este urmat numai după cruntul *Mircea Vodă*, care, între alții, gonește în Ardeal și pe unii dintre cărturari, deci supt *Mihnea*, care stătea supt înfrîurirea evlavioasei sale maice, *Ecaterina*.

8. Încă de la 1544, sașii din Ardeal, cari, mai ales supt influența învățatului *Honterus* din *Brașov*, trecuseră de la catolicism la legea protestantă luterană, pe cînd nobilii unguri treceau la reformă în calvinism, încercară a răspîndi cărți de învățătură pentru *români*, scrise în limba lor. Astfel se tipări la *Sibiu*, pentru a se răspîndi între români, „legea cea curată“, un *Catehism*, care nu află însă multă răspîndire, apoi pe la 1560, altul la *Brașov*.

Ioan Sigismund Zápolya își dădu o deosebită îngrijire pentru a face ca românii ardeleni să primească în-deobște credința *calvină*, pe care o împărtășea și dînsul. El alese deci dintre vlădicii din mănăstiri cîte pe unul cărui-a-i dădu, în numele cîrmuirii, supravegherea asupra tuturor bisericilor (organizate deci calvinește) pe care le avea prin satele românești. Nu izbuti însă a face așa încît acești vlădici ai statului, numiți după moda calvină *superintendenți*, să fie recunoscuți de poporație, care ținea morțiș la vechea ei lege răsăriteană, pe care o numia *lege românească*.

Însă un tipăritor din Țara Românească, pe care împrejurări necunoscute îl făcuseră a trece granița, diaconul Coresie, sau Coresi, se înțelese cu negustorii sași din Brașov, apoi cu un nobil ungur și începu un șir de tipărituri românești. Ele erau făcute după manuscriptele celor dintii tălmăcitori de la începutul veacului al XV-lea; limba părea astfel veche, prea veche, și Coresi nu era în stare s-o schimbe așa cum s-ar fi convenit. A fost totuși un lucru mare, cînd, la 1561, în vechea cetate a Brașovului, cu care aveam atîtea legături și care era adeseori plină de pîbegi de la noi, s-a pus în vînzare, trimețîndu-se prin mai multe sate, *cea dintii Evanghelie românească*, zisă azi a lui Coresi diaconul, care publică și cărți *slavonești* ce-și aflau mult mai lesne cumpărători, căci erau după datina bisericească. El făcu să apară apoi un *Molitvenic*, carte de rugăciuni sau molitve în slavonește, un *Apostol* (1563 ?) și o traducere nouă, după cartea ungurească, a *Evangheliei* cu învățătură (Tîlc al Evangheliilor) sau, pe slavonește, *Cazanie* (1564), pe lîngă o *Pravilă* de judecată. Peste cîțiva ani ieșea o *Psaltire* românească, iar la 1570 alta, cu text deosebit. Văzînd

că aceste cărți nu se vînd destul de bine, Coresi începu să dea ediții în două limbi : *slavonește* și *românește* ; astfel *Psaltirea cea nouă* în 1577, după care se luă apoi în lucru *Evanghelia de la 1580*. Peste un an se lucra, cu binecuvîntarea mitropolitului muntean, o altă *Cazanie*, care aceasta putea fi cumpărată de oricine, căci era făcută după originalele ortodoxe recomandate de ierarhii munteni : este vestita publicație românească de la 1581. Doi învățăcei ai lui Coresi tipăriră apoi la 1582 începutul *Bibliei* românești, care fusese tradusă anume pentru aceasta de mai mulți cărturari din Banat. În timpul din urmă s-a găsit și un *Catehism* și un fel de *Pravilă*, tipărite pentru Biserica reformată a românilor din Ardeal.

Știm că s-a tipărit tot de Coresi o carte de *Liturghie*, care nu s-a găsit însă pînă acuma.¹

Cu acestea se încheie șirul cărților românești și slavonești tipărite de Coresi și urmașii sau concurenții lui, atît în *Brașov* cît și în alte centre ardelenesti, precum *Sas Sebeșul* și *Orăștia*, tirgușoare locuite în mare parte de români. Fără să aibă valoare practică prea mare, cărțile acestea au pentru noi însemnătate deosebită, căci prin ele se începe introducerea, în lucrări care se tipăresc și se răsîndesc, a limbii românești, întrebuintată pînă atunci numai în răvașe sau însemnări pe marginea manuscriptelor slavone.

¹ *Liturghierul românesc*, tipărit de Coresi la Brașov în 1570, a fost găsit și republicat de Spiridon Cîndea în 1930 (n. ed.).

FAPTELE LUI MIHAI VITEAZUL PÎNĂ LA CUCERIREA ARDEALULUI

1. Ceea ce a adus de la o bucată de vreme o ușurare în împrejurările noastre a fost apropierea unor puteri creștine nouă de hotarele românești sau ridicarea aceluia care pînă atunci scăzuseră neconținut.

Dacă prin peirea Ungariei, prin stingerea vechii dinastii în Polonia rămăseserăm lipsiți de sprijin și singuri în mijlocul valurilor cuceririi turcești și trebuia să ne supunem la orice cerere, dacă nu la orice înjosire, acumă cînd dincolo de granițele noastre, la nord și apus, de la o bucată de vreme și la răsărit, începură a se întări statele creștine, am folosit în chip firesc din dezvoltarea lor.

De prin anii 1470—80, Scaunul pontifical al Romei începuse a se îngriji iarăși de afacerile Răsăritului. Sultantul Soliman cel Mare avu ca urmaș pe fiul său *Selim*, un bețiv și un stricat, iar fiul acestuia, *Murad*, era un lacom de bani, care trăia numai pentru strîns aur, pe care-l grămădea în hrube și pe supt pămînt și astfel punea la mezat toate locurile și drepturile, vinzînd, de-a dreptul sau prin dregătorii săi mari și mici, Scaunele de patriarhie și de domnie, precum vindea pe acelea de guvernatori ai deosebitelor provincii. Sultantul nu mai ieșea din Constantinopol, nu mai începea războaie; *teniceri* nu se mai alegeau dintre copiii voinici ai creștinilor, luați de-acasă de cînd erau mici de tot și crescuți într-o școală severă, care nu li dădea alt ocrotitor și părinte decît pe sultan; *spahiii*, stăpînii moșilor militarești, nu mai veneau la fiecare chemare și multe locuri de spahii le luau oameni care nu puteau să lupte și chiar femei. Se înțelege deci ușor cum Papa, știind această stare de slăbire a turcilor, se gîndea să învie zilele de la Nicopole, Varna și Belgrad.

2. Multămită regelui celui nou al Poloniei, Ștefan Báthory, călugării *iesuiți* se așezară și se întăriră foarte mult în Polonia. Ei pătrunseră și în Ardeal; pe vremea lui *Mihnea*, a cărui mamă era catolică, și a lui *Petru Schiopul*, care ținea pe o greacă din Insule, unde mulți

dintre locuitori erau aplecați către catolicism, se făcură încercări de a se converti țările noastre la legea catolică. Mai mulți trimeși ai Papei străbătură atît Moldova cît și Țara Românească. Ungurii din satele moldovenesti de la munte, nemții din Cotnar fură cultivați îndeosebi de acești propovăduitori ai catolicismului. Era vorba chiar să se întemeieze școli catolice în Moldova, la sfîrșitul veacului al XVI-lea, și să se tipărească un *Catehism în românește*. Domnii, din partea lor, avînd nevoie de sprijin, se bucurau de aceasta.

Unii pribegi mai ales se îndreptară către *Roma* și către *Veneția*, ba chiar și către *Curțile de principii din Germania*, către *regele Franciei* și către *regina Angliei*. Astfel se ivi, de la 1570 înainte, un nou fel de doritori ai domniei românești cari nu mai cereau bani și ostași în Ardeal sau în Polonia, cari nu mai călcau pragul puternicilor de la Poartă, ci se duceau în Apus, cerșind sprijinul *ambasadorilor* pe cari acuma-i aveau la Constantinopol deosebitele puteri și cari erau în stare, în adevăr, să smulgă turcilor o numire în Moldova sau în Țara Românească.

3. Cel dintîi dintre pretendenții români care a izbutit cu sistemul sprijinirii de către apuseni și catolici a fost un fiu al lui Petrașcu cel Bun, numit și el *Petru*. El stătu o bucată de vreme la Curtea regelui Henric al III-lea al Franciei, care, cum știm, fusese cîțiva ani și rege al Poloniei și era inițiat în afacerile Răsăritului. Acest Petru Vodă a fost un om frumos, deștept, cunoscător al mai multor limbi și înzestrat cu darul poetic (a făcut mai multe poezii în italienește). I se zicea *Cercel*, fiindcă după datinele Curții din Paris purta un cercel la ureche. Din Franța a trecut la Veneția, de acolo la Constantinopol, și, după multe stăruinți din partea lui și a ambasadorului francez, ajunse a domni doi ani de zile. A stat la Tîrgoviște, despărțînd prin cîrmuirea lui cele două domnii ale lui Mihnea Vodă. La urmă, cînd a fost scos, el n-a îndrăznit să se înfățișeze iarăși la Poartă, ci a trecut în Ardeal, în fruntea unei mici oștiri, avînd tunurile și steagurile sale. Aici însă Báthoreștii, cari stăpîneau provincia, îl prinseră și-l ținură închis un timp; pe urmă, cînd a scăpat, ducîndu-se iarăși prin Italia, nu mai erau aceleași vremuri ca la început. Merse, în adevăr, la Constantinopol, nădăjduind să capete din nou

ceea ce avuse, dar, după multe uneltiri ale lui, fu biruit în lupta de intrigi și înecat în valurile Bosforului.

Cînd, aproape de aceeași vreme, Scaunele Moldovei și Țării Românești fură părăsite de cele două rude care le ocupaseră pînă atunci, *Mihnea* și *Petru Șchiopul*, dintre cari cel dintîi se duse la Constantinopol, unde se turci de teamă să nu fie ucis (de aceea i se zice *Mihnea Turcul*'), iar celalt apucă drumul cel greu al pribegirii în Europa, — ajungînd la Viena și apoi în Tirol, unde muri și el și doamna lui Irina și frumosul lor copil, Ștefan, — turcii numiră, după plac, domni la munteni.

Ei se strecoară foarte răpede unul după altul; doi sunt din Moldova: un fecior al lui Bogdan Lăpușneanul și unul al lui Ioan Vodă cel Cumplit. Aici nu se amestecă deocamdată străinătatea creștină. În schimb, moldovenii căpătară de la turci, după fuga lui Petru Șchiopul, pe *Aron Vodă*, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, om lacom, rău și invidios (i s-a zis, mai pe urmă, *Aron Tiranul*). Dar alți candidați la domnie sosiră acum din Polonia. Nu-i mai sprijineau nici cazacii singuri, ci în dosul acestora se găsește omul care a încercat, urmînd drumul arătat de marele rege Ștefan, și a izbutit să înalțe Polonia iarăși la rangul de putere mare, cancelariul *Ioan Zamoyski*.

4. Fratele regelui Ștefan, Cristofor, avuse un singur fiu, *Sigismund*, nume împrumutat din Polonia. El fu crescut catolic, cu ieziuți și curteni veniți din Italia. Îi intră în cap că are să fie un erou asemenea cu aceia cari s-au ilustrat în antichitate, că trebuie să ridice armele pentru a lupta împotriva turcilor, să libereze Ardealul, să mîntuie Răsăritul, să se facă poate împărat la Constantinopol! Atîția dintre ardeleni erau de părere că acestea sunt numai visuri nebune, de pe urma cărora nu pot folosi ei, ci numai Imperiul, nemții (cum ziceau dinșii), cari rîvneau, ca și polonii, la stăpînirea provinciilor fostului Imperiu de Răsărit. Dar Sigismund rămînea în păreriile lui. Cînd nobilii n-au vrut să-l asculte și s-au unit împotriva-i, el i-a prins și i-a ucis pe unii dintre dînșii, ba chiar pe însuși vărul său.

Dorind să împiedece statornicirea influenței polone în Moldova și să înnoiască pretențiile vechi

¹ *Turcitul*! (n. ed.).

ale Ungariei asupra Țării Românești, Sigismund Báthory, principele Ardealului, intră în legătură cu domnul Moldovei Aron Vodă și cu acela care înlocui în Țara Românească, la 1593, pe Alexandru moldoveanul, zis cel Rău, cu *Mihai Vodă*.

5. Mihai era fiu al lui Petrașcu cel Bun, deși nu dăduse pînă atunci la iveală această mare obîrșie, ci trăise o viață mai modestă, fiind ban al Mehedințului (ban mic, nu ban mare) și făcîndu-și oarecare avere prin căsătoria cu o văduvă din părțile oltene. Firește că și el mersese la Poartă, că stăruise la puternicii de acolo și ajunsese domn numai prin sprijinul lor. Îl ajutaseră un *ban Iani*, rudă cu dînsul și un coborîtor din vechii împărați ai Constantinopolului, din familia care avuse și înainte de aceasta legături strînse cu țările noastre — prin Mihai, zis Șaitanoglu, ginere al Chiajnei, — *Andronic Cantacuzino*.

6. În urma unei vizite a trimesului Papei, care era un călugăr slav din Croația, amîndoi domnii se învoiră la o unire cu Ardealul împotriva turcilor. Unirea aceasta o primiră atît Aron cît și Mihai și pentru că, în împrejurările de pînă atunci, ei nu și-ar mai fi putut plăti datoriile către Poartă și către particulari, sarcina tributului fiind crescută peste orice margene și măsură (30 000 de galbeni pentru Moldova ; 60 000 pentru Țara Românească). Din partea lui, Sigismund înțelegea să aibă pe amîndoi domnii ca pe un fel de locțiitori, de *căpitani* ai săi, și el să fie de fapt măcar suzeran feudal al amînduror Principatelor pînă la Dunăre. Deci pe un temei foarte slab se alcătuiuse unirea aceasta a creștinilor împotriva turcilor.

Pe vremea aceea, începuse un război care era să ție mulți ani de zile, între Imperiu și turci, cari, stăpîni acum și pe pašalicul de la Buda și

pe pașalicul ceva mai nou din Timișoara, căutau să smulgă de la imperiali (germani și alte neamuri supuse Casei de Austria) cetățile puternice care se aflau la granița Împărăției în Ungaria. În drumul către locurile ungurești unde se purtau luptele, *tatarii*, cari de cîțva timp erau tovarășii turcilor în toate războaiele ce le purtau împotriva creștinilor, intrară în Moldova și siliră pe domn să se adăpostească în mănăstirea lui, a lui *Aron Vodă* (în satul de astăzi Aroneanu; frumoasă biserică înaltă, împodobită cu stelute de smalț albastru prinse în tencuială).

Încă de la sfîrșitul aceluiași an 1594 însă, după învoiala pe care o aveau cu Sigismund, amîndoi domnii uciseră pe *creditorii turci* cari li stăteau în preajmă și pe cei cîțiva *ieniceri*, cari, trimiși de la Poartă ca pentru strajă, făceau în realitate și ei parte din rîndurile cămătarilor. Prin aceasta, atît Aron cît și Mihai declarau că vor duce pînă la capăt lupta împotriva turcilor, pe cari acum îi jig-niseră într-un chip atît de sîngeros. *Cazaci* cu plată încunjurau pe domnul moldovenesc, iar cel din București avea în jurul său și *trabanți unguri din Ardeal*, veniți de la Sigismund.

7. A doua măsură, în războiul care se deschidea, trebuia să fie, după obiceiul de pînă atunci, *prădarea raielor cetăților turcești de graniță*. Nici unul din domnii noștri nu era însă pregătit pentru ca să poată lua înseși *cetățile*, neavînd la îndemînă tunurile trebuincioase pentru aceasta și ostași în stare să se slujească de dînsele. Astfel muntenii lui Mihai nu putură face altă ispravă în lunile de iarnă decît să ardă la Giurgiu, la Silistra, la Siștov și Rahova, la Hîrșova, la cetatea de la Gura Ialomiței ș.a.; zidurile însă fură pretutin-

deni atacate în zădar. Apoi, cînd *tatarii*, întorcîndu-se din expediția ungurească, veniră prin țară (ei trec Dunărea la Vidin) prădînd după obiceiul lor, Mihai îi așteptă cu o oștire destul de puternică, în care se întîlneau mai ales ostașii aduși de atotputernicii frați *Buzești*, *Stroe*, *Preda* și *Radu*, cari aveau, cu deosebire în părțile oltene, peste trei sute de sate și jucau deci în Banatul oltean rolul pe care-l jucaseră odinioară Craioveștii. În trei ciocniri, asemenea cu acelea pe care le avuse la începutul veacului Radu de la Afumați cu turcii dunăreni, Mihai împrăstie pe tatarî, ucigînd și pe nepotul hanului. Acesta însuși, împreună cu turcii cari aduceau în locul lui Mihai un domn nou, pe *Bogdan*, fiul lui *Iancu Sasul*, fură bătuți la *Șerpătești*, în Vlașca. Urmărind pe fugari, muntenii arseră și tîrgul de supt cetatea *Rusciucului*, pe cînd cazacii lui Aron, uniți cu ardelenii, ucidău la vadul de la *Silistra* pe pretendentul adus de turci pentru a fi așezat în Moldova (*Ștefan Surdul*, fostul domn al Munteniei).

Și la Dunărea de Jos se făcură prădăciuni în raiele, iar mai tîrziu *Ismailul* chiar, cetate nouă, întemeiată de turci, pe locul satului românesc *Smil*, în părțile Bugeacului, fu luat și prădat, la sfîrșitul lui martie 1595. Din partea lor, ostașii lui Mihai jăfuiră *Brăila*, care se afla de mai bine de jumătate de veac în stăpînirea turcilor, și sparse-ră și cetatea.

8. Cum se vede, se cîștigaseră biruinți mai mici, se răs pinseseră domnii cei noi, dar afară de *Ismail* și *Brăila* (Mihai numi un ban de *Brăila* și *Buzău*), nici una din cetățile care făceau un lanț la Dunăre și țineau în friu pe ai noștri, nu fusese smulsă de la turci. În curînd unirea creștină fu

vătămată prin aceea că Sigismund, care căpătase știri rele cu privire la credința lui Aron, puse pe căpitanul său, care se găsea pe lângă acesta, să-l prindă și să-l aducă în Ardeal (mai), unde muri, fiind îngropat la Bălgrad (Alba Iulia).

În locul lui Aron fu numit atuncea de către Sigismund, ca și cum el ar fi avut dreptul de a face domni în Moldova, așa cum și-l însușiseră turcii, un boier, anume *Răzvan*, pînă atunci hatman, care-și luă titlul de *Ștefan Vodă*.

Aceasta trebuia să deie însă prilej de amestec polonilor lui Zamoyski. Hatmanul și cancelariul Poloniei nu înțelegea ca Moldova, țară legată prin vechi jurăminte cu Polonia, să cadă în atîrnarea ardelenilor și neînsemnatul prinț care stăpînea asupra acestora să îndrăznească a numi un domn în Moldova după voia sa. Prin urmare, odată ce Aron fusese răpit din țara sa, odată ce turcii nu erau în stare să pule un domn din partea lor, el crezu că are dreptul să intre în Moldova și să aleagă dintre boieri pe acela care, prin tradițiile familiei sale, prin creșterea lui, prin simpatiile lui dovedite față de creștini, i se părea mai potrivit ca să fie așezat în Scaun.

Cîteva săptămîni numai după ce Ștefan făcuse *jurămint de credință* lui Sigismund (un astfel de jurămint l-a făcut în același timp și Mihai), trupele polone începură să se adune la granița Moldovei. În vară, *marele vizir Ferhad* se hotărî să pedepsească pe domnul muntean, dar în lagărul de la Dunăre, gata să treacă apa, sosi înlocuitorul lui Ferhad, *Sinan*, un albanez crunt, care izbutise a lua din nou puterea. Acesta rămînea să conducă expediția munteană.

9. Ca și înaintașul său Vlad Țepeș, Mihai nu era în stare să împiedece pe turci de a pătrunde în țara sa. Aceștia trecură deci de la Rusciuc la *Giurgiu*, întrebuintînd și ostrovul care se găsește pe Dunăre la acest punct. Mihai ar fi fost bucuros

să aibă în această clipă hotăritoare ajutorul pe care i-l făgăduise Sigismund și pentru care se înjosise atît de mult, primind condițiile puse de acesta în luna mai. Dar domnul ardelean, ușuratec ca totdeauna, era ocupat cu serbările căsătoriei sale. Astfel, Mihai, foarte puțin prețuit pe atunci, se hotărî să cerce el însuși a tăia lui Sinan drumul către București. Se așază pentru aceasta într-una din văile mlăștinoase care brăzdează județul Vlașca, lîngă noroiosul riuleț Neajlov ; pe acolo treceau negustorii cu mărfuri venind de la Giurgiu și ducîndu-se spre București și un pod îngust și slab, ca și podul vasluiian al biruinții lui Ștefan cel Mare de la 1475, ușura calea lor la satul *Călugăreni*. Mihai se ascunsese, cu boierii și ardelenii săi în pădurile vecine și astfel, cînd Sinan se ivi, — întocmai ca, odinioară, în acel loc din Moldova, Soliman Hadîmbul, — avînd cu dînsul numai atîtea cete cîte putea trece prin acest loc strîmt, el începu atacul. Și Mihai ca și Ștefan, de care se arată acum vrednic, întrebuiță tunurile împotriva armatei turcești, răpede cutremurată de groază (13 august 1595).

Lupta ținu pînă seara, fără ca turcii să poată înainta. Ei pierdură multe mii de oameni, dar înfrîngerea lor nu fu așa de desăvîrșită cum fusese înfrîngerea lui Soliman la Vaslui. După aceea luptă, lui Ștefan nu-i mai rămînea decît să gonească pe dușmani pînă la vaduri, pe cînd acum Mihai însuși trebui să se retragă din drumul Bucureștilor. Turcii, după ce se odihniră, plecară, mult mai încet însă și cu pază bună, către același scaun de domnie munteană.

Bucureștii ajunseră oraș turcesc. Bisericiile fură pîngărite ; pe înălțimea de la Radu Vodă se făcu

o cetate sau o palancă, ale cării urme se văd și astăzi acolo, sus. Un comandant rămase pentru paza orașului. În acest timp marele vizir mergea spre *Tîrgoviște*. Mihai nu putu să apere nici această reședință; orașul fu încunjurat de turci cu ziduri făcute în pripă, și bisericile avură aceeași soartă ca și bisericile bucureștene.

10. În acest timp, domnul ajunsese în munții Argeșului, la *Cetatea lui Negru Vodă*, urmînd o cale de retragere pe care o urmasese odinioară Mircea cel Bătrîn însuși. Aici află întîi o veste dure-roasă pentru dînsul: *Zamoyski* intrase la 17 august în *Moldova*, supt cuvînt că vrea s-o apere împotriva *tatarilor*, gata să năvălească în țară pentru a se uni cu oastea lui Sinan. El gonise pe *Ștefan Răzvan*, pusese în loc pe boierul *Ieremia Movilă*, fratele mitropolitului Gheorghe, din vremea lui Petru Șchiopul. Apoi îi veni însă și o veste bună: Sigismund, ducînd cu dînsul și italieni, veniți tocmai din Toscana și meșteri la încunjurarea cetăților, sosise în sfîrșit în ajutorul lui, pe la Piatra Craiului, drum luat, în două rînduri, de împăratul Sigismund. Mihai, unit cu Sigismund, care, acesta se credea adevăratul stăpin și privea pe biruitorul de la Călugăreni ca pe un căpitan supus lui, veni la *Tîrgoviște*, o încunjură și, bătîndu-i zidurile cîteva zile, izbuti s-o cucerească, la 18 octombrie st. n. Sinan nu îndrăzni să încerce o împotrivire, ci plecă spre București. Creștinii îl urmăriră, luară în stăpînire acestălalt Scaun de domnie muntean și ajunseră la *Giurgiu*.

Marea cetate dunăreană, cheia Țării Românești, fu atacată de munteni, ardeleni și cîțiva moldoveni, pe cînd trupa italienilor luă măsurile obișnuite în Apus pentru cucerire. Data aceasta,

Giurgiul nu se mai putea împotrivi, ci fu luat cu asalt, supt ochii lui Sinan, care, furios, putea să vadă de dincolo de Dunăre neizbinda desăvîrșită a expediției sale (29 octombrie st. n.).

11. Această stare de lucruri, cu Mihai așezat din nou în Țara Românească, cu Ieremia stăpînind asupra Moldovei și cu Sigismund închipuindu-și că el e de fapt centrul tuturor lucrurilor, ținu mai multă vreme. În zădar cercară tatarii să gonească pe noul domn al Moldovei; Zamoyski veni în țară a doua oară și se așază în tabăra de la Țuțora, lîngă vărsarea Jijiei în Prut, și el sili pe păgîni, cari aveau în fruntea lor pe *sangeacul*, adecă beiul de *Bender*, să se întoarcă înapoi (12—22 octombrie st. n.). Cînd Răzvan, ajutat de ardeleni, încercă să-și capete iarăși domnia, înlocuitorul lui îl bătău și privindu-l ca pe un trădător fără nici un fel de drepturi, îl trase în țeapă (*decembre*). Dar încercarea lui Ieremia de a scoate pe Mihai, ocrotitul ardelenilor, și de a pune în loc pe *Radu*, fiul lui *Mihnea Turcul*¹, se mîntui cu o înfrîngere.

Mihai nu putea să fie izgonit. Oștile lui prădară în voie și în *Dobrogea*, și la *Vidin*, și pînă la *Plevna* (1596). Un *complot al boierilor* fu descoperit și aduse peirea celor amestecați într-însul. Năvălirea tătărească în legătură cu acest complot fu zădărnicită. Cînd tatarii se coborîră în țară, ei putură să prade, dar nu să lase o urmă a năvălirii lor. Ca un răspuns, Mihai goni pe turci de lîngă *Turnu* și sili pe beiul de *Nicopol*, după împresurarea cetății sale, să-i facă daruri.

Turcii de pe vremea aceea, cari nu mai sîmănau cu turcii lui *Soliman cel Mare*, văzură atunci

¹ Tatăl său fusese silit a se turci și petrecu la Dunăre, avînd și fii turci (n. a.). Vezi supra p. 199 (n. ed.).

că au a face cu un om care este în stare să se împotrivească oricărei silinți din partea lor. Deci ei trimiseră lui Mihai răspuns că li pare rău de ceea ce s-a petrecut, că n-a fost cu voia sultanului, că el rămîne să fie domn și de aici înainte, primind încă o dată *steagul*, cu care, de la o vreme, Poarta obișnuia să întărească pe domnii noștri, ca pe niște simpli begi de graniță sau sangeaci.

Cînd, pe la sfîrșitul lui *decembre 1596*, Mihai intră în *Ardeal* ca să viziteze pe așa-zisul suzeran al lui și cei doi principii stătură alături, la deschiderea anului nou, în biserica din cetate, plină de amintirile Corvineștilor, aceasta însemna fără îndoială o neașteptată, dar trecătoare înălțare a domniei muntene și a prestigiului românesc. Cu acest prilej, Mihai căpătă de la Sigismund învoiala ca *Ioan, vlădica din Prislop*, care avea stăpînire de pămînt în Alba-Iulia, să se strămute acolo, întemeindu-și și o *Mitropolie românească*.

12. Anul 1597 fu ocupat întreg cu lupta dintre imperiali și Sigismund, de o parte, și turci, de altă parte. Imperialii biruiră, pe cînd asediul *Timișoarei* de către principele ardelean nu duse la nici un capăt. Acesta, dezgustat acum de toate ostenele pentru glorie pe care și le dăduse pînă atunci, voia să lase *Ardealul* în mîna împăratului, de la care ar fi dobîndit în schimb un loc de adăpost în *Silezia*, un titlu și o pensie anuală. De fapt, se și încheie un tratat și *comisarii imperiali* veniră încă în vară pentru a da provinciei organizarea cea nouă.

Dacă politica germană ar fi fost mai răpede și ar fi putut întrebuița mai mulți bani, lucrurile s-ar fi mîntuit aici. Mihai ar fi fost și el mulțămît cu această stare de lucruri. Îndată ce se află de sosirea comisarilor împărătești în apropierea grani-

ței sale, el îi pofti la el în țară și jură credință împăratului Rudolf în mănăstirea din Deal, unde odihneau părintele și bunicul său, precum și alți domni cari în vremurile trecute se luptaseră pentru neatințarea și numele bun al țării.

13. Dar, încă în *august 1598*, după ce comisarii petrecuseră numai câteva săptămîni în Ardeal, Sigismund se întoarse la *Cluj*, capitala cea nouă a țării, și o luă iarăși în primire. El veni înapoi, nemulțămît de imperiali, știind foarte bine că aceștia nu-l puteau ierta pe deplin și hotărît să facă politică turcească. Era să fie deci aliatul lui Ieremia Movilă, cel supus față de poloni și înțeles cu tatarii și cu turcii, și astfel era să caute pe ascuns a înlătura pe Mihai.

14. Acesta aflase toate și știa primejdia care-l amenința. Îndată el intră la înțelegere cu *secuii* din Ardeal, cu *cazacii* din Polonia, cu voievodul din *Kiev*, căpetenia rușilor din acest regat, și plănuî un mare atac ce s-ar fi îndreptat, în același timp, împotriva Moldovei și a lui Sigismund. Dar Mihai nu întîmpină din partea imperialilor primirea pe care ar fi dorit-o pentru planurile sale. Trebui deci să se mulțamească a strînge oaste, a o așeza în tabăra de la *Caracal*, pentru a împiedeca năvălirea turcilor din Nicopol; el și trecu Dunărea, la sfîrșitul lui septembrie, în aceste părți ale *Nicopolei* și *Vidinului*, bătî pe turci de câteva ori și pătrunse încă o dată la *Plevna*, prădînd tot ținutul ce se cuprindea în acest triumghi. Întoarcerea lui în țară fu însemnată printr-o nouă biruință în părțile *vidinene* (octombrie).

15. În acest timp, Sigismund, care vedea că turcii nu izbutesc a smulge imperialilor cetatea *Ora-dea Mare*, a cărei stăpînire i-ar fi îngăduit să aju-

te totdeauna Ardealul împotriva noilor săi dușmani, întră iarăși în legătură cu împăratul, pe care-l trădase totuși. Negocierile mergeau bine și se aștepta încheierea unui tratat, când, deodată, se află la Praga vestea neașteptată că Sigismund, schimbându-și planurile, chemase pe un văr al lui din Polonia, Andrei, un cardinal de douăzeci de ani, pe care-l privise pînă atunci ca pe dușmanul cel mare, și-l făcuse acum principe ardelean, cedîndu-i toate drepturile (*martie 1599*).

Ar fi fost încă un prilej de război între imperiali și acest nerușinat călcător de cuvînt; totuși politica germană își păstră încetineala ei obișnuită. Mihai văzu cum Andrei cardinalul se instalează în Ardeal, cum întră în legătură cu turcii, și fu silit chiar să încheie cu dînsul un tratat, pe care noul principe ardelean înțelegea să-l observe numai pînă cînd turcii ar fi în stare să-i gonească necredinciosul vasal. Toate îndemnurile făcute la Curtea împărătească fură zădarnice. Germanii erau bucu-roși de pacea cu turcii, pe care o negociau tocmai pe vremea aceea.

16. Dar, dacă imperialii puteau să rabde o astfel de politică, nu-i era cu puțință lui Mihai să îndure; viața și moartea lui atîrnau de la situația politică în care se găsea Ardealul. Deci, fără să mai întrebe pe cei din Viena și Praga, el își strînse toată oastea din țară și, îndreptîndu-se spre pasul *Buzăului*, trecu în Ardeal. Avea vreo 10 000 de oameni. Cu dînșii înaintă pînă la Brașov, unde fu întîmpinat de căpeteniile sașilor și primi jurămintul de credință în numele împăratului, al cărui locuitor se zicea. Se îndreptă apoi către Sibiu, unde trebuia să se unească și cu ostașii olteni, veniți prin Turnu Roșu, cu *banul Udrea*, cu *Baba Novac*, că-

petenia sîrbilor din slujba sa, și cu unul din *Buzești, Radu*. Cardinalul principe Andrei nu era gătit de luptă; el se smulse însă din răgazul său și, cu cîte puteri îi stăteau la îndemînă, porni răpede spre tabăra românească din Sibiu. În marginea acestui oraș, cum se coboară cineva către Turnul Roșu, înainte de-a ajunge la satul săsesc *Schellenberg (Șelimber)*, locuit astăzi și de români, se vede, într-o cîmpie roditoare, o movilă rotundă. Supt această movilă se odihnesc oasele ostașilor români și unguri cari s-au luptat pentru stăpînirea Ardealului. Lupta s-a dat la 18 (28) *octobre 1599*, și călărirea lui Mihai, alcătuită din poloni, cazaci și boieri, hotărî soarta ei. Cardinalul Andrei fugi, găsi drum deschis pînă-n Secuime, nemeri aici între păstori, și aceștia-l uciseră, crezînd să primească o bună răsplată de la Mihai pentru acest act de cruzime. Domnul românesc însă, cuceritor al Ardealului, primi cu durere vestea morții învinsului; el făcu să se îngroape după cuviință rămășițele prințului Andrei, în mausoleul pe care acesta însuși și-l pregătise în Alba Iulia, și urmă chiar sicriul, ținînd în mînă, după obiceiul românesc, lumînarea.

17. Mihai intrase în Alba Iulia, unde fusese odată ca prieten al lui Sigismund și unde acum era domn, la 1-iu *novembre 1599 st. n.*, cu o strălucită pompă. Îndată el strînse aici o dietă și fu recunoscut de dînsa ca locțiitor al împăratului și, deci, căpitan al țării. Firește însă că gîndul lui nu era să rămîie numai cu voia împăratului și în marginea condițiilor statornicite de acesta. Vedeă el că și aceasta este o țară românească, cu sate locuite de români și, fără să aibă în minte lămurit, ca azi, ideea *unității naționale*, pentru care acele timpuri nu erau încă deplin pregătite, el își zicea că o să

poată stăpîni ca domn peste satele românești de aici, cum stăpînea asupra satelor românești din principatul său.

XXXIII

CUCERIREA ARDEALULUI ȘI MOLDOVEI DE MIHAI VITEAZUL ȘI PEIREA LUI

1. Pe sași îi credea Mihai prieteni, pe imperiali nădăjduia să-i încredințeze că nimeni nu-i poate servi mai bine decît dînsul, iar pe magnații unguri socotea să-i poată cîștiga. La un sprijin din partea sătenilor noștri, cari erau *iobagi*, nu se gîndea, și totuși numai pe acest sprijin ar fi izbutit să întemeieze o adevărată și trainică stăpînire românească asupra Ardealului. Dar timpul nu-i îngăduia aceasta. Ceea ce simțeau prin instinct iobagii români, cari-l primiseră cu bucurie, nu putea să înțeleagă în deplină conștiință el însuși.

2. Iobăgia, robia pămîntului, a fost cuprins pe întregul cea mai mare parte dintre românii din Ungaria. Răscoala lor în mai multe rînduri nu li folosise la nimic. Odată se strînseseră, la 1437, pe muntele Bobilna și ceruseră ușurarea sarcinilor iar a doua oară se uniseră cu alți țărani din Ardeal și ajutaseră — la 1513-4 — răscoala lui Gheorghe Doja (Dozsa), secutul, care peri ars. Împotriva „valahilor” iobagi cele *trei nații* politice: *nemeșii* unguri, *sașii* și *secuții* (ostași cu privilegiu), se uniră pentru toate timpurile ca să-i ție în jug. Toată greutatea țării se răzlima pe ei.

Dacă Mihai își închipuia că poate să rămînă în Ardeal, să stăpînească acolo, — și avu în adevăr acest gînd, ba chiar voia să lase ca urmaș pe

fiul său, *Petrașcu*, căruia i s-a zis, ca domn muntean, *Nicolae Vodă*, — se înșela foarte mult. De fapt nu se afla cine să-l poată sprijini, și nu el era în stare să se ție singur, cu mijloacele militare pe care le avea la îndemână și care, pe lângă toate, erau alcătuite în cea mai mare parte din străini cu plată sau din boieri cari nu puteau sta totdeauna în țară cucerită.

Am văzut că românii din satele ardelenen-aveau și nu puteau să aibă nici un rost în politică, orașele săsești erau gata să-l părăsească pe Mihai la cea dintâi înștiințare din partea împăratului, și ele se simțeau umilite că un român, din același neam ca și iobagii de pe pământul lor, a putut ajunge să fie stăpînitor al țării. Cît privește pe nobilii maghiari, mulți dintre ei spumegau de ură împotriva valahului (unii străini numesc și azi cu despreț pe români : valahi ; cuvîntul unguresc e „oláh“). Chiar aceia cari se lăsaseră ispitiți de dînsul și făcuseră parte din Sfatul lui ardelen nu dovediră prin nimic credința lor în clipele grele prin care a trecut Mihai. Ceea ce făcu ca starea lui să fie și mai nesigură era, în sfîrșit, zăbava și nehotărirea Curții imperiale, care ar fi vrut bucuros să aibă Ardealul fără Mihai, și nu știa cum să lucreze pentru a-l îndepărta înainte ca el să prindă de veste și să se înfurie.

3. *Iarna anului 1599—1600* trecu fără ca împăratul să deie Ardealului orînduirea pe care-o cerea Mihai, recunoscîndu-l adecă pe dînsul ca drept stăpînitor al țării din neam în neam, cu îndatoriri de vasal față de imperiu. În același timp, dușmanii lui ardeleni se uneau prin legături strînse în ascuns și uneltirile lor erau ajutate și de generalul împărătesc care comanda în Ungaria de

Sus, la Cașovia. Acesta, un albanez, dintr-un neam strămutat în Italia de sud, *Gheorghe Basta*, ar fi dorit să aibă el locotenența împărătească a Ardealului; în 1599, cînd Mihai luase țara, el pătrunsese pe la miazănoapte, dar, după cererea amenințătoare a domnului, trebuise, zguduit de o mînie neputincioasă, să-și retragă trupele. O astfel de jignire nu putea s-o ierte, și, prin urmare, aștepta numai ziua potrivită pentru răzbunare.

Mihai ar fi dorit să capete hotărîrea împărătească înainte de a-și răzbuna împotriva *domnului Moldovei*, care, fiind omul polonilor, era în legătură cu fugarul Sigismund Báthory, și se înțelegea în numele acestuia cu nobilimea ardeleană nemulțămîtă. Dar omul împărătesc, care i se tot făgăduia, își amîna neconținut sosirea, iar alți trimișii ai *împăratului Rudolf* cari veniseră pînă atunci la dînsul n-aveau puterea de a încheia cu privire la stăpînirea lui în Ardeal. Deși nu era încă deplin asigurat în această țară, Mihai trebuia totuși să preîntîmpine o năvălire, care cu siguranță s-ar fi întîmplat în această parte.

În *mai 1600*, domnul se afla la *Brașov*; peste cîteva zile, el ajungea, în fruntea unei oștiri mici, dar bine alcătuite, la satul de graniță, din Secuime, al Brețcului. Gîndul că totuși mandatarul împărătesc va sosi îl făcu să zăbovească un timp acolo, între secui, pe cînd ostașii lui, avînd în frunte pe banul oltenesc *Udrea*, din neamul *Bălenilor*, intrau în Moldova.

4. Cucerirea Moldovei se făcu răpede, dar nu trebuie să ni închipuim că moldovenii erau bucu-roși de dînsa. Pe atunci, cum știm, fiecare țară era deprinsă să trăiască după datinele ei, cu dinastia ei străveche. Este adevărat că Ieremia Mo-

vilă *nu* se cobora din domnii de demult, dar fusese oarecum ales de boierii moldoveni, și din mijlocul lor.¹ Astfel mulți din supușii lui Ieremia Vodă priveau intrarea lui Mihai, nu ca pe a unui domn românesc mai viteaz, mai destoinic și mai glorios, venit să îndeplinească unitatea neamului în aceeași formă politică, ci ca pe a unui cuceritor străin, ambițios și neastîmpărat, care turbură țările din vecinătatea sa.

Totuși, deoarece Ieremia nu putea fi ajutat în momentul hotărîtor de ocrotitorul său, Zamoyski, Moldova ajunsese ușor în mîinile lui Mihai. Ieremia însuși, cu soția și cu fiii, cu fratele său, Simion (pe care dorea să-l pună în Țara Românească, unde Mihai lăsase ca stăpînitor, cu un Sfat deosebit, pe fiul său Nicolae Vodă), cu tot neamul Movileștilor, și cu boierimea credincioasă lui, se adăposti în *Hotin*, pe care Mihai îl atacă, dar nu fu în stare să ia așa în grabă puternica cetate. La 1-iu iunie, cuceritorul se afla în Iași și boierii moldoveni, cîți putură fi strînși, erau puși să jure în numele cîrmuitorului celui nou. Dar, cum am spus, mulți dintre boierii cei mai însemnați fugiseră și, dintre arhierii țării, nici unul nu se înfățișă pentru a lua parte la această solemnitățe; Mihai trebui să strîngă deci în Iași un *sobor* cu patriarhul Nectarie de Ohrida, cu vlădica de Țirnova, din Bulgaria, care-l întovărășea, cu un episcop maramurășean, altul macedonean și cu alți doi din Palestina, adăpostiți la dînsul, pentru a da orînduială Bisericii moldovenești, în fruntea căreia puse ca vicar pe acel mitropolit de Țirnova, grecul *Dionisie Rali Paleologul*. Lăsînd pentru stăpînirea

¹ Și apoi Ieremia se lăuda că mamă-sa Maria e rudă cu despoții sîrbești, prin Elena lui Petru Rareș (n. a.).

Moldovei un Sfăat de boieri, alcătuit din *Ŭdrea*, din *Andronic Cantacuzino* și din *spătarul Negre*, — un grec și doi munteni —, el se întoarse în Ardeal.

5. Aici sosise trimesul împărătesc, fără să aducă condițiile definitive ale împăratului. Mihai îi supuse pe ale sale : să rămăie domn în Moldova și în Țara Românească, cu dreptul acesteia de a alege după moartea lui pe cine ar voi ; în Ardeal, familia lui ar păstra cetatea *Făgărașului*, *Gurghiul* din *Secuime* și *Jeciul*, în părțile ungurești, precum și, lângă Ardeal, cetatea *Chioarului*, într-un ținut cu totul românesc și pînă astăzi, iar în Maramurăș *Hustul*, vechea cetate care fusese a voievozilor români din neamul lui Dragoș și în care, de curînd, stătuse închis fratele lui Mihai ; dar acesta nu cerea dreptul — o dată ce nu-l cerea nici în Principate — de a le lăsa fiului sau altui urmaș al său. Fără domeniul cerut pentru familia lui și cu adăugirea neconținutului control al unui consilier imperial în Ardeal, se făcu diploma împărătească, spre sfîrșitul lui septembrie. Dar acum ea nu mai putea să folosească lui Mihai, căci magnații unguri, uniți cu Basta, îi răsturnaseră.

6. Mihai chemase, pentru a preîntîmpina orice primejdie, pe nobili în taberele de la *Sas Sebeș* și *Alba Iulia*. În loc să vie unde hotărîse el, acești magnați se adunară, după o învoială ascunsă făcută între dînșii, la *Cluj*, de unde se strămutară apoi în marginea orașului *Turda*, pe o cîmpie întinsă, ce se zicea de români *Cîmpia Cristîșului*. Acolo stătură ei săptămîni de zile, așteptînd împrejurările. Lucrurile se hotărîră în sfîrșit cu totul, cînd Basta, chemat de Mihai Viteazul, veni ca dușman, și, la 14 septembrie st. n., își uni trupele

cu cetele nobilimii, după ce acestea făcuseră jurământ de credință împăratului. Peste patru zile se dădea la *Mirislău*, un sătișor supt dealurile de lângă orașul curat unguresc al *Aiudului*, o mare luptă, din care Mihai, improșcat de tunurile lui Basta și biruit de tactica europeană, superioară, ieși cu totul zdrobit. Mulți români periră înecați în apa Murășului, care curge lângă acest loc de nenorocire pentru noi. La *Mirislău* ungurii au ridicat un monument pentru a pomeni această izbîndă a lor, cîștigată printr-o trădare îndoită : a nobililor față de Mihai, căruia îi juraseră, și a lui Basta față de prietenul împăratului.

7. Mihai fugi spre Făgăraș, unde erau adăpostiți ai lui. Aici se strînsese o mică oaste, venită în cea mai mare parte din Moldova, căci Nicolae vodă fusese împiedecat să alerge în ajutorul părintelui său. Biruitorii de la *Mirăslău* veniră să ofere o nouă luptă în aceste părți de miazăzi ale Ardealului. Mihai nu voia însă o hotărîre cu armele ; el știa că polonii intraseră, cu *Zamoyski* în frunte, în Moldova, că ei goniseră pe boierii lui din Suceava și Iași și că pătrunseseră acum și în Țara Românească, aducînd ca domn pe *Simion*, fratele lui Vodă Ieremia. Deci, fiind vorba acuma de păstrarea sau pierderea moștenirii sale înseși, Mihai primi orice condiții îi puse Basta, și trecu răpede în țara lui de obîrșie, pentru a o apăra.

8. Luptele cu polonii se dădură între apa *Buzăului* și a *Teleajenului*. De două ori fu învinsă oștirea lui Mihai. El însuși comandase în lupta cea de-a doua, la *Bucovel*. O împotrivire mai departe era cu neputință ; castea lui se împrăștiase, trecerea înapoi în Ardeal nu i-ar fi îngăduit-o Basta, care ținea zălog pe doamna lui Mihai, *Stanca*, și pe fiul lor, fostul stăpînitor asupra Țării Românești. Deci,

după ce se furișă prin văile munților pînă la Argeș, unde totuși se mai ciocni o dată cu oastea lui Simion Vodă, Mihai trecu Oltul, și prin părțile Banatului, apoi prin ale Crișului, el luă drumul spre Viena. Voia să se îndreptățească față de Rudolf al II-lea, să ceară dreptate ca unul ce se știa că nu-și călcase jurămîntul, că n-avea nici o vină împotriva domnului și împăratului său.

9. Pînă în luna lui *martie 1601*, Mihai petrecu la Viena și Praga. Curtea împărătească nici nu l-ar fi ținut în samă, căci alte motive decît drepturile și omenia hotărau pe vremea aceea, cum a fost și mai tîrziu, diplomația europeană, dar ungurii din Ardeal își arătară iute arama față de imperiali. Basta nu stătu în Scaunul de cîrmuire al țării decît foarte puțină vreme. Îndată veni *Sigismund*, chemat de aceia cari făcuseră revoluția tocmai pentru a-l avea din nou stăpînitor peste dinșii. Acuma vasul răbdărilor era plin. Împăratul se hotărî să gonească din Ardeal pe ticălosul tînăr, care nu știa să lupte, dar se pricepea așa de bine să uneltească. ,

Se puse la cale o împăcare între Mihai și Basta, cari erau să lupte împreună pentru a da Ardealul împăratului. Sigismund ieși înaintea oștirii cu plată, în care erau numai foarte puțini români, în părțile *Șimplăului*, dincolo de munții ardeleni. Aici, la satul *Gorăslău*, într-un ținut de dealuri asemenea cu acela al *Mirisălăului*, care trebuia răz_bunat acuma, se dădu lupta, la *3 august st. n., 1601*. Călăreții lui Mihai și pedestrașii lui Basta o hotărîră. Sigismund fugi, cu aceeași neputință de a înfrunta primejdiile, pînă în părțile Rodnei, și de aici în

Moldova, unde se coborî de-a lungul Siret'ului pînă la Bacău.

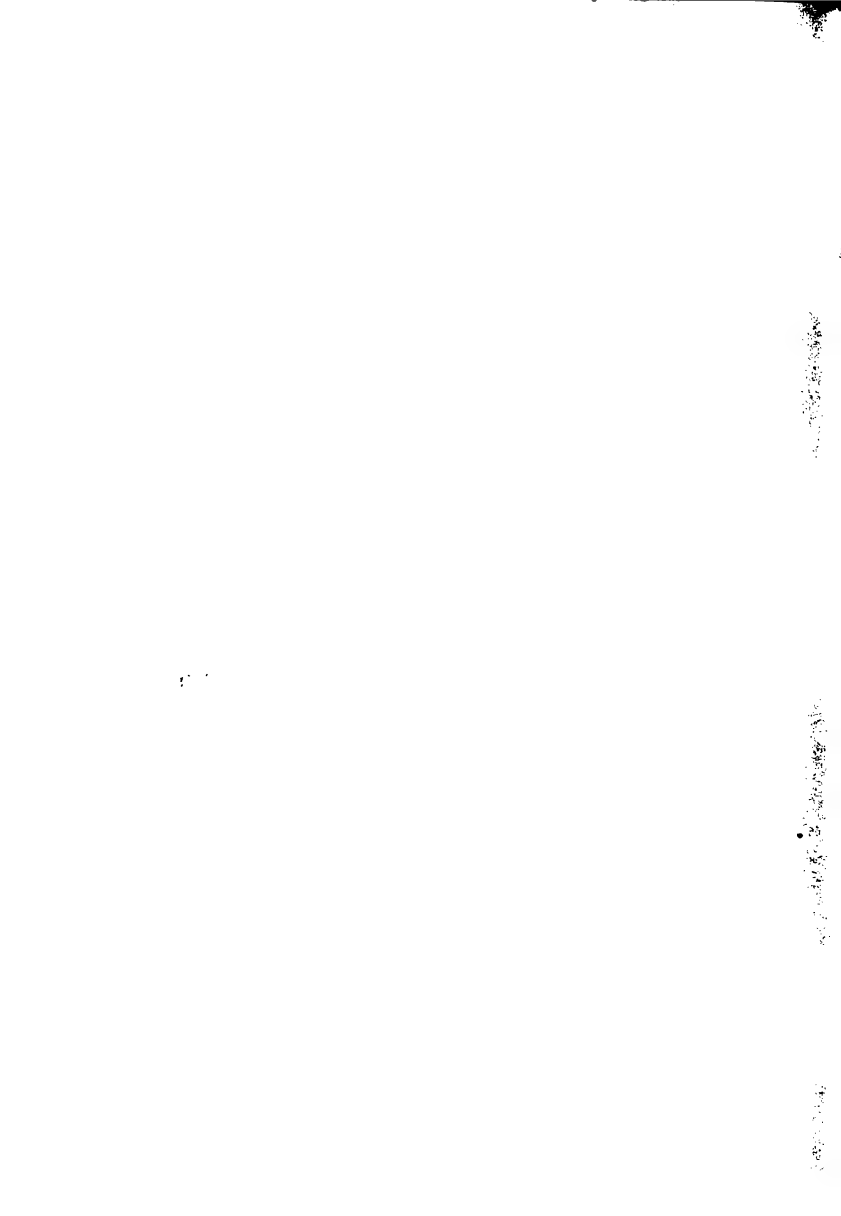
9. Mihai avea deocamdată o singură dorință : aceea de a merge la *Făgăraș*, să scoată din robia primejdiei pe ai săi. Poate că mai tîrziu el se gîndea să ceară împăratului a i se face dreptate, dîndu-i-se în părțile acestea, a doua oară cucerite prin sabia sa, rostul ce i se cuvenea. Dar Basta înțelegea să rămînă guvernator, și românul îi făcea umbră.

Deci el se făcu a ce certa cu Mihai în tabăra de la *Turda* cu privire la cele ce trebuiau să urmeze, cerînd tovarășului său să nu pornească spre *Făgăraș*, ci să urmeze același drum ca și întreaga oștire. Fără să aibă vreo învoire din partea împăratului, dar sigur că orice păcate împotriva lui Mihai i se vor ierta de Curte, el trimese, în dimineața zilei de 9 (19) *august*, o ceată de germani și de valoni de limbă franceză, din *Belgia*, vechi ostași ai lui, de cari era cu totul sigur, și anunță lui Mihai că este arestat. Basta n-avea nici un drept să ieie o asemenea hotărîre, și Mihai nu era omul care să i se supuie. Sări în sus la cele dintii cuvinte pe care i le spuseră trimeșii și puse mîna pe sabie, strigînd : „Eu prins ?“ Atunci acești ostași nevrednici, cari se prefăceau în călăi, tăbăriră asupra lui și-l tăiară cu topoarele.

Trupul lui Mihai fu aruncat apoi în *Cîmpia Criștișului*, pentru ca ostașii lui să vadă că a perit căpitanul lor. Nici unul dintre dînșii nu se mișcă pentru a răzbuna această fărădelege. Mai tîrziu numai, cu ajutorul unui credincios, *Radu Buzescu* și soția lui, *Preda*, făcură să se aducă din Ar-

deal capul celui ce fusese domnul, ocrotitorul și prietenul lor. Astfel capul lui Mihai Viteazul ajunsese a se odihni (pînă la războiul din 1916, care-l mută, un timp, în pribegie), la mănăstirea din Deal, lângă oasele părintelui său, Petrașcu vodă, iar trupul, „cinstitul trup“, zice piatra așezată pe locul său de repaus, „zace în cîmpia Turdei“¹.

¹ Azi capul lui Mihai e închis în mormînt de marmură, în care regele Ferdinand al tuturor românilor a coborît crucea „Mihai Viteazul“ de pe pieptul său (n. a.).

CUPRINS

<i>Prefață</i>	V
Tabel cronologic	XVII
<i>Notă asupra ediției</i>	XXXI

ISTORIA ROMÂNILOR PENTRU POPORUL ROMÂNESC

I. Pământul românesc	1
II. Împărțirile firești ale pământului românesc	5
III. Strămoșii noștri cei mai vechi : I. Ilirii	9
IV. Strămoșii noștri cei mai vechi : II. Tracii	12
V. Romanizarea tracilor. Luptele dacilor cu romanii	16
VI. Dacia Romană	23
VII. Goții, hunii, slavii. Dacia și Moesia în stăpânirea barbarilor	27
VIII. Viața laolaltă a elementului romanic cu cel slav. Întemeierea neamului nostru. Cea mai veche viață românească	33
IX. Românii și semințiile barbare de origine uraloaltaică	36
X. Românii și ungurii	40
XI. Românii și bulgarii	46
XII. Întemeierea Principatelor Țării Românești și Moldovei. Condițiile întemeierii	52
XIII. Cei dintâi domni ai Țării Românești	56

XIV. Românii munteni pînă la Mircea Voievod . .	62
XV. Puterea domnilor Țării Românești. Organizarea principatului	66
XVI. Țara Românească supt Vlaicu Vodă	69
XVII. Întemeierea Țării Moldovei	72
XVIII. Cei dintîi domni ai Moldovei	76
XIX. Domnii noștri și țările vecine pînă în vremea voievodului ardelean Iancu din Inidoara (Hunyadi). Domnii români și înaintarea turcilor .	80
XX. Domnii noștri și înaintarea turoilor (urmare pînă la moartea lui Mircea cel Bătrîn) . . .	87
XXI. Sfirșitul lui Mircea ; Alexandru cel Bun, domn al Moldovei	93
XXII. Lupta pentru moștenirea lui Mircea și apoi pentru a lui Alexandru cel Bun pînă la hegemonia lui Ioan Corvinul asupra Principatului	100
XXIII. Ioan Corvinul și țările noastre (1441—1457) .	106
XXIV. Domnia lui Ștefan cel Mare pînă la începerea luptelor cu turcii	115
XXV. Luptele lui Ștefan cel Mare cu turcii . . .	128
XXVI. Luptele lui Ștefan cel Mare cu polonii și sfirșitul domniei lui	137
XXVII. Cultura supt Ștefan cel Mare	140
XXVIII. Cultura în Țara Românească	146
XXIX. Țările românești de la moartea lui Ștefan și Radu pînă la jumătatea veacului al XVI-lea .	153
XXX. Petru Vodă Rareș	161
XXXI. Domni mărunți din veacul al XVI-lea pînă în epoca lui Mihai Viteazul	170
XXXI. bis. Cultura românească de la 1550 la 1600 .	190
XXXII. Faptele lui Mihai Viteazul pînă la cucerirea Ardealului	197
XXXIII. Cucerirea Ardealului și Moldovei de Mihai Viteazul și peirea lui	211

**De același autor în „Biblioteca pentru toți”
(seria nouă)**

- 368—369. *Oameni cari au fost*, 2 vol., ediție îngrijită, prefată și note de Ion Roman, 1967 ;
685. *Sinteza bizantină*. Conferințe și articole despre civilizația bizantină, texte alese, traduceri și prefată de Dan Zamfirescu, 1972 ;
- 717—718. *România cum era pînă la 1918*, 2 vol. (I. România „Munteană”) ; (II. Moldova și Dobrogea), ediție îngrijită, prefată și tabel cronologic de Lucian Cursaru, 1972 ;
- 915—916. *Pagini alese din însemnările de călătorie prin Ardeal și Banat*, 2 vol., ediție îngrijită, prefată și tabel cronologic de Lucian Cursaru, 1977 ;
965. *Istoria lui Ștefan cel Mare*, ediție îngrijită și tabel cronologic de Victor Iova, prefată de Manole Neagoe, 1978 ;
- 1013—1014. *Istoria lui Mihai Viteazul*, 2 vol., ediție îngrijită de Niculae Gheran și Victor Iova, prefată de Manole Neagoe, tabel cronologic și indice de Victor Iova, 1979 ;

1053—1054. *Călătorii peste hotare*, 2 vol., ediție îngrijită, prefată și tabel cronologic de Lucian Cursaru, 1980 ;

1080—1083. *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, 4 vol., ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, tabel cronologic de Victor Iova, 1981.

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

